తచ్ఛాపవృత్తాంతము నామనమును భేదింపమూర్ఛిల్లినది. అట్టిసమయమున గృహమందలి రోదనధ్వని నేమనిచెప్పను.

శ్లో॥ యక్షాధీశప్రియసహచరీ రక్షణాయస్వసఖ్యా
భర్తృజ్ఞాతత్రిభువనసవిత్ర్యంబికామంత్రసారా
పత్యుఃప్రాప్తాంవిరహజశుచంమార్ష్టుకామాగతదానీ
మేతాప్రేయోనుమతివశతస్సాధు కారుణ్యపూర్ణా॥

చ॥ తనపతిశాపమిచ్చినక ✻ తంబునభర్తృవియోగదుఃఖమున్
గనుచెలినూరడింపఁగమ ✻ నంబుననిరికలెత్తు ప్రేమచే
తనుచను దెంచుభర్తృధిగ ✻ తంబగుమంత్రరహస్యవేదియౌ
ధనపతికాంతయక్షసతి ✻ తాపముమాన్పఁగ భర్తృనానతిన్॥ ౮॥

అర్థము—భర్తృ......సారా, భర్తుః=తనపెనిమిటివలన, జ్ఞాత=తెలిసికొనబడిన, త్రిభువనసవిత్రీ=ముజ్జగములతల్లియగు, అంబికా=పరదేవతయొక్క, మంత్ర=మంత్రముయొక్క, సారా=బలముకలిగిన, యక్షాధీశప్రియసహచరీ=అ కుబేరునిభార్య, పత్యుఃప్రాప్తాం=తనభర్తవలన నాయక్షకిఁగలిగిన, విరహజశుచం=వియోగదుఃఖమును, మార్ష్టుకామా=పోగొట్టనిశ్చయించినదై, సాధు=బాగుగా, కారుణ్యపూర్ణా=దయచేనిండినదై, ప్రేయోనుమతివశతః=తనభర్తయొక్క అనుమతివలన, స్వసఖ్యాః=తనస్నేహితురాలియొక్క, రక్షణాయ=రక్షణముకొరకు, తదానీం=అప్పుడు, ఏతా=వచ్చినదాయెను.

తా—అప్పుడు తనభర్తనుండియే పొందబడిన పరదేవతోపాసనకలిగినయా కుబేరుని భార్య, తనభర్తృశాపమువలన తనసఖురాలికిఁ గలుగు విరహదుఃఖమును పోగొట్టనిచ్చయించినదై, పరిపూర్ణమైనదయకలదై, తనపెనిమిటి యనుమతివడసి యాయక్షకాంత నోదార్చుటకై యేతెంచె.

"ప్రేయోనుమతి" ప్రభుధర్మమున నాజ్ఞాతిక్రమణదోషమునకుఁ దగుదండన సేవకునకు విధించియున్నను, యాతనికుటుంబిని సంరక్షించుటకై మిగుల దయగలవాఁడై దేవియుపాసకురాలగు తనభార్యనంపి యామెదుఃఖం బుపశమింపజేయ

కొంచియుంటచే కుబేరుని యందలి సాత్వికాదిగుణములు పరికటితములగుచున్నది. మహాత్ములు వ్యవహారవిషయముల కాఠిన్యమునిమిత్తమాత్రముగ వహించినను తత్క్షణమే ప్రసన్నహృదయులగుదురని తెలియుచున్నవి.

శ్లో॥ త్వయ్యాస్తే మే ప్రియసహచరో వత్సలత్వావృతాత్మా
ధీరస్వాంతాం రచయితుమహం ప్రేషితా తేనచత్వాం
ఏతత్కాలోదితవిరహతో మాయాహి మావిక్లబత్వం
కాలే కా వా న భవతి సతీ వంచితా రుష్టదిష్టాత్ ॥

చ॥ ఐలబిలుండు నీ యెడఁ గృ * పాన్వితుఁ డై తఁ డయు నీదు వంతను
న్మ్రాలముఁ జేయ నీ మదికి * బూన్పఁగ ధైర్యము నన్నుఁ బంపెనీ
కాలమున న్వియోగజవి * కారము బొందకు నెమ్మి జూడఁగా
గాలము రాగ దుఃఖవతుల * గాంచ రె సాధ్వులు దైవవంచనన్ ॥ ౫౫॥

అర్థము — మే = నా యొక్క, ప్రియసహచరః = భర్త, త్వయి = నీయందు, వత్సలత్వావృతాత్మా = ప్రేమతో గూడిన మనస్సుగలవాడై, ఆస్తే = ఉంచున్నాడు, తేనచ = ఆనా ప్రియుడైన కుబేరుని చేతనే, త్వాం = నిన్ను, ధీరస్వాంతాం = ధైర్యముగలమనస్సుగలదానిగా, రచయితుం = చేయుటకొరకు, అహం = నేను ప్రేషితా = పంపబడితిని, ఏతత్......హతః, ఏతత్కాల = ఈకాలమందు, ఉదిత = పుట్టిన, విరహతః = వియోగమువలన, విక్లబత్వం = కాలుష్యమును, మాయాహి = పొందకుము, కాలె = సమయము వచ్చినప్పుడు, కావాసతీ = ఏపతివ్రత, రుష్టదిష్టాత్ = ప్రతికూలదైవమువలన, వంచితా = వంచింపబడినది. నభవతి = కాదు.

తా — నా ప్రియుడగు కుబేరుడు నీయందనుగ్రహము కలవాడైయుండుటవలన నీకు ధైర్యము చెప్పుటకు నన్ను పంపియున్నాడు. ఈసమయమున కలిగినవియోగమునుగూర్చి విచారపడకుము. కాలమునుబట్టి ఎట్టిపతివ్రతలైనను ప్రతికూలదైవముచే వంచితలై దుఃఖము నొందుదురు. "ధీరస్వాంతాం" ప్రియవియోగమువలనదుర్బలమైనను మనస్సును మనమునకుభర్తృపునరాగమాది వాక్యంబుల నాశకల్గించి దేవ్యపాయ వ్యావృత మనస్కను జేయుటచే ధైర్యమునుకలుగఁజేసెను. లోకము

ద్వితీయస్సర్గః.

నార్తులగువారు ధీరులేయైననాయిక్కట్టు వొడమినతరి, పరులచే నాశ్వాసింపఁబడి నగాని ధైర్యమువహింపజాలరు. పరులసానుభూతియు దుఃఖమును కొంతలఘుంబు తమకంటె యున్నతపదవినున్నవారలే కడుదుర్భరంబులగు యిడుములఁబొల్పడుట జూచిన తమయిక్కట్టులంత దుర్భరముగదోపవు.

శ్లో॥ ప్రాగింద్రాణీ ప్రియసహచరే పద్మనాళే నిలీనే
దుఃఖం ప్రాపచ్చిరవిరహజం క్లేశమాపచ్చ లక్ష్మీః
తాదృశ్యోఽన్యా అపి సమభవన్ ప్రాయశోఽస్మద్విధానాం
కా వా గాధా భవతి విహితం కర్మ భోక్తవ్యమేవ।

చ॥ సురపతి పద్మనాళమునఁ జొచ్చిన వేళ వియోగదుఃఖ సా
గరమున మున్గె శచియు శాంతుని బాసి రమావధూటియుఁ
గరముఁ గృశింపదే మఱియుఁ గాంచరె దుఃఖము లెందఱెందఱో
ధరమన మేమి లెక్క విహితంబగు కర్మము భోజ్యమే కదా॥ 2॥

అర్థము — ప్రాక్ = పూర్వకాలమున, ఇంద్రాణీ = శచీదేవి, ప్రియసహచరే = ప్రాణనాథుఁడగు దేవేంద్రుఁడు, పద్మనాళే = తామరతూఁడునందు, నిలీనే = దాఁగియుండఁగా, చిరవిరహజం = చిరకాలవియోగమువలన గలిగిన, దుఃఖం = బాధను, ప్రాపత్ = పొందెను. లక్ష్మీశ్చ = లక్ష్మీదేవియు, క్లేశం = దుఃఖమును, ఆపత్ = పొందెను. అన్యా అపి = దమయంతి మొదలగు నితరులును, తాదృశ్యః = అట్టిదుఃఖము ననుభవించిన వారు సమభవన్ = అయిరి. ప్రాయశః = తఱుచుగా, అస్మద్విధానాం = మనబోఁట్లవిషయమై, కావాగాధా భవతి = చెప్పవలసినదేమి. విహితం కర్మ = విధింపఁబడిన (చేసుకొనిన) పాపపుణ్యాది రూపకమగు కర్మ, భోక్తవ్యమేవ = అనుభవింపఁదగినదే.

తాత్పర్యము — వృత్రాసురవధానంతరము, బ్రహ్మహత్యవలన నింద్రుఁడు స్వపదభ్రష్టుఁడై సూక్ష్మశరీరముతో పద్మనాళములో వసించియుండుటవలన శచీదేవికి వియోగము కలిగెననుట, విష్ణుని దశావతారసమయములయందు లక్ష్మి వానివియోగమును సహించెనను కథలిచ్చటననుసంధేయములు. పూర్వకాలమున, శచీ, లక్ష్మీ మున్నగువారలే విరహమువలన క్లేశము జెందియుండగా మనబోఁటివారిలెక్క యేమి

ఖునియు, పురాకృతమగు కర్మననుభవింపక తీరదనియుఁ జెప్పి యాకుబేరపత్ని యా పెనోదార్చె. ఇచ్చట కావ్యార్థాపత్తియలంకారము.

“విహితంకర్మభోక్తవ్య” మనుటవలన “సుఖస్యదుఃఖస్యనకోపిదాతా పరోదదాతీతికుబుద్ధిరేషా” అనున్యాయంబున దేహికి, సుఖదుఃఖంబులు కర్మనియతంబులనియు, తదనుకూలముగా నితరులు నిమిత్తమాత్రులనియు నందువలన కుబేరుని యందలి దోషారోపణనపనయించి తత్త్వార్థమును చెప్పఁదలఁచినదని ఈవక్ష్యమాణంబులగు దేవీవాక్యముల ఫలితార్థమును సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ ధాతాప్యుద్యన్నిగమనిచయప్రాక్ప్రణేతాపిభిన్న
శీర్షస్థానే నిటలనయనః ప్రాక్సతీవిప్రయోగం
శ్రీరామోపిక్షితివరసుతావిప్రయోగం విషేహే
కేవానస్యుః పరిభవపదం కర్మణా స్వార్జితేన॥ ౧

చ॥ నలువశిరంబుఁ గొట్టఁ బడి నాడు గడానిగమాళికొజ్జయై
చెలఁగియుఁ గాంతఁ బాసి శశిశేఖరుఁ డెంతయు వంతనొందెఁ దాఁ
గులసతివీడి రాఘవుఁడు గుందడె స్వార్జితనైజకర్మచే
బలిమిపరాభవంబులకుఁ బాల్పడకుండెడి వారలుందురే॥

అర్థము — ఉద్యన్నిగమనిచయప్రాక్ప్రణేతా, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న నిగమనిచయ = వేదసమూహముయొక్క, ప్రాక్ప్రణేతా = ప్రథమోపదేష్టయగు, ధాతాపి = బ్రహ్మయును శీర్షస్థానే = శిరఃప్రదేశమున, భిన్నః = ఖండింపఁబడెను, నిటలనయనః = సాంబమూర్తియు ప్రాక్, పూర్వము, సతీవిప్రయోగం = భార్యావియోగమును, విషేహే = సహించెను, శ్రీరామోపి = శ్రీరాముడున్నూ క్షితివరసుతావిప్రయోగం = సీతాదేవి యెడబాయుటను, విషేహే = సహించెను, స్వార్జితేన = స్వయముగ సంపాదించిన కర్మణా = కర్మచేతను, కేవా = ఎవరు, పరిభవపదం = తిరస్కారమునకు స్థానము, నస్యుః = కారు, అందఱునగుదురనుట.

తా — ఈప్రకారము కుబేరపత్నియక్షకాంతనుగూర్చి పూర్వము లోకములను సృజించుటకైన సామర్థ్యంబుగల బ్రహ్మయు, లోకముల సంహరించుటకు

సమర్థుండగు రుద్రుండును, జగదేకవీరుండగు రాముండును, స్వార్జితకర్మచే పరిభూతులయిరని చెప్పి ప్రస్తుతమగు యక్షకాంతకుఁగలిగిన వియోగమును పూర్వకర్మజనితంబేయనియు కావున పరితివారును కర్మబద్ధులుగాక తప్పదనియుఁ జెప్పె. ఇచ్చటయర్థాంతరన్యాస యలంకారము. బ్రహ్మయు విష్ణువును కలహించినప్పు, దన్నుతంబాడిన బ్రహ్మపంచమశిరంబు రుద్రుండుద్రుంచెననియు దక్షునియజ్ఞంబున తండ్రి తిరస్కారంబునంజేసి సతీదేవి శరీరత్యాగముఁజేయ, తిరిగి హిమవత్పుత్రికయై వివాహమాడువరకు కల్గిన వియోగమును శివుడుసహించెననియు, దండకారణ్యవాసియగు రాముండు సీత రావణాపహృత గా నొకవత్సరంబును, లోకాపవాదకై జానకిని స్వయముగా విడిచియును తద్వియోగమును సహించిరనువి పురాణప్రసిద్ధములు.

శ్లో॥ న స్త్రీ నా మోత నుభయవపుర్నాప్యనిర్వాచ్యరూపా
బ్రహ్మాదీనామపి చ జననీ లోకరక్షాప్రసంగాత్ ।
నానారూపా విరచితకృతిః పూజితా చక్రిముఖ్యై
ర్నిస్త్రైగుణ్యే మహసి కుసుమే సౌరభశ్రీరివాస్తే॥

చ॥ పురుషుఁడు తన్వియున్ గనన పుంసకమైనను గాక బ్రహ్మకున్
హరిముఖదేవతాతతికి నందనిరూపముఁ గల్గి వంద్యయై
వఱలు మదల్లి నాగవలభంగుల రూపముఁ దాల్చి పువ్వునన్
బరిమళమట్లు నిర్గుణవిభాస్వరతేజమునన్ వెలింగెడిన్॥ ౨॥

అర్థము — స్త్రీ = స్త్రీస్వరూపముగలది, న = కాదు, నా = పురుషాకృతి గలది, న = కాదు, తదుభయవపురపి = స్త్రీపురుషోభయాకృతి గలదియును, న = కాదు, బ్రహ్మాదీనామపి = బ్రహ్మ మొదలగువారికిన్ని, అనిర్వాచ్యరూపా = వచింపతగని స్వరూపముకల్లదై, లోకరక్షాప్రసంగాత్ = లోకములను కాపాడుటవలన, జననీ = తల్లియైనట్టియు, నానారూపా = చండికాలలిత మొదలగు అనేక రూపములుగలదై, విరచితకృతిః = చేయబడిన ఆయా రాక్షసులవధాదిరూపవ్యాపారముకలదగుచు, చక్రిముఖ్యైః = విష్ణు మొదలగువారిచేతను, పూజితా సతీ = పూజింపఁబడినదగుచు, నిస్త్రైగుణ్యే = సత్వాదిగుణరహితమైన మహసి = తేజస్సునందు, కుసుమే = పుష్పమునందు, సౌరభశ్రీరివ = పరిమళసంపదవలెనే, ఆస్తే = ఉంచున్నది.

తా — స్త్రీపురుషరూపములుగానట్టియు, నానారూపములఁబొందినట్టియు, లోకరక్షణమే ముఖ్యముగ వశీగాఁగలదగుటవలన జగన్మాతయని పేర్కొనఁబడగినదియు, బ్రహ్మవిష్ణుమొదలగు దేవతలచేఁ బూజింపఁ బడినదియునగు అపరదేవత, పుష్పములయందు ఘ్రాణేంద్రియ మాత్రగోచరమగు పరిమళమువలెనే, త్రిగుణరహితమగు తేజస్సునందు వ్యాపించినదై తేజోమయస్వరూపమొకటిగలదని చెప్పెను.

“బ్రహ్మేంద్రమహేంద్రాది దేవసంస్తుతవైభవా” యనియు “కరాంగుళి నఖోత్పన్ననారాయణదశాకృతిః” “పంచప్రేతాసనాసీనాపరబ్రహ్మస్వరూపిణీ” ఇత్యాది లలితోపాఖ్యానవాక్యాదులనుబట్టి, విష్ణ్వాదులచే నుతింపఁబడినదై వారివారికి సృష్ట్యాది సామర్థ్యంబుల నొసంగుచు, లీలామాత్రముగ నవతారములఁ గల్పనఁజేయుచు, తాను ననేకరూపములవహించినదైనను గుణరహితంబగు శుద్ధసత్వమున క్షీరంబుల ఘృతంబువలె సర్వవ్యాపినియై “పతివ్రతాభీష్టఫలదా” యనిపతివ్రతయగు నిన్నుఁగాపాడు సామర్థ్యంబుగలదిగావున నామెనుపాసింపుమని చెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సైవాశేషాన్హరిహరముఖాన్ మోదభేదానయంతీ
తత్తత్కాలే నిజపదనలానక్తచిత్తప్రభూణాం
ఇష్టాన్భోగా నిహపరసుఖప్రాపకం జ్ఞానమాద్యం
యచ్ఛత్యేధీమతి విజయతే శ్రీపరాశక్తిరాద్యా॥

చ॥ హరిహరులాదిసర్వవిబుధాళులఁ గాలముచేత మోద దుః
ఖరసములందు దేల్చుపద కంజములన్వినుతించుభక్తులన్
సరగున భోగ్యముజ్ఞానమునా సంగిపరంబు నిహమ్ములిచ్చి యో
వరమతియాపరాంబిక ప్రభావతియై విలసిల్లుగావుతన్॥ ౯॥

అర్థము — హేధీమతి=ఓబుద్ధిమంతురాలా! సాఆద్యా=ఆదిసర్వమునకు మొదటికారణమైన, శ్రీపరాశక్తిః=శోభాయుక్తయగు నాపరదేవతయే, అశేషాన్=సమస్తులైన, హరిహరముఖాన్=హరిహరులు మొదలుగాగలవారిని, మోదభేదాన్=సంతోషము=దుఃఖములను తత్తత్కాలే=ఆయాఅనుభవకాలమందు, నయంతీ=

పొందించుచున్నదై, నిజపదనలా=తనపాదపద్మములయందు, ఆసక్త=కలుగుకొన్న చిత్త=మనస్సుగలిగిన, పరిభూణాం=పరిభువులైనభక్తులకు, ఇష్టాన్=కోరికలను, భోగాన్ = ఐశ్వర్యాదిభోగములనున్నూ, ఇహపరసుఖప్రాపకం=ఇహపరసుఖముల నిచ్చెడి, ఈడ్యం = స్తుతింపఁదగిన, జ్ఞానం = బుద్ధివికాసమును, యచ్ఛంతీ = ఇచ్చు చున్నదై, విజయతే = సర్వోత్కర్షచే ప్రకాశించుచున్నది.

తా—హరిహరాదులకైనను సుఖదుఃఖము లొసంగసామర్థ్యముగల సాపరదే వతను నీవుపాసించిన నీవియోగదుఃఖముపశమించుటేగాక, జ్ఞానోదయంబగుటవ లన, విషయవిముఖురాలవై యానందమును పొందగలవని తాత్పర్యము

శ్లో॥ తస్మాదద్యత్వమపినియతాహారచర్యాకదర్యా
సన్మర్యాదాశ్రియభగవతీంపాపతామిస్రచాంద్రీం।
సాసంతుష్టానిజభజనతస్తద్వియోగేనజాతం
తాపంసర్వంహరతితదనుస్వేష్టలక్ష్మీంతనోతి॥

ఉ॥ ఆపరశక్తికోర్కులనయుంబునొసంగఁనుగాననిప్పుడీ।
యాపదఁబాపఁగానియమ హారవిహారముచేఁనింద్యవై
పాపతమిస్రచంద్రికశుభంకరిఁగొల్చినమెచ్చినీమన।
స్తాపముఁదీర్చిచిష్టములొసంగునునీదగుభక్తిపెంపున్॥ ౧౦॥

అర్థము—తస్మాత్=అందువలన, ఆ పరశక్తైహికాముష్మికసుఖములని చ్చునదిగావున, త్వమపి=నీవును, నియతాహారచర్యాకదర్యా, నియత=నియమితమ గు, ఆహార=ఆహారముయొక్క, చర్యా=అనుచరణచేతను, అకదర్యా=నిందింపబడని దానవై, సన్మర్యాదా = యోగ్యమైనపడతగలదానవగుచు, పాప...చాంద్రీం పాపతామిస్ర = పాపమనెడిచీకటికి, చాంద్రీం = చంద్రికయైన, భగవతీం = ఆఈ శ్వరిని, ఆశ్రియ = ఆశ్రయింపుము, సా = ఆభగవతియు, నిజభజనతః = నీదగుసేవ వలన, సంతుష్టా = సంతసించినదై, తద్వియోగేన = నీవియోగమువలన, జాతం = పుట్టిన, తాపం = మనోవ్యాకులతను, హరతి = హరింపజేయును, తదను = తరువాతను, స్వేష్టలక్ష్మీం = తమతమకోరికలను సంపత్తునున్నూ, తనోతి = కలుగజేయుచున్నది

తా—కావున సర్వపాపములపోఁగొట్టు యాయాశ్వరినితపోవియమముల స్వత్వవ ర్తనగల దానవగుచు ధ్యానింపుము. ఆమెయు నీసేవవలన సంతుష్టి జెందినదై నీవిరహతాపమును శమింపఁజేయఁగలదు, అమీఁద నీకోరికలు లభించునని యాకుబేరుని భార్యచెప్పెను.— "నియతా......అకదర్యా" అహారనియమంబు, నధశ్శయనాదులును వరితంబుసల్పువారి,చిత్త మన్యాకాంతంబుగా నుండునట్లొనర్చి, కామమోహాదుల శమింపఁజేయు గావున, నీమెయునట్లుండవలయునని చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వేవశ్రివసికిమపి వ్యాహృతంసావితీర్య
ప్రాపాగారంనిజమధసఖీసాధువృత్తిఃకుబేరీ।
తత్కాలాదివ్యపగతమహాశుక్రమాప్రాప్తధైర్యా
లక్ష్మీసేవాకృతిమతిరభూత్యక్తలోకప్రచారా॥

చ॥ ధనదుని కాంతయాఁగతిని ధైర్యముఁజెప్పుచు నా పెశ్రోత్రిమం।
దునవొకమంత్రమెద్దియొకు తూహలనుందఁగఁజెప్పిదానికే।
తనమునకేఁగనీపెమదిఁ దాపమువాయుచునప్పెధీరయై।
మనమునన్యచింతలను, మానిభజించెసదాపరాంబికన్॥ ౧౧॥

అర్థము—అధ=తరువాతను, సఖీసాధువృత్తిః; సఖీ= స్నేహితులయందు, సాధువృత్తిః= యోగ్యమైన వ్యాపారముగల, కుబేరీ=ఆకుబేరుని భార్య, ఇతి= ఈలాగున, ఉక్త్వా=చెప్పినదగుచునే, శ్రవసి=శ్రోత్రమందు, కిమపి=ఏదోయొక, వ్యాహృతం=మంత్రరూపమగుమాటను, వితీర్య=చెప్పి, అనగాఉపదేశించి, నిజం=స్వకీయమైన, అగారం=గృహమును,ప్రాప=పొందెను. (ఇకనాయక్షకాంత) తత్కాలా......క్రిమా, తత్కాలాది=ఆకాలము మొదలుకొని, వ్యపగత=పోయిన, శుక్రక్రమా=దుఃఖముయొక్కరీతిగలదై, ప్రాప్తధైర్యా= ధైర్యము తెచ్చుకొని, త్యక్తలోకప్రచారా=విడువఁబడిన ప్రపంచకప్రసంగముకలదై, లక్ష్మీసేవాకృతిమతిః=లక్ష్మినుపాసించుటయందు కృతనిశ్చయురాలైనది, అభూత్=ఆయెను.

తా—ఈప్రకారము చెప్పినదై యాకుబేరపత్నియక్షకాంత శ్రోత్రమందొకమంత్రమునుపదేశించి తనగృహమునకు నిర్గమించెను. అనంతరమందు (అ

నగానాకుబేరాంగన మంత్రోపదేశము చేసినది మొదలు యక్షకాంతయు శోకమువిడిచి, లక్ష్మీసేవాయత్తైక చిత్తయగుట వలనప్రాపంచక విషయములనుండి తొలఁగినదై తత్సేవాసక్తురాలయ్యెను.

శ్లో॥ వ్యాఖ్యాతీవ ప్రకృతిమహితం పద్మినీత్వంచ బుధ్వా
కల్యేకల్యప్రసరణ కలాలోచనోత్ఫుల్లపద్మా
స్నాత్వాసీనాసు రుచిరపదపీఠదేశేదృశాళి
ప్రోతఘ్రాణా కిమపిజపతి స్మాధ్వనివ్యాహరంతీ।

చ। తెలిపెను, పద్మినీత్వమును తేటగమాసతియంచునెంచఁగా
జలజనిభంబులోకనులు చక్కఁగఁగల్యనువిప్పిసుప్తిదా
దొలఁగి పవిత్రనీరములఁ దోఁగిసుఖాసనమందుఁ జేరిచూ
పులువడినాసఁజేర్చి, జప మున్మదినిమ్ముగఁజేసెనెద్దియో॥   ౧౨॥

అర్థము—ప్రకృతి=స్వభావముచేత, మహితం=ఒప్పుచున్న, పద్మినీత్వం చ=పద్మినీత్వమునైతే(అనగ. పద్మినీజాతిస్త్రీత్వమును, తామరతీగెతనమునున్నూ) వ్యాఖ్యాతీవ=ప్రకటించునదివలెనే, కల్యే=ప్రత్యూషమందే=కల్య...పద్మా కల్య=యోగ్యమైన, ప్రసరణ=వికాసమనెడు, కళా=కళలతోగూడిన, లోచనోత్ఫుల్లపద్మా=వికసించినపద్మములవంటి నేత్రములుగలదై, బుధ్వా=మేలుకొని, స్నాత్వా=స్నానముఁజేసి, సురుచిరపదె=మంచిచిహ్నములుగల, పీఠదేశె=ఆసనమందు, ఆసీనా=ఉపవిసించినదై, దృశాళిప్రోతఘ్రాణా, దృశా=చూపులయొక్క, ఆళి=వరుసచేత, ప్రోత=కూర్పఁబడిన, ఘ్రాణా=నాసికగలదై, అధ్వని=ధ్వనిలేకుండగా, కిమపి=ఏదోఒకదానిని, వ్యాహరంతీ=ఉచ్చరించుచున్నదై, జపతిస్మ=జపముచేసినదాయెను.

తా—ఆయక్షకాంత తపఃప్రకారం బెట్టిదనిన. తానుపద్మినీజాతిస్త్రీయగుటచే ప్రాతఃకాలమున తామరతీగయెట్లువికసించునోయట్లేతన కనుదమ్ములనువిప్పితనపద్మినీత్వమును ప్రకటించుచున్నదై, స్నానముఁజేసి శుభప్రదమైనసుఖా

పవనమువహూర్చుచున్నదై, నాసాగ్రమందు దృష్టినుంచి నిశ్శబ్దముగ జపముచేయ బ్రారంభించెను.

“పరిష్కృతిమహితంపద్మినీత్వం” ప్రాతఃకాలంబున పద్మములు వికసించుట స్వభావసిద్ధము. అట్లనే నీయుత్తమాంగనయు పద్మసదృశంబులగు నేత్రంబులవిప్పె ననియు, శ్లేషచే, నీమెపద్మినీజాతి స్త్రీయగుటచె నప్పద్మినీత్వమును ప్రకటింపజే యుచున్నదని తెలియుచున్నది. మఱియు “సురుచిరపదేపీఠదేశే” అనునది అభీష్టప్రదంబులగు బృశాద్యాసనంబుల నాసీనయగుటయు, “దృశా...ఘ్రాణా” నాసాగ్రన్యస్త దృష్టియగుటవలన తపోనియమదార్ఢ్యార్థము ముద్రికాధారిణియగుట యును, “అధ్వని” మౌనమునవలంబించినదై మానసికజపము చేయుచుండుటవలన నీమెవాఙ్మనోనియమములను నైష్ఠికతను జాటుచున్నవి.

శ్లో॥ ఫుల్లాంభోజప్రభవరససంభావితంశీతమంభ
స్సంపుష్టోస్రాస్రుతమపిపయఃకల్పితేనాదనాయ
స్వాంతర్గంధార్జనమతిమరుత్సంగతప్రాణవర్గా
శైవీధ్యానావహ్నాతమహితాగారకృత్యేయమాసీత్ ॥

చ॥ జలజమరందసక్తమగు చల్లని, నీరముత్రైనవింటిలో
వలగలయావుపాలయిన పానము సేయక గాలిమాత్రమే
పొలఁతిగ్రహించి భక్తిగను మోదముతోడపరాంబికావదం
బుల్లమదినిల్పియింటిపని బూనకధ్యానముసేయుచుండెడిన్ ॥ ౧౩॥

అర్థము—ఫుల్లాం......వితం, ఫుల్లాంభోజ=వికసించినతామరపుష్పముల నుండి, ప్రభవ=పుట్టిన, రస=మకరందముతో, సంభావితం=కూడుకొనిన, శీతం చల్లని, అంభః=ఉదకమును, సంపు......స్రుతం, సంపుష్ట=బాగుగపోషింపబడిన, ఉస్రా=ఆవునుండి, స్రుత=పితుకబడిన, పయఃఅపి=పాలున్నూ, అదనాయ=భుక్తికొఱకు, నకల్పితే=ఉపయోగింపబడలేదు, ఇయం=ఈయుత్తమకాంత, స్వాంత... వర్గా, స్వ=తనయొక్క, అంతర్గంధ=అంతస్సంబంధముయొక్క, ఆర్జన=సంపాదనయందు, మతి=బుద్ధిగల, మరుత్=గాలితో, సంగత=కలుసుకొన్న, ప్రాణవర్గా=

ప్రాణసమాహారముగలదై, అనగా వాయుభక్షణమాత్రయైయుండుట, దేవీధ్యానా ... కృత్యా, దేవీధ్యానా=అపరాశక్తిధ్యానముచేత, అపవ్యాత=విడిచిపెట్టఁబడిన, వర్తి తా= ఒప్పుచున్న, అగారకృత్యా=గృహవ్యాపారములుగలదై, ఆసీత్=ఉండెను.

తా—తపంబాచరించుచున్న నీ యత్నకాంతపరదేవతాధ్యాన పరవశయగుటచే పద్మసంవాసితంబులగు శీతలోదకంబులనుగాని, చక్కనియావుపాలనుగాని యాహారముగాగ్రహింపక పోయెను. మఱియు నా ప్రాణవాయువులతో సంబంధము నొందవలెనని కోరికతో వెలుపలిపిల్లవాయువులు, మెల్లగా నీ శరీరమున, జొచ్చి బయలు వెడలుచున్నవాయన్నట్లీమె నిశ్వాసోశ్వాసములమరుచుండె. కావున నీమె కు వాయువుమాత్రమే జీవనాధారంబనియు, నదియుబుద్ధిపూర్వకముగ గ్రహింపకుండెననియు "ప్రాంతర్గంధా" ఇత్యాదివిశేషణముచే తెలియుచున్నది. "నాదరాయ కల్పితే" శరీరసుఖదాయకంబులగు నీవస్తువుల నిక్షేపముగా విడిచెననుటవలన నీమె నైష్ఠికతయు తపోమహిమయు ప్రచురమగుచున్నవి.

శ్లో॥ ఏవంజాతేకియతిమహతేకాలేతస్యాఃక్లేశలబ్ధే
స్వప్నే దేవీవిహితవిలసత్సన్నిధానైవమూచే
తుష్టానాహంతవనియమతస్సక్తితీవ్రవ్రతాస్యా
మత్కారుణ్యాదుపరిమహితేభోక్ష్యసేభవ్యభోగాన్॥

చ॥ జనకఁగనంతకాలమిటు స్వప్నమునందగనుపించియాపరా
త్పరయిటువల్కెనీదయిన భక్తికిమెచ్చితిసాధ్వినీవున
త్వరముగవీడుమీతపము భవ్యసుఖంబులనందెదింకము
త్కరుణకుఁబాత్రులై భువిముదంబునుబొందనివారలుందురే॥ ౧౪॥

అర్థము—ఏవం=ఈప్రకారముగా, కియతి=కొంత, మహతే తేఅనేహసి=తపస్సుచేయుచున్నకాలము, జాతే=జరుగగా, క్లేశలబ్ధే=కష్టసాధ్యమైన, స్వప్నే=స్వప్నమందు, విహిత=చేయఁబడిన, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సన్నిధానా=సాన్నిధ్యముకలదై, దేవీ=అపరదేవత, ఏవం=ఈప్రకారము, ఊచే=పలికెను, మహితే=ఓపూజ్యురాలా, తవ=నీయొక్క, నియమతః=వ్రతమువలన, అ

హం=నేను, తుష్టైవ=సంతోషించినదానవే. త్యక్త...వ్రతా, త్యక్త=విడువఁబడిన, తీవ్రవ్రతా=తీవ్రమైన వ్రతముకలదానవు, స్యాః=అగుమా, ఉపరి=ఇకమీఁదను, మత్కారుణ్యాత్ = నాదయవలన భవ్యభోగాన్= మంచిసంపత్తులను, భోక్ష్యసె=అనుభవింపఁగలవు.

తా॥ ఇట్లుకొంతకాలము తపస్సుచేసినపిమ్మట ఆపరదేవత స్వప్నమందు ప్రత్యక్షయై, "నీతపమునకు మెచ్చితి" ఇట్టికఠినవ్రతమిక సల్పఁజనదు. నాయనుగ్రహము వలన నీకుసుఖములు గలుగునని చెప్పెను.

భక్తశ్రేణీసరతరళతస్తస్య యక్షేశ్వరస్య
వ్యాహారం మే౽ద్య విఫలయితుం నోచితం సత్యమేతత్
మత్సేవాతస్సముదితరసాప్యస్మి వాం విప్రయోగం
నేచ్ఛామ్యద్య ప్రవిఘటయితుం వర్తతే బీజమన్యత్ ॥

చ॥ విలబిలుఁడు భక్తగణహారచిరత్నము వానివాక్యమే
జాలను ద్రిప్పనీ నొడఁబడంతసముందితి నీదు సేవతో
బాలవియోగదుఃఖమెడఁబాపఁగఁ జాలను దేనిబీజమే
పోలఁగఁ జెప్పెదన్విను ముపూర్వకృతమ్మది విస్తరమ్ముగన్॥ ౧౫॥

అర్థము—భక్త......తః, భక్త=భక్తులయొక్క, శ్రేణీ=సమూహమనెడు సర=హారమునకు, తరళతః=మధ్యమణియైనట్టి, అనగా భక్తాగ్రేసరుడైన, తస్య=ఆ, యక్షోత్తమస్య=కుబేరునియొక్క వ్యాహారం=మాటను, విఫలయితుం=వ్యర్థము చేయుటకొఱకు అద్య=ఇప్పుడు, మే=నాకు, నోచితం=తగినదికాదు, ఏతత్=ఇది సత్యం=సత్యము, మత్సేవాతః=నన్నుసేవించుటవలన, సముదితరసాపి=పుట్టినసంతోషముకలదానవైనను, అస్మి=నేను, వాం=మీయొక్క, విప్రయోగం=వియోగమును, విఘటయితుం=పోగొట్టుటకు, నేచ్ఛామి=ఇష్టపడను, అన్యత్=ఇతరమైన, బీజం=కారణము, వర్తతే=ఉన్నది.

తా—భక్తులలో నగ్రగణ్యుఁడగు నాకుబేరునియొక్క వాక్యముల వ్యర్థముగాఁ జేయుట దుర్లభము. (భక్తవాత్సల్యమువలన మహాత్ములైన కట్టుబడుదురనుట)

నీనియమపూర్వకమగు సేవకు మిగుల సంతసించిన దావనైనప్పటికి, జన్మాంతరక ర్మవిశేషమువలని బ్రాప్తించిన మీవియోగము పోఁగొట్టసాధ్యముకాదు. కావున నీత వంబుడుగుము. "నాభోగా త్క్షీయతేకర్మ" అనున్యాయంబున, నీశ్వరదర్శనాదు లవల ననాగామిసంచితములు నశించినను, ఆరబ్ధముయొక్క వేగమాపశక్యముగాద నియు, నొకజన్మమున మనుజుని యనుభవము వానివెనుకటిజన్మయందలి నడతనుబ ట్టియుండుననియు సూచింపబడుచున్నవి.

"బీజమన్యత్" పుణ్యపాపరూపములగు కర్మలయొక్క (వాసనలు)

శ్లో॥ పూర్వోత్పత్తౌ దుహితృవరయోర్దర్పకోద్యద్విరంసాం
జ్ఞాత్వాప్యేకో మతివిరహితో లగ్నకో భూన్న దైవాత్
సోస్మిన్జన్మన్యథ తవ పతిః ప్రాప్తబాధో వియోగా
త్కిం నో కర్మ స్వఫలముచితం సంతనోతీహ జంతోః ॥

చ॥ మునుపటి మేనని మగఁడు మోహితుఁడై నలరాజు కాకలఁ
గనలిన కూతునల్లురను గాంచియు వారలఁ గూర్పకుండె గా
వున నతఁ డీభవంబునను బొందెవియోగశుచంబు దప్పిపో
వునతనకర్మకర్మఫలము నొందక జీవులు కెందుమానినీ॥ ౧౬॥

అర్థము—ఏకః=ఒకడు, (నీభర్తయెయనుట) పూర్వోత్పత్తౌ=పూర్వజన్మ మందు, దుహితృవరయోః=తనకుమార్తెకునల్లునికిని, దర్పకోద్యత్=మన్మథునివలన గలిగిన, రిరంసాం=సంభోగేచ్ఛను, జ్ఞాత్వాపి=తెలిసికొనియును, మతివిరహితః= మతిలేక, దైవాత్ = దైవవశమువలన, లగ్నకః= సంధాత, నాభూత్ — కాలేదు, (సః=ఆపురుషుడు) (అథ=తరువాతను,) అస్మిన్ జన్మని= ఈజన్మయందు, తవ= నీకు, పతిః=భర్తయై, వియోగాత్=విరహమువలన, ప్రాప్త బాధః=బాధనుపొందిన వాడు, ఇహ=ఈలోకమునందు, జంతోః=జంతువుయొక్క, కర్మ=కర్మము, ఉచి తం=తగిన, స్వఫలం=తనఫలమును, నోసంతనోతికిం=చేయదాఏమి.

తా—పైజెప్పినకారణమేమనగా, నీపతివెనుకటిజన్మమున తన పుత్రికయు నల్లునును నొండొరులపై మరులుగొనియుండుట దెలిసియును, తెలివిలేమిచే వారి

సమాగమమును సమకూర్చకపోయె, కాన నీజన్మమున తాను పూర్వమొనరించిన వియోగఫలము నిప్పుడు నిన్నెడబాయుటచే ననుభవింపవలసె తా మొనరిచిన కర్మ ఫలమెంతటి వారికైన ననుభవింపక తీరదుగదా, "వియోగాత్ ప్రాప్త బాధః" అనుటవలన జన్మాంతరమునసే పాపంబొనరించిన తదనురూపంబగు ఫలంబుననుభవమునీ పుట్టువున ప్రాప్తించుటను సూచించుచున్నది" అనగా దానహీనునకు దరిద్రత, కర్మహీనునకు నీచజన్మలు, కృతఘ్నాదులకు బలవన్మరణము మొదలగునవి యాయా పాపంబుల కనురూపయనుభవంబులు సంప్రాప్తమగుట "కర్మస్వఫలం" కర్మము కర్మఫలము దేవతాదులకైన ననుభవించినగాని క్షీణింపదు, అద్దానిపోనడచుట వలను పడదు. ఇందుకు 'ప్రారబ్ధంభోగతో నశ్యేత్ నియమ' హతవిధిపరిపాకః సేనవాలంఘనీయః (భర్తృహరి) ఇత్యాదియాప్తవాక్యంబుల, చంద్రుడు తమాశ్రయము కలవాడయ్యు క్షీణదశ విడువజాలనటుల నెంతవారికైనపూర్వకృతకర్మ యనుభవనీయమని తెలియుచున్నది, మఱియు రామాయణోత్తరకాండమున దేవతారూపమునొందిన యొకరాజు పూర్వమున తానన్నదానాదులుచేయనికతంబున నాకలిదప్పులచేకడుబడలికనొంది శవభోజనుడయ్యెననుటయు ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ అన్యోన్యోద్యత్ప్రణయవశతాజాతకందర్పదర్ప
క్రాంతక్రీడావశగమనసోరర్థయూనోఃకయోశ్చిత్
ఆళీహిత్వంస్వపదవిన ముంబోద్దు కామావ శాశం
వా దాపశంతదసివిధు రాశాపపశపరిపహ్యాః॥

చ॥ స్మరవశులైనయూనలకు శంబళివై తొలిమేననీవు వా
రిరువురుక్రీడసల్పులిరి నేగతినిన్విడనెంచినారొ నీ
వటయఁగ వారికూటమికిపడ్డము గానటియించియుంటవో
తరుణిలభించె నీవిరహతాపముశాపముచేతభోగ్యమై॥ ౧౭॥

అర్థము — అన్యోన్య ... మనసోః, అన్యోన్య = ఒకరొకరియందు, ఉద్యత్ = పుట్టుచున్న, ప్రణయ = స్నేహమునకు, వశతః = స్వాధీనులగుటవలన, జాత, పుట్టిన, కందర్పదర్ప = మదనోద్రేకముచేత, క్రాంత = వ్యాప్తమైన, క్రీడా = సంభోగమునకు, వశగమనసోః = అధీనమైనమనస్సుగలిగిన, కయోశ్చిత్ - ఒకానొకరగు, అర్ధయూ

శోః=తగిన యౌవనవంతులకు, ఆళీ=చెలికత్తెవైన, త్వంహి=నీవైతే, స్వపదవిన యం=తనయందువారికిగలయడకువను, బోద్ధుకామా=తెలిసికొనవిశ్చయించినదాన వై, అవకాశం=వారికియవకాశమును, నాదాః=ఇచ్చినదానవుకావు తత్=ఆహే తువువలన, ఏవం=ఈవిధముగా, విసురా, విరహవతివి, అసి, అయితివి. గనుక, శా పఫలం=శాపమే, పరిసహ్యః=అనుభవింపతగినది.

తా—తొలిబామునసీవొకరికడ చెలికత్తెవైయుండి మోహవశంబున మదన క్రీడకై వేడుకపడుచున్న జవ్వనులకు నాశాభంగముగ నీయందువారికిగల వినయా దుల బరిశీలించుటకై (అనగతనను తిరస్కరించి క్రీడార్థమొంటొకతావుకేగెదరో, తనయందలి యాదరముచేతమకుతుకంబు వెలిబుచ్చకుండెదరో యను పరిశీలనకై) వారి ప్రేమాంకురముల వృద్ధిజెంది ఫలింపనవకాశమియ్యవైతివి, కావుననేనీకీవియో గముసంభవించె. స్వయంకృతమగుకర్మననుభవించినగానితీరదు.

ఈశ్లోకద్వయమువలన జీవులు కర్మవశగులై జన్మాంతరమునందునూ పర స్పరసంబంధముకలవారై, తదనురూపఫలంబుల ననుభవించుటకొఱకు పరిపాకావశం బున కాష్ఠాదులేకీభవించినట్లు కొంతకాలమన్యోన్యాశ్రయ సుఖదుఃఖములనుభవించు టకై నొకచోటగూడుచుందురనియు తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యాదిస్ఫుస్ఫురితకరుణాసారమంతర్హితాయాం
తస్యాం కామేశ్వరవరతనావుత్థితైర్వాస్పదాళీ
తద్వృత్తాంతంసమగదదరంసంపరిసన్నాత్మవృత్తి
స్సైనాభూచ్ఛవ్యపగతమహాదైన్యతాపాతిరేకా॥

చ॥ పరశివకాంతయిట్టులని వార్యకృపాపగయై కాంతపై
వరవివియోగకారణముబల్కి శుభంబని చెప్పిపోవఁగా
సరగునమేలుకాంచిచెలిస్వప్నకథావిధిరూకుశీఘ్రమూ
దరమునఁజెప్పిదైన్యపరితాపమువాసిదొలంగెమేఘుఁడా॥ ౧౮॥

అర్థము—కామేశ్వరవరతనౌ=కామేశ్వరునిభార్యయగు, తస్యాం=ఆవర దేవత, స్ఫురితకరుణాసారం, స్ఫురిత=స్పష్టమైన, కరుణాసారం=దయాగసముగల

నుమట్లుగ, ఇతి=ఈప్రకారముగా, ఆదిశ్య=చెప్పి, అంతర్హితాయాం=అంతర్ధానముపొందినదగుచుండగా, అస్మదాళీ=మాచెలి, ఉత్థితైవ=లేచుచునే, తద్వృత్తాంతం=ఆస్వప్నవృత్తాంతమును, సంప్రసన్నాత్మవృత్తిః=నిర్మలమైనమనోవ్యాపారముగలదై, అరం=శీఘ్రముగా, సమగదత్=చెప్పెను, తేన=దానిచేత, వ్యపగత......తేకా, వ్యపగత=పోయిన, మహాదైన్య=గొప్పదీనత్వమువల్లనైన, తాపాతిరేకా=సంతాపాతిశయముగలది, అభూత్=ఆయెను,

తా—ఈప్రకారమాలలితామహాదేవి కరుణారసము వెల్లివిరియునట్లుగా, తొలిబాముననీవొనర్చినయపరాధముల వెలిబుచ్చి, మీదశుభంబొనగూడునని చెప్పియంతర్ధానమునొందె. పిదపనీయక్షకాంతయు దుఃఖమునువీడి దేవీవాక్యములవలననోదార్పుజెంది నిర్మలమనస్కయై యీవృత్తాంతమును మాకుంజెప్పె "అథం" ఉత్థితైవ వీనివలన యోగ్యమగు స్వప్నముగాంచినపుడు సత్వరముగా లేచుటయు, మరల నిద్రింపకుండుటయు నీమొదలగు స్వప్నశాస్త్రానుగుణ్య ప్రవర్తనలు సూచింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ అప్యేవంసామమసహచరీత్యక్తభోగానుషక్తిః
శ్రీదేవీముత్కరణకరణవ్యాపృతిర్వీతఖేదా
తత్సేవానుప్రియతమ్హృదయాసాయసాపీతదుగ్ధా
తత్కారుణ్యోదితశితమతిర్వర్తతేసాధువృత్తా॥

చ॥ లలితవచించినట్టి సుఖములన్నదిఁ గోరకయక్షకాంతలో
దలఁచివరాంబికామదిముదంబొదవంగ సేవలిమ్ముగా
సలుపుటవీతఖేదయయి సంధ్యలఁబాలను గ్రోలిశ్రీసతీ
లలితకటాక్షవీక్షణములన్నలఁగాసతిసచ్చరిత్రయై॥ ౧౯॥

అర్థము—మమ—నాకు, ప్రియసహచరీ=స్నేహితురాలగు నా యక్షకాంత, ఏవమపి=ఈప్రకారము లలితనుండి వరముపొందినదైనను, త్యక్తభోగానుషక్తిః=విడువఁబడినవిషయేచ్ఛగలదై, శ్రీదేవీ...వృతిః, శ్రీదేవీ=ఆలలితకు, ముత్కరణ=సంతోషముచేయునట్టి, కరణ=వ్యాపారములందు, వ్యాపృతిః=వ్యాప్తికలదై, వీత

సదా=విచారము నువదలి తత్పేవాసు=ఆలలితా పూజలయందు, ప్రయతప్రాదయా=నియతమైనమనస్సుగలదై, సాయం=సాయంకాలమందు, ఆప్రీతదుగ్ధా=క్షీరపానీయము చేయునదియై, తత్పా...మతిః, తత్పా-రుణ్యా=ఆదేవియొక్క-దయచేతను, ఉదితా=కలిగిన, సితమతిః=చురుకైనబుద్ధికలదై, సాధువృత్తా= సద్వ్యాపారముకలదై, వర్తతే=ఉన్నది.

తా—ఓ మేఘుడా! ఈప్రకారము నా చెలియగు యక్షపరదేవతచేనో దార్చఁబడినను, ఐహికసుఖేచ్ఛలనువీడి లలితాంబికనింకను మెప్పించుటకై పూజించుచు, తత్పూజాపరవశయగుటచే దుఃఖోపశమనంబునొంది, దివసావసానమువరకు భుజింపకయే నిర్మలమానసయై సద్వ్యాపారంబుల కాలంబుపుచ్చుచు, క్షీరోపహారిణియై యున్నది.

శ్లో॥ గానస్థానేపరశివవధూదివ్యనామావళీనాం
గాథాస్థానేభువనజననీ భవ్యలీలాకథానాం
క్రీడాస్థానేచిదనలజనేర్భండదైతేయయుద్ధ
ప్రాగల్భ్యానాంప్రతిదినమహో బోభవీతిప్రసక్తిః॥

చ॥ పరశివకాంతనామములె పాడును గానము సేయనెంచినన్
దరుచుగనాజగజ్జనని సవ్యకథావళులాలకించు సుం
దరముగనాటలాడలలితాకృతభండసురారిభండనం
బరయగజూపుకాలమిటు యాపనసేయును భక్తిమిత్రిమా॥ ౨౦॥

అర్థము-గానస్థానే, సంగీతకాలక్షేపమునకుబదులు, పరశివవధూ=లలితయొక్క- దివ్యనామవళీనాం=సహస్రనామములయొక్క-యు, గాథాస్థానే=పురాణకాలక్షేప సమయమున, భువన=......కథానాంభువనజననీ=ఆలోకమాతయొక్క-, భవ్య=మంగళప్రదమైన, లీలాకథానాం=విలాసవృత్తాంతముల యొక్క-యు, క్రీడాస్థానే ఆటలకుబదులు, చిదనలజనేః = లలితయొక్క-, భండదైతేయయుద్ధ=ప్రాగల్భ్యానాం, భండదైతేయ=భండాసురునితోనైన, యుద్ధప్రాగల్భ్యానాం=యుద్ధసామర్థ్యములయొక్క-యు. ప్రసక్తిః=ప్రసంగము, ప్రతిదినం=ఎప్పుడును, బోభవీతి=అత్యంతము జరుగుచున్నయది, అహో=ఆశ్చర్యము.

తా—పవిత్రధనమును సంగీతస్థానమున లలితాసహస్రనామావళీ పఠనమును, పురాణశ్రవణ సమయమందు జగజ్జననిలీలాకథలను వినుచును, ఆటలస్థానమునఆలలితయొక్క భండాసురవధసైన్యప్రత్యావలోకనముచేతను, నాయకుకాంతకాలయాపనము చేయుచున్నది. ఎల్లప్పుడును సమస్త కార్యకరణంబున నామె మనమునందు దేవతాయత్తమయియుండెననుట.

“చిదగ్నికుండసంభూతా” ఇత్యాదిలలితాభాష్యాదుల విశేషణములచేతను ఒకానొకకల్పమందు భండాసురునిచే దేవతలుబాధింపఁబడుచుండ నాబాధాపనోదనంబునకై ముమ్మూర్తులమ్మహాశక్తి నారాధింప, చిదగ్నినుండి యాపరాశక్తి లలితారూపంబున నవతరించితద్వధగావించెనని లలితాఖండమునప్రసిద్ధము “గానస్థానే” ఇత్యాదికముచే,

శ్లో॥ శారీయాసీత్సురతసమయవ్యాహృతోద్ఘాటనేన
వ్రీడాహాసస్ఫురణజనితామోదభారప్రదాత్రీ
తాంమార్జాలీమివనగణయత్యేవసాస్మద్వయస్యా
శార్యాహారే విగళితమనాః కార్శ్యమాలంబతేఽపి॥

చ॥ రతిసమయోక్తులన్ జిలుకరమ్యతరంబుగఁబల్కఁ జైటనం
చితముగనొప్పసిగ్గునొక చెంతనుహాసముమోదమందుసం
స్తుతమతియాశుకంబిడుడ, సాక్కుచుచుండినఁదింకిలేకమా
సతిగనివిల్లిరీతిగ నసహ్యముఁ జెందుచునుండెనక్కటా॥ ౨౧॥

అర్థము—యా=ఏ, శారీ=గోరింక, సురత... నేన, సురతసమయ=క్రీడా సమయమందలి, వ్యాహృత=మాటలయొక్క, ఉద్ఘాటనేన=ప్రకటించుటచేత, వ్రీడాహాస....... దాత్రీ, వ్రీడా=లజ్జయొక్కయు, హాస=నవ్వులాటయొక్కయు స్ఫురించుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆమోదభార=సంతోషాతిశయమును, ప్రదాత్రీ=చేయుచున్నదై, ఆసీత్=ఉండెనో, సా=ఆ, శారీ=గోరింక, ఆహారే=ఆహారమందు, విగళితమనాః=ఆసక్తిలేకయుండి, కార్శ్యం=కృశత్వమును, ఆలంబతేఽపి

పొందుచున్నప్పటికి, అస్మద్వయస్యాః=నాసఖురాలగు యక్షి, తాం=ఆకారికను, మార్గాలీమివ=మార్గాలమునువలెనే, నగణయత్యేవ=లెక్కచేయుటయే లేదు

తా—మఱియుపూర్వము కేళీమందిరమున క్రీడాసమయమందలి రహస్యవచనములను కాలాంతరమున వెల్లడించితనకుసిగ్గును నవ్వును మాటమాటికి గల్గించెడి పెంపుడు గోరువంకను గాంచి యనితానందమునొందు, నీ మెయిప్పుడు వియోగముచే చిత్తస్వాస్థ్యము లేక యాహారాదుల జోక్యము కలుగకేనుకొనకుండుటచే తిననొల్లక చిక్కుచున్న నాపక్షినిగాంచి లెక్కకేయకయే మార్జాలమునువలెతిరస్కరించుచున్నది. అనగ "దుఃఖితేమనసిసర్వమసహ్య" మ్మనునట్లు చిత్తస్వాస్థ్యము లేనియామెకుదేవ్యపాసనగాక మఱిమియు రుచించుటలేదని తాత్పర్యము "మార్జాలీమివ" యనునది "శ్వానకుక్కుటమార్జలః పోషయంతి దినత్రయం ఇహాజన్మనిశూద్రత్వంఛండాలః కోటిజన్మసు" అనునట్లుమార్జాల పోషణముశాస్త్ర నిషిద్ధంబగుట ప్రసిద్ధము "శారీఆహారేవిగళితమనాః" ఈయక్షవియోగతాపమును జూచి పక్షులుకూడ యాహారాదులను పేక్షించుటచే నట్లుగన్పట్టుటచే నివియు తమసానుభూతిని గనపఱచుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది.

శ్లో॥ పున్నాగస్యచ్ఛదవిటపిసంక్లృప్తనీలాభ్రబుద్ధే
ర్మూలేమార్గాసితమరకతగ్రావసంధీక్షితే
బర్హ్యాసీనోరిపుమవిశరశ్శార్ఙ్గలమాకాంతతే౽హో
ధీమాఞ్భావిప్రమదహృదయశ్శాత్రవంమాంతతేయః॥

చ॥ దళములు చాలఁగల్గజలదంబనువిభ్రమఁ జేయుపొన్నక్రిం
దలలితఘాసనీలరుచిశాగ్ర్యశిలాసనమందునిల్చివి
శ్చలతఁదలంచె నెమ్మితనశత్రువమైనశరత్సమాగమం
బలఘుమనీషికష్టమిపుడైననుభావిశుభంబుగోరఁడే॥ ౨౨॥

అర్థము—ఛదవిటపిసంక్లృప్త నీలాభ్రబుద్ధేః, ఛద=ఆకులయొక్క, విటపి=విశాల్యముచేత, సంక్లృప్త=చేయబడిన, నీలాభ్రబుద్ధేః=నల్లని మేఘమనుబుద్ధిగల, పున్నాగస్య=పొన్నచెట్టుయొక్క, మూలె=మూలమందు, మార్గా......పీఠే,

దూర్వా=పచ్చిగడ్డివలె, అసిత=నల్లనైన, మరకతగ్రావ=గరుడపచ్చలచేత, సం
దీప్ర=ప్రకాశించుచున్న, పీఠే=ఆసనమందు, ఆసీనః=కూర్చున్న, బర్హీ=నెమలి
(ఇప్పుడు) రిపుమపి=శత్రువైనను. శరత్కాలం=శరదృతువును, ఆకాంక్షతే=
కోరుచున్నది, యః=ఎవడు, భావి=రాబోవు, ప్రమదహృదయః=సంతోషమును
మనస్సునందు కలవాడై, శాత్రవం=శత్రుసంబంధమైనదానినైన, మాంక్షతే=కోరు
చున్నాడో, సః=వాడే, ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడు

తా—ఆకులయొక్క వైశాల్యముచేత మేఘమను భ్రాంతిని కలుగజేయు పున్నా
గవృక్షముయొక్క మూలమందు, దూర్వాంకురములవలె పచ్చనైనపచ్చరాపీటపై
నుండిన నెమలియును, ఇప్పుడు తనకు శత్రువయినను, యత్నునిశాపావధియగు శర
త్కాలాగమమునే కోరుచున్నదివలె నెయున్నది. భావిశుభంబులగోరి యిప్పటి
కష్టగండ్లకు బాల్పడ సమకట్టువాడే బుద్ధిమంతుడు.

"రిపుమపి" స్వామిహితమును గోరు సేవకులు తమకష్టములను గణింపక యజ
మానునికి సుఖంబొనగూర్చుటయె యవశ్యకర్తవ్యంబుగ పరిగణింతురు.

శ్లో॥ కిరేబింబభ్రమపరవశేస్వాధరాస్వాదనోత్కే
గచ్ఛత్యారాత్స్వవలయమణిశ్రేణికాదర్శనేన
కారుణ్యాద్యాకరకఫలభూబీజబుద్ధింవ్యతానీ
త్సాహోఽపశ్యత్యవిధురితాదుఃఖనఃకిన్నుసేవ్యం

చ॥ తనయధరంబుబింబమనిదాపునఁ జేరినజిల్కనొక్క రా
దనవలయాగ్రరత్నములదాడిమబీజపుటానవిల్పిదా
నసువ్రనాడుచానవిరహంబునఁజూడదుదానినిప్పుడా
గ్గనకుముదంబుగానొకఁడు తోచుటఁ గాంచిలిమేధరాస్థలిఁ॥ ౨౩॥

అర్థము—బింబభ్రమపరవశే, బింబభ్రమ=దొండపండను భ్రాంతికి, పరవ
శే=లోబడినదై, స్వాధరాస్వాదనోత్కే=స్వాధర=తనయధరముయొక్క, ఆస్వా
దన=ఆస్వాదించుటయందు, ఉత్కే=ఆసక్తి కలదై, ఆరాత్=సమీపమునకు, కిరే=

చిలుక, గచ్ఛతి=వచ్చినదగుచుండగా, యా = ఏనాసఖి, కారుణ్యాత్=దయవలన స్వవల......సేన, స్వవలయ = తనకంకణమందలి, మణిశ్రేణికా = రత్నములవరు సయొక్క,దర్శనేన = చూపుటచేత, కరకఫలభూబీజ = దానిమ్మగింజలయొక్క బుద్ధిం = మతిని, వ్యతానీత్ = చేసినో, సా = అట్టిచెలి, విధురితా = విరహవతి యై, నోపశ్యత్యపి = దానిచూచుటయైన లేదు. దుఃఖినః = దుఃఖము జెందినవానికి, సేవ్యం = సేవింపతగినది, కిం = ఏమున్నది.

తా—నాచెలియొకప్పుడు విలాసముగ చిలుకనుజేరదీయునప్పుడది నొండపం డను భ్రమచేసి మెమోవిని గఱవయత్నింప, దనముంజేతికంకణమందలి మాణిక్యము ల వరుసనుజూపిదానికాహారంబగు దాడిమబీజముల భ్రమగలిగించి తనయధరస్ప ర్శనమునుండి తొలగించుచు విలాసముగ గ్కాలముపుచ్చుచుండెడిది. ఇప్పుడట్టిసంతోష మునువీడి వానినిచెంతనైన జేరనిచ్చుటలేదు. దుఃఖవంతునకెవ్వియుమదంబొసగ స మర్థములు గావు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్త్రోష్టీనిచయలలితైః కర్కశైః పద్మకోశైః
శోణాంభోజచ్ఛదసురుచిభిర్మందమందైశ్చభంగైః
యానశ్రీభిర్విశదగతు తాంతీరభూరాట్ప్రికానాం
నాధైర్వ్యాకీస్వమనుసరతీతీర్ష్యయేవేక్షితేనో॥

చ॥ చంచలమీనసంపదను, సారసకర్కశకుట్మలైఖరిఁ
మించినయొఱ్ఱకల్వపస మెల్లఁగవచ్చు తరంగశోభరా
యంచలయానపుంగరిమ నాదరిచెల్ల పికస్వసంబు దా
నెంచుచునాకునిద్దిసరియేయని వావిఁగఁజూడదీర్ష్యచే॥ ౨౮॥

అర్థము—ప్రోద్య......లితైః, ప్రోద్యత్=ఎగురుచున్న,ప్రోష్ఠీ=చేపలయొ క్క, నిచయ=సమూహముయొక్క, లలితైః= విలాసములచేతను, అనగ=తత్సదృ శనేత్రవిలాసములచేతననిభావము, కర్కశైః=మిగుల బిగువుగల, పద్మకోశైః = తామరమొగ్గలచేతనూ, తత్సదృశస్తనములచేతననుట, శోణాంభోజచ్ఛదసురుచిభిః శోణాంభోజ=ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, చ్ఛద=దళములయొక్క, సురుచిభిః=కాంతు

లచేతను, తత్సదృశరదచ్ఛదములచేతననుట, మందమందైః=అత్యంతము మందము లైన, భంగైః= తరంగములచేతను, తత్సదృశవళీ భంగములచేతననుట, విశదగరుతాం = హంసలయొక్క, యానశ్రీభిః = గమనసంపత్తిచేతను, తీరభూరుట్పికానాం= ఒడ్డునయుండెడి చెట్లయందలి కోకిలలయొక్క, నాదైః = ధ్వనుల చేతను, తత్సదృశమగు స్వనముచేతను) మాటలచేతను, వాపీ = సరస్సు, స్వం = తనను, అనుచరతీతి = అనుసరించుచన్నదని, ఈర్ష్యయైవ = అసూయచేతను వలెనే, నో ఈక్షతే = చూడదు.

తా —వియోగదుఃఖార్తయగు నాయేలిక, జలక్రీడాదులఁబరిత్యజించుటేగాక, క్రీడార్థంబగుచుండు భావితనయవయవవిలాసంబున కనురూపంబులగు మత్స్యాది వస్తుసముదాయము గ్రహించి శృంగారాకృతివహించిన యొకస్త్రీవలెనే, ఇప్పుడు కృశించియున్న తనసధి క్షేపించుచున్నదని తలఁచియీర్ష్య చెందిన దానివలెనే దానిగనుగొన నైనతలపెట్టదు. లోకమునకష్టదశలో నుండువారు పూర్వమునతారను భవించినట్టి సౌఖ్యమునను భవించుచు విలాసముగ నుండెడివారి గాంచిన, తమపూర్వస్థితిస్మరణకు వచ్చుటచే దుఃఖంబమితంబగునని యెంచి నట్టివారివిషయమైయీర్ష్యచెందిన వారివలెనె వారి జూడనొల్లరనుటలోకానుభవప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ స్వాజ్ఞాకర్త్ర్యపిపరిజనే నాస్వయం ప్రేమభావా
దాగారాంతస్థగితలలితా లేఖ్యలావణ్యహేతోః
వక్షోజాతాంబరవిలసనం యావిధత్తే స్మసేయం
నైవాపశ్యత్తదితశుచాతానిమాలిస్యభాంజి॥

చ॥ పరిజనమాజ్ఞలేచి నిలువంబడియుండినసైన నింట చి
త్తరువులు స్వచ్ఛమైనను ముదంబునఁబయ్యెదతోడ దానెవే
మరుదళుకొత్తఁగాఁ దుడుచు మానినియిప్పుడు మాసియున్న చి
త్తరువులఁజూడదీవిరహ తాపమునన్నది గుంది మేఘమా॥ ౨౪॥

అర్థము—పరిజనే= పరిజనము, స్వాజ్ఞాకర్త్ర్యపిహి = తనయాజ్ఞనుచేయు చుండగానే, యా = ఏనాచెలి, ప్రేమభావాత్= ఆసక్తివలన. ఆగారాంతస్థగిత=

ఇంటిలోపల నుంచబడిన, లలిత=చక్కని, ఆలేఖ్య=పటములయొక్క, లావణ్యాహితోః=సౌందర్యము నిమిత్తము, వక్షోజాతాంబర=పైటకొంగుయొక్క, విలసనం=ప్రసారము, తుడుచుటకై యనుట, విన్యస్తైః=చేసెనో, సేయం=ఆయీయక్షకాంత, తదుదితశుచా=ఆవిరహామువలన బుట్టినదుఃఖముచేత, మాలిన్యభాంజి=మాలిన్యము పొందిన, తాని=ఆపటములను, నైవాపశ్యత్=చూడనేలేదు.

తా—పూర్వమందు సేవకులున్నను స్వయముగనే తన క్రీడాగృహామందలి చిత్రలేఖ్యముల ప్రేమచే, తన పైటకొంగుచేతనే శుభ్రము చేయుచుండెడిది. అట్టి యామె ఈ విరహదుఃఖముచేత వానివంక జూచుటయైన లేదని యాయక్షి చెలికత్తె మేఘునితో చెప్పెను.

శ్లో॥ ఇత్యాఖ్యాత్యామృతచరితం సాధుసఖ్యాం ప్రవృత్తం
ధ్యానాధీనా మలినమనసా ముక్తకల్పాథ యక్షీ
ఆసీనా సా చరణనికటే సన్నిషణ్ణం పయోదం
ప్రేమ్ణాలోక్య ప్రకృతముచితం వ్యాహృతం వ్యాజహార॥

చ॥ చెలియిటు బల్కఁగా సుధలు జిమ్ముచు తచ్చరితంబు యక్షిలో
దలఁచి పరాంబికాచరణ తామరసంబుల ఏకముఖ్యయై
జలదుని గాంచి పాదముల సన్నిధినుండఁగఁ బ్రేమనిట్లుగా
బలికె హితోక్తి ప్రస్తుతము బల్కఁగ యోగ్యముగాఁగ మోదయై॥

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, సఖ్యా=చెలికత్తె, అమృతచరితం=అమృతస్వరూపమగు, పరివృత్తం=తమవృత్తాంతమును, సాధు=బాగుగా, ఆఖ్యాత్యాం=చెప్పినదగుచుండగా, అథ=అటుతర్వాతను, సా యక్షీ=ఆయక్షాంగన, ధ్యానాధీనా=దేవతాధ్యానమునకధీనురాలై, మలినమనసా=దుఃఖితమగుమనస్సుచేత, ముక్తకల్పా=విడువబడినదివలెనే, ఆసీనా=కూరుచున్నదై, చరణనికటే=పాదసమీపమందు, సన్నిషణ్ణం=నివసించిన, పయోదం=మేఘుని, ప్రేమ్ణా=ప్రేమచేతను, ఆలోక్య=చూచి, ప్రకృతం=ప్రస్తుతమై, ఉచితం=తగిన, వ్యాహృతం=మాటను, వ్యాజహార=చెప్పెను.

తా—తనచెలికత్తె యీప్రకారము తనవృత్తాంతమును చెప్పినతర్వాత దేవతాధ్యానముచే స్థిమితపడిన మనస్సుకలదై యీయక్షిలేచి కూర్చుని, తనసమీపమునను న్న మేఘుని జూచి చెప్పదొడంగెను.

''అమృతచరితం'' అనుటవలన తనహితుండగు యక్షుండు తనప్రియురాలి పాతివ్రత్యమునుగూర్చి చెప్పినవాక్యము లీమె ప్రవృత్తితో సరిపోవుచుండుటవలన, మేఘుని కీచెలికత్తెమాట లమృతప్రాయములై మనంబలరించెనని తాత్పర్యము. ''ముక్తకల్ప'' యన్నోదంతము దూతవలన విన్నదగుటచే దుఃఖము కొంతయుపశమించినను, భర్తృసమాగమము ప్రాప్తింపనందున పరిపూర్ణముగా విడువలేదనుట.

శ్లో॥ అభ్యాశేతేనకిమపి మయావత్ససంగోపనీయం
యత్త్వంతేనాత్మతనుజధియా ప్రేయసాస్వీకృతోసి
తస్మాదద్యోచితమపినవాక్యతెమత్ప్రియస్య
శ్రోత్రాతిథ్యంకురుచపరతోవిస్మరేదంవచోమే॥

చ॥ వారిదనీసమీపమున(బల్కఁగదాచువచస్సునాకులే,
దారయునిన్ను నాదయితుఁ డాత్మజురీతిగఁ బ్రేమనెంచుటే,
గారణమేయవాచమ్మది కాదనియెంచక చెప్పుసర్వమా,
ధీరునిశ్రోత్రపేయముగ దెల్పియవెంటని విస్మరింపుమా॥ ౨౭॥

అర్థము ఓవత్స=ఓమేఘుడా, తె=నీయొక్క, అభ్యాశే=సమీపమునందు, మయా=నాచేత, సంగోపనీయం=దాచతగినది, కిమపిన= కొంచెమునులేదు యత్=ఏలనన= త్వం=నీవు, తేనప్రేయసా=ఆనాప్రియునిచేత, ఆత్మతనుజధియా=పుత్రబుద్ధిచేతను, స్వీకృతోసి=గ్రహింపఁబడితివి, తస్మాత్=అందువలన, ఉచితమపినవా=తగనిదైనను, కధ్యతే=చెప్పబడుచున్నది, మత్ప్రియస్య=నాప్రియునకు, ఇదంమేవచః=ఈనావాక్కును, శ్రోత్రాతిధ్యంకురు=చెప్పుము. పరతః=వెంటనే, విస్మర=మఱువుము.

తా—ఓమేఘుడా! నాభర్తచేతను నీవుపుత్రబుద్ధిచే స్వీకరింపబడితివి గావున నీకు దాచతగినదెద్దియులేదు. కావున రహస్యమగుటవలనచెప్పకూడని విషయ

ము లెవ్వియు నుండవు గాన, చెప్పుచుంటిని ఈవృత్తాంతమును నాప్రియుని మనంబలరించునట్లు చెప్పి వెంటనే మఱచిపొమ్ము. ఇంకొకచో ప్రకటింపతగినది కాదని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ హాస్యేనాపిప్రియఇతిమహాన్ వంచనీయోనలోకై
స్తచ్చేత్తేషాంభవతివిపదాసత్యమేతంబ్రవీమి
అస్మత్క్లృప్తోయమితితిమిరధ్వంసనేచేదగారే
స్పృష్టోదీపోనదహతికరంతత్క్షణేనైవకర్తుః

చ॥ మోసము చేయగూడదొక పూజ్యుని లోకము మోసగించినన్
వాసిదొలంగు పూజ్యునకవశ్యము బాధలు కల్గు నిక్కమూ
వాసమునందు జీకటిని బాపగ బెట్టినదివ్వె ముట్టినన్
గాసియొసంగ కర్తకును గావున వల్లడి సేయకీనుడిన్ ॥ ౮౨॥

అర్థము — మహాన్ = పూజ్యుడు, ప్రియఇతి = ఇష్టుడుగదాయని, హాస్యేనాపి = పరిహాసము చేతనైనను, లోకైః = జనులచేతను, వంచనీయః = వంచింపతగినవాడు, న = కాడు, తచ్చేత్ = అట్లువంచించుటగలిగినట్టయిన, తేషాం = వారికి, విపదా = ఆపత్తు, భవతి = అగుచున్నది, ఏనం = ఈప్రకారం, సత్యం = నిజముగా, బ్రవీమి = చెప్పుచున్నాను, అయం = ఈదీపము, అగారే = గృహమందు, తిమిరధ్వంసనే = చీకటి పోగొట్టుటకై, అస్మత్ క్లృప్తం = మనచేతకల్పింపబడినది. ఇతి = ఈలాగునని, స్పృష్టశ్చేత్ = స్పృశింపబడినచో, తత్క్షణేనైవ = వెంటనే, కర్తుః = స్పృశించినవానియొక్క, కరం = చేతిని, నదహతికిం = కాల్పదా ఏమి.

తా — లోకమున పూజ్యుడైనవాడు ఇష్టుడుగదాయని పరిహాసమునకైన వంచింపతగినవాడుకాడు అట్లువంచించినయెడల వారికి అనగా అట్లువంచింపబడినవారికి కీడుమూడుననుమాట సత్యము చీకటిని పోగొట్టుటకొక దివ్వె మనచేనిర్మింపబడినదేగదాయని స్పృశించినచో చేతిని కాల్పకుండునా? అట్లనే దీపమును స్పృశించి [illegible]ం చింపబడి దుఃఖించినటుల నీయందలి విశ్వాసముచే దెల్పిన మానర్మాలాపముల వెలిబుచ్చినచో నేము దుఃఖాస్పదులమగుదుము. కావున నట్లుచేయదగదని భావము

"తిమిరధ్వంసనే-దీపః" ఇచ్చట దంపతులకన్యోన్యము దౌత్యముసల్పి వారివియోగ బాధనపనయించు మేఘుడు, గృహమున నంధకారము బోగొట్టుటకైన దీపమువంటి వాడని తెలియుచున్నది. 'స్పృష్టః దీపఃదహతి' సోప్యుపయోగమునకై తాను వెలిగించిన దివ్వెయైనను పరిహాసపూర్వకముగ స్పృశించిన నెట్లుదహించునో, అట్లైమావిరహార్తి దొలంగించి జీవనంబొసంగుటకు నీకడ వెలువరించిన మానర్మసంభాషణంబుల నీవు పరులతో బయలుపఱచిన మాకపకారమొనరించినవాడవగుదువని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మద్రూపాణాం మహితమహసాం హేమపాంచాలికానాం
కాంచిత్కామార్దిత తమమనా శ్చుంబతిస్మస్వబుద్ధ్యా
మధ్యేతాసాంవిహితవసతి స్తన్నిరీక్ష్యాత్తమోదా
కార్షం హాసంసపదిజనిత వ్రీడయామాంవివేద॥

చ॥ నెలఁగసెజ్జగీమునను నిల్పిన మేల్మిపసిండిబొమ్మలన్
నిలిచిననన్నుఁగాంచకయె నీసఖుఁడొక్కెడమన్మథార్తుఁడై
వలపున బొమ్మనేననెడు వాంఛను ముద్దిడఁజూచి గొబ్బునన్
కిలకిలనవ్వఁగాంచెఁగను క్రేవలసిగ్గుచలింపనన్నటన్॥ ౨౯॥

అర్థము-మహిత=ఒప్పుచున్న, మహసాం=కాంతిగల, మద్రూపాణాం=నాప్రతిబింబములైన, హేమపాంచాలికానాం=బంగారుబొమ్మలలో, కాంచిత్=ఒకానొకదానిని, కామార్దితతమమనాః, కామ=మన్మథునిచేతను, అర్దితతమ=మిక్కిలివేధింపబడిన, మనాః=మనస్సుకలవాడై, స్వబుద్ధ్యా=నేననెడిబుద్ధితో, చుంబతిస్మ=ముద్దుపెట్టుకొనెను, తాసాంమధ్యే=ఆబొమ్మలయొక్క మధ్యయందు, విహితవసతిః=ఉన్నదాననై, తత్=ఆప్రియకృత్యమును, నిరీక్ష్య=చూచి, ఆత్తమోదా=సంతోషమునుపొందినదాననై, హాసం=నవ్వును, అకార్షం=చేసితిని, సపది=అనవ్వినప్పుడు, జనితవ్రీడయా=పుట్టినసిగ్గుగలవాడగుటచేత, మాం=నన్ను, వివేద=తెలుసుకొనెను, తనపతియని యభ్యాహారము

తా—పూర్వమొకానొకప్పుడు మాకేళీమందిరముల విలాసార్థమై యుంచిన నాప్రతిబింబములనందగు బంగారుబొమ్మలనడుమనుండగా నాప్రియుండు మఱులు

గొని, నాప్రతిబింబము నె వన్నుగా భావించి ముద్దిడ సమీపమున నున్న నేను, నాయందువానికి గలయనురాగాతిశయమునఁగలిగినకుతుకంబును హాసపూర్వకముగ వెలువరింప గొంచెము సిగ్గుజెందినవాడగుచు నన్ను గుర్తుపట్టుట జూచి మిగుల సంతసించితి. ఇందువలన వీరి యైశ్వర్యమును నిత్యమును చూచుచున్న తనపతికే నూతనపాంచాలికవలె కనఁబట్టుటవలన నా మెలావణ్యాతిశయమును, వీరియమితంబగు నన్యోన్యానురాగంబును వెల్లడియగుచున్నవి.

శ్లో॥ తత్రాహే హాస్యుదితలలితా సుందరత్వంతయా౽౽ం
సంక్రీడస్వప్రియతమమితి వ్యాహరంధీరభావా
పశ్చాత్తాపవ్యధితహృదయం వీక్ష్యతం క్లాన్తబుద్ధిం
మత్పీనోరువ్యధితజఘనస్యాస్యవక్త్రంవ్యచుంబం॥

చ॥ అప్పుడుజూపసుందరుఁడ యాపెనుగూడి సుఖించుమంచు నే
నెప్పునధీరురాలనయి తెల్పఁగ దుఃఖచిత్తుఁడౌచు దా
చెప్పఁగ లేకయుత్తరము చింతవహింపఁగఁ జూచి యార్తునై
యొప్పఁగ బోయిముద్దిడితి నూరులఁజుట్టి కటిప్రదేశమున్॥ 30॥

అర్థము.—తత్రాహాసె = ఆకాలమందు, ఉదితలలితా = పుట్టినవిలాసము కలదాననై, సుందర = ఓసుందరుడా! త్వం = నీవు, తయా = ఆబొమ్మతో సంక్రీడస్వ = క్రీడింపుమా, ఇతి = ఈలాగని, ప్రియతమం = భర్తను, ధీరభావా = ప్రౌఢనై, వ్యాహరం = చెప్పితిని, పశ్చాత్ = పిమ్మట, తాపవ్యధితహృదయం = తాపముచేకలతనొందిన మనస్సుకలిగినటువంటి, తం = ఆప్రియుని, క్లాంతబుద్ధిం = యుక్తిశూన్యునిగా, వీక్ష్య = చూచి, మత్పీనోరువ్యధితజఘనస్య, మత్ = నాయొక్క, పీనోరు = బలమైనతొడలచేత, వ్యధిత = పీడింపబడిన, జఘనస్య = కటిప్రదేశముగల, అస్య = ఇతనియొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వ్యచుంబం = ముద్దుపెట్టికొంటిని.

తా—ఆసమయమున నేను మిగులనవ్వి, ఓసుందరుడా! నీవాబంగారుబొమ్మతో నేనీయభీష్టములనెరవేర్చికొమ్ము అనిధీరత్వముతో పలుకనాతడు పరితపించిన మనస్సుకలవాడగుటచే నిరుత్తరుడగుటఁ జూచియాలింగన విశేషములచే నాతని మోము ముద్దిడితిని.

శ్లో॥ కాలేకస్మింశ్చనరతివిధాభేదతస్సంప్రసక్తం
లాక్షారాగంహృదయకలితంమత్పదారోపితంతం
సందర్శ్యైవంపదవిసరణంకిన్నుతేయుక్తమాళీ
త్యుక్త్వావ్రీడాచకితమనసంమాంనినాయాతిమోదం॥

చ॥ స్మరసమరాంతరంబున సమైమునఁబోరతిభేదరీతియో
వరహృదయాంతరంబునను పాదమునంటఁగ యావకాంకమా
చరణమునాఁగఁజూపిసరసంబిటులుండునె తన్న న్యాయమే
గరితయసంగలజ్జభయకంపిత నౌననుఁగ్రుచ్చిముద్దిడెన్॥ ౩౧॥

అర్థము—కస్మింశ్చన కాలే=ఒకానొకసమయమందు, రతివిధాభేదతః=బంధవిశేషమందు, మత్పదారోపితం= నాపాదమందుంచబడినదియు, హృదయకలితం = వానిహృదయదేశమునంటినదై, సంప్రసక్తం = లగ్నమైన, తంలాక్షారాగం= అలత్తుగంగును, సందర్శ్య = చూపించి, ఆళీ = ఓసీ, ఏవం = ఈప్రకారముగా, పదవిసరణం = తన్నుట, తే = నీకు, యుక్తంకిన్ను = తగినదా, ఇతి = ఈలాగున, ఉక్త్వా = చెప్పి, వ్రీడాచకితమనసం = సిగ్గుచె బెదరినమనస్సుగల, మాం= నన్ను, అతిమోదం = మిగులసంతోషమును, నినాయ = పొందించెను.

తా— ఒకానొకప్పుడు రతిబంధవిశేషమందు తన హృదయమున నంటినలత్తుకను జూపి, తననిటుల తన్నుటతగునాయనియడిగి, సిగ్గుచే జడిసిననన్ను నూతనవధూసంగమసౌఖ్య ప్రకటనపూర్వకముగ, మిక్కిలి సంతోషపెట్టెను. వీని హృదయములాక్షారస చిహ్నితమయినదనుటవలన ధేనుకాదిబంధలక్షణముల తెలియ జేయుచున్నది. 'వ్రీడాచకితం'

శ్లో॥ నైతత్పభ్యాఽపినిగదితం వీక్షితంవత్సతావ
త్ప్రజ్ఞానాగ్ర్యంమనసిజకృత వ్యాధిపాథోధిపోతం
చేతస్సంపీడనకృతియుజామా ప్తసత్సన్నిధానే
వాచాముచ్చారణమయి భవత్యేవకించిత్సుఖాఢ్యం॥

చ॥ చెలికిఁ జెప్పలజ్జయగు చెప్పఁగ నీకథ వత్స నెవ్వఁగా
దలఁచితి నొవ్వ జిహ్వ దిన దర్పకశోకసముద్రపోత మా
జలదమనోరుజాకర వచస్సులనాప్తసమక్షమందు వే
బలుకుటకొంత సౌఖ్యమని భావమునం దలపోయఁగాదగున్॥ ౩౨॥

అర్థము—వత్స = ఓ మేఘుడా, వ్రీడితం = లజ్జాపాదకంబగు, ఏతత్ = ఈవృత్తాంతమును, సఖ్యా అపి = చెలికత్తెకును, ననిగదితం = చెప్పబడలేదు. మనసి ... పోతం, మనసిజకృత = మన్మథునిచేఁ జేయఁబడిన, వ్యాధిపాథోధి = దుఃఖసముద్రమునకు, పోతం = తెప్పయగు, త్వద్ఙ్ఞానాగ్ర్యం = ఈమేటిగుర్తును, తావత్ = ఇప్పుడు తెలిపితిని. ఆప్త సత్సన్నిధానే = ఆప్తులైన సత్పురుషులయెదుట, చేతస్సంపీడనకృతి రుజాం = మనస్సునకు బాధకలుగఁజేయునట్టి, వాచాం = వాక్కులయొక్క, ఉచ్చారణం = చెప్పుట, కించిత్ = కొంచెము, సుఖాఢ్యం = సుఖముతో గూడునది అయి భవత్యేవ = అగుచున్నదేగదా.

తా—ఓ మేఘుడా, లజ్జాకరంబైన యీమాటలను నేనా సఖురాలితోఁ జెప్పియుండలేదు. మన్మథబాధాసముద్రమును తరింప తెప్పయగు నీరహస్యమగు యీనవాలును పుత్రునివలె విశ్వసించి నీతో నిప్పుడు జెప్పితి. లోకమున యాప్తులయొద్ద తమకష్టముల వెల్లడించుకొనుటచే, కొంత మనోవిశ్రాంతి కలుగుటయు, వారిసానుభూతికిని యుపకారమునకును పాత్రులఁజేయుట ప్రసిద్ధమే. కావున నాదుఃఖమును జూచి కరుణగలవాడవై నాభర్తకీయుదంతము తప్పకచెప్పి మాబాధతొలగింపుమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ఏతాదృగ్వ్యక్తితికథనతస్స్వాం ప్రతింమామవజ్ఞా
పాత్రింనాన్యోచితమచిపరిజ్ఞానశూన్యాంనిబోధ
కామార్తఃకింనకథయతిభోః కాలతస్సంయతాత్మా
వక్త్యేవాపత్రపమవికల స్నేహితంత్యక్తమానః॥

చ॥ కులకులనిట్టివాక్యములవజ్ఞతకున్దగినట్టిదానిగా
దలపకునన్ను మూఢ జనతాదరణం, ద్వివిశేషశూన్యగా

జలదవచింపఁజేది స్మరసంజ్వరుఁడక్కట త్యక్తమానుఁడై
పలుకుసుమా మనోరథమపత్రపఁగాలముచేసిబద్ధుఁడై ॥ ౩౩ ॥

అర్థము — ఏతాదృక్ = ఇటువంటి, వాక్తతి = వాక్సమూహముయొక్క, కథనతః = చెప్పుటవలన, సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మాం = నన్ను, అవజ్ఞాపాత్రం = తిరస్కరింపతగినదానినిగాను, ఆర్యోచిత......శూన్యాం, ఆర్యోచితమతి = పెద్దలకు తగినబుద్ధియొక్క, పరిజ్ఞాన = జ్ఞానముతో, శూన్యాం = శూన్యురాలనుగా, వని బోధ = తలపకుము, భోః = ఓ మేఘుడా, కామార్తః = మన్మథపీడితుడు, కింనకథయతి = ఏమిచెప్పడు, కాలతః = కాలముబట్టి, సంయతాత్మా = బద్ధచిత్తుఁడై, త్యక్తమానః = వీడినయభిమానముకలవాఁడై, అవికలం = వికారములేకుండా, అపత్రపం = పోయినసిగ్గుకలుగునట్లుగా, స్వేహితం = తనకోరికను, వక్ష్యేవ = చెప్పనేచెప్పను,

తా — ఇట్టిలజ్జాకరంబులగు విషయములఁ జెప్పుటచే, యోగ్యతావిహీనురాలగను, తిరస్కారపాత్రముగను నన్ను తలచుటతగదు. కామార్తుడైనవాడు తనలాభముచే కోరుచు, నభిమానమువీడి, యుక్తాయుక్తవిచక్షణ చేయజాలక సిగ్గునువిడనాడి తనరహస్యముల వెల్లడించుకొనును.

" ఆర్యోచితమతి " " ....ధీరత్వముచితజ్ఞతా.........చత్వారస్సహజాగుణాః " అనున్యాయంబున సహజగుణంబులగు నౌచిత్యాదుల కాలవైపరీత్యమువలని కలిగిన నీవియోగావస్థయందు కామార్తనగుటచే శోకవిధముగ నుల్లంఘించితిగాని బొత్తుగా నెఱుగననుకొనకుమనుట మఱియునిది " కామార్తాహిప్రకృతికృపణాశ్చేతనాచేతనేషు " అను పూర్వమేఘమున కాళిదాసుని వచనమును జ్ఞాపించుచున్నది.

శ్లో॥ యత్రాధీశప్రహితభదురఃప్రాభృతసంవీక్షితాశ్చా
ముక్తైశ్శ్వాసైరశిశిరతరైర్దంతవాసోరుణాభం
కింస్విత్కుర్వన్నతిమపివిధం వర్తతేనప్రియోమే
నాడీలత్ర్యాకృతిరసస తాక్షైయకాయోఽద్యహంత॥

చ॥ పిడుగునుబోలుశాపము కుబేరుఁడొసంగఁగ దుఃఖితాత్ముఁడై
కడువడిఁ జేఁడియూర్పులిడఁ గందఁగ నెఱ్ఱని మోవినల్లగా
నొడలు నసన్న నానరములొప్పఁగ నెక్కుడఁ జాలి దాఁగనం
బడునొకొ, యానవాలిడఁగ వచ్చునొ రాదొకొ నాకుఁ జెప్పుమా॥

అర్థము—యక్షాధీశ......తాత్మా, యక్షాధీశ=కుబేరునిచేత, ప్రహిత=ఇవ్వబడిన, భిదురచ్ఛాప=పిడుగువంటిశాపముచేత, పీడితాత్మా=బాధితాత్ముడై, ముక్తైః=విడువబడిన, అశిశిరతరైః=మిక్కిలివెచ్చని, శ్వాసైః=నిట్టూర్పులచేత, అరుణాభం=ఎఱ్ఱనికాంతిగల, దంతవాసః=అధరమును, అతిమషివిధం=మిక్కిలివాడుటచేనల్లనిదానినిగా, కుర్వన్=చేయుచు, అద్య=ఇప్పుడు, మేసప్రియః=అనాప్రియుడు, నాడీలక్ష్యాకృతిః=నాళ్ళచేసూచింపతగిన ఆకృతికలవాడై, అరసతాక్షేయకాయః, అరసతా=శుష్కించుటచే, అక్షేయ=ఆనవాలుపట్టశక్యముకాని, హంత=అయ్యో, వర్తతేకింస్విత్=ఉన్నాడుకాబోలును.

తా—పిడుగునుబోలి హఠాత్ప్రాప్తంబైన నీకుబేరశాపమువలన బాధితమైన మనస్సుగలవాడై, వెచ్చనినిట్టూర్పులచే నరుణంబగు తనయధరము కందుచుండ, సాహారాదులులేక శుష్కించిన కాయము గలవాడగుటచే నరములు పైటపడి యానవాలు పట్టతగనట్టు మాఱురూపమును నొందినవానిగా నాభర్తను తలచుచున్నాను. 'మషివిధందంతవాసః' 'నాడీలక్ష్యాకృతి' ఇత్యాది విశేషణముల చేవిప్రలంభశృంగారవయములను నరతికృశతాద్యవస్థలును, శోకాదిస్థాయిభావములును నిశ్వాసాది వ్యభిచారభావములును వ్యక్తీకృతములగుచున్నవి. మఱియు నివిసమానావస్థయందుండి, తనభార్యనుగురించి చెప్పిన 'పద్మినీవాన్యరూపాం' (ఉ. మే 23) అనియు 'భిన్నవర్ణాధరోష్ఠం' (ఉ. మె. 24) అనియు చెప్పిన వాక్యముల జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ మన్నేత్రాంతర్విహితమహిమేనాంజనేన ప్రకామం
నీలంతస్యాధరదళమహో గౌరవాలోకభీత్యా
చుంబంతం తం ప్రతిముహురహం కచ్ఛరత్వచ్యుతం వా
తస్వాంతాదృగ్వ్రుకపదవీశ్వాస్త్రీతీహాంకరోమి॥

చ॥ కనులను మున్నునై చెలఁగు కాటుక నా కలి మోవినంటఁగా
గనిగురు లెవ్వరైనఁ గనఁగానగు గౌరవహాని వానికం
చనిమదిలోఁ దలంచి యధరామృతమానఁగఁ గజ్జలంబు పో
యెను మును సౌఖ్యమిట్టిది లభించునె యెన్నటికైనఁ జెప్పుమా॥౩౫॥

అర్థము—మత్ = నాయొక్క, నేత్రాంతః = నేత్రప్రాంతమున, విహిత = రచింపబడినదై, మహితేవ = ఒప్పుచున్న, అంజనేన = కాటుకచేత, ప్రికామం = మిక్కిలి, నీలం = నల్లనైన (నేత్రచుంబనముచేత ననిభావము) తస్యా = ఆప్రియుని యొక్క, తం అధరదళం = ఆచిగురుమోవిని, అథో = అటుతరువాతను బహిర్గమనానంతమని తాత్పర్యము. గౌరవాలోకభీత్యా, గౌరవ = గురుసమూహముయొక్క, ఆలోకభీత్యా = దర్శనభయముచేత, ప్రతిముహుః = మాటిమాటికి, చుంబంతీ = చుంబించుచున్నదానవై, అహం = నేను, కచ్చరత్వ చ్యుతం = పోయిన మారిన్యముకలదానినిగా, వ్యాతన్వం = చేసితిని. తాదృగ్భవుకపదవీ = అటువంటి మంగళప్రాప్తి, క్వ = ఎప్పుడు లేక ఎక్కడ, అస్తి = అగును. ఇతి = ఈలాగునని ఈహం = కోరికను కరోమి = చేయుచున్నాను.

తా—ఒకానొకప్పుడేకాంతమున నానాథుడు ముద్దిడుటకు యోగ్యస్థానమై కాటుకచేనలంకరింపబడిననాకన్గవను ముద్దిడ, నాతనిమోవిపైనంటిన కాటుకను పరులుచూచెదరేమో యను భీతిచే, పలుమరు నాతని మోవి తేనియవానుటయందాశక్తి జూపి ముద్దిడుటచే నాయంజనముచేనైన కళంకమును పోగొట్టితిని. అట్టి శుభమైనకాలము మరలనాకెప్పుడు సంప్రాప్తమగునో కదా.

శో॥ త్వద్విశ్లేషానలనిలయనేమానసే మేప్రభూతా
న్సంకల్పాంస్తానతివిషయకానుల్లికానిజ్వలంతి
గాఢాశ్లేషప్రణయనవిధాలబ్ధసంప్రార్థితార్థా
చూర్ణీకర్తుంహిదయితయతేతేని వేద్యం కిమస్తి॥

చ॥ జలధర! నీకుఁ జెప్పుటకు సందియమేమి? వియోగవహ్నికి
నిలయముగాఁగ నామది జనించుచు చుబిట్టుగఁ బుజ్వలించిని

ప్పులవలెఁగాల్చుచుండు స్మరభోగమనోరథసంతతిఁదుదఁ గౌఁ
గిలులనశింపఁజేయఁ గనుకించితినాథయటంచుఁ జెప్పుమా ॥ ౩౮॥

అర్థము—దయిత=ఓప్రియుడా, త్వద్విశ్లేషానలనిలయనే= నీవిరహాగ్నికిస్థానమైన, మేమానసే=నామనస్సునందు, ప్రభూతాన్=పుట్టినట్టియు, జ్వలంతి=మండుచున్నట్టియు, ఉల్ముకాని=కొరవులైనట్టియు, రతివిషయకాన్=సంభోగసంబంధులగు తాన్ తాన్ సంకల్పాన్=ఆయామనోరథములను, గాఢాశ్లేష....తార్థా గాఢాశ్లేష=గాఢాలింగనముయొక్క, ప్రణయన=చేయుటయొక్క, విధ=రీతిచేత లబ్ధ=పొందబడిన, సంప్రార్థితార్థా= కోరికలుకలదానవై= చూర్ణీకర్తుం=పొడిచేయుటకొఱకు, ఆకొరువులనువశింపఁజేయుటకొఱకు, యతే=యత్నించుచున్నాను కావునయిటులని, తే=నీకు, (మేఘునికనుట) అనివేద్యం=చెప్పతగనిది, కిం=ఏమున్నది.

తా—విరహాగ్నిచె నెఱయుచున్న మనస్సునందు పుట్టి ప్రజ్వలించుచున్నవి ప్పకణికలవంటి యాసంభోగ సంకల్పములను నీ గాఢాలింగనముచే కృతార్థురాలనై నశింపజేయుటకై కోరుచున్నాను. మనమునకు సంతాపకరములగుటచే సంకల్పములకు నుల్ముకములకునుపమేయోపమేయభావము. చూర్ణీకరణమువలన కొరువులునశింగనట్లు నిన్నెడబాసినపుడు నామనమున గలిగెడికోర్కెలు సంతాపహేతువులు గాన, నీసంయోగముచె నాసంతాపమును నశింపజేయ నెంచితిననితనభర్తనుద్దేశించి మేఘునితో చెప్పెననుట. మాకుప్రాణదాతవగు మేఘుమా ! యీసందర్భమున నీతోచెప్పకూడనిదెద్దికలదు.

“సంకల్పాన్......ఉల్ముకాని” కాళిదాసుని యుత్తరమేఘమున॥ సంభోగంవాఞ్ఛదయనిహితారంభమాస్వాదయంతీ (ఉ. మె. శ్లో 27) ఇత్యాది వాక్యములచే, తన ప్రియురాలిమనంబున నుద్భవించు ఆలింగనచుంబన విషయక మనోరథంబు లామెకు కాలయాపన కనుకూలించువని యక్షుడు మేఘునితోఁ జెప్పియున్నాడు. కాని అట్టి సంకల్పములు మనోరథమాత్రంబులే యగుటవలన, ప్రథమమున కాలయాపనకై యుద్దేశింపబడినను, తుదకామె కవియుల్ముకంబులవలె సంతాపజనకంబులైనవని తెలియజేయుచున్నదివలె నున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాస్స్యుశ్చేద్భవతి భవుక శ్రేణిసంప్రేక్షితేతి
జ్ఞాత్వా వాక్యం ప్రమితివిషయం చిన్తయన్తీ సమన్తాత్
త్వద్విశ్లేషోదితవిపులశుఙ్నిర్ఝరీకృచ్ఛ్రకృచ్ఛ్రా
త్సోఢా భావీప్సితశుభధియా చక్రవాక్యైవ రాత్రిః॥

చ॥ బ్రతికినఁ బొందనయ్యెడు శుభంబులు పెక్కు లటంచు పెద్దలం
చితగతిఁ బల్కు బల్కులను చిత్తమునం దలపోసి త్వద్వియో
గతతశుచోగ్రనిర్ఝరిని గష్టముచే సహియించి భావియీ
ప్సితములఁ గోరి రాత్రికయి వే చురథాంగిని బోలియుంటిగా॥ ౩౨

అర్థము — ప్రాణాః=ప్రాణములు, స్యుశ్చేత్= ఉండినట్లయిన, భవుక శ్రేణిసంప్రేక్షితా= శుభపరంపరనుపొందుతాడు, భవతి= అగుచున్నాడు. ఇతి= ఈలాగనెడి, ప్రమితివిషయం= అనుభవవిషయమగు, వాక్యం= వాక్యమును, జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని, సమన్తాత్ =చాలదూరము, చింతయంతీ=ఆలోచించినదానను, అభూత్=అయితిని, త్వద్విశ్లే......నిర్ఝరీ, త్వద్విశ్లేష=నిన్నెడబాయుటవలన, ఉదిత=సంభవించిన, విపుల=విస్తారమైన శుఙ్నిర్ఝరీ= దుఃఖప్రవాహము, భావీప్సిత శుభధియా= భావి= రాగల, ఈప్సిత= ఇష్టమైన, శుభ= సుఖములయందలి, ధియా=బుద్ధిచేతను, చక్రవాక్యా= చక్రవాకాంగనచేతను, రాత్రిరివ= రాత్రివలెనే, కృచ్ఛ్రకృచ్ఛ్రాత్= అతికష్టముచేత, సోఢా= సహింపఁబడినది.

తా— 'జీవన్ భద్రాణిపశ్యతి' యనునార్యోక్తి ననుభవమునకు తెచ్చుకొని భావిశుభముల నిరీక్షించుచూ, నీవియోగమువలన సంప్రాప్తంబైన నీవిపులంబగు దుఃఖప్రవాహమును చక్రవాకాంగన తనకు వియోగకారణంబగు రాత్రిని ప్రాతఃకాలమున తిరిగిసుఖముల బడయవచ్చునను యాశచేనెట్లు గడపుచుండునో, యట్లే శాపావసానంబున భవత్సమాగమనుఖాశాబద్ధురాలనై, యతికష్టముచే తరింపనుంకించుచున్నాను.

'భవుకశ్రేణి సంప్రేక్షితా' వాల్మీకంబున సీతయాంజనేయులచే 'జీవన్ భద్రాణిపశ్యతి' అనున్యాయంబున నీపునస్సమాగమాశచే బ్రతికియుంటినని రాముచకు సందేశము పంపినట్లు తెలియుచున్నది. అట్లనే యీయక్షాంగనయు, నట్టివా

ర్తే వంచబడలచినట్లును, యక్షుడుచెప్పినట్లాశాబంధమే వియోగమున స్త్రీలజీవితము నరికట్టుచున్నదనియు, నీమాటలవల్లన విశదమగుచున్నది. "చక్రవాక్యేవరాత్రిః" మేఘసందేశమున "దూరీభూతేమయిసహచరే చక్రవాకీమివైకాం" (ఉ. మే. 23) అని యక్షుడు నీమెయవస్థ నిట్లె తలచియున్నాడు.

శ్లో॥ జానీషేత్వంతవ నవిదితం మామకంఛందవృత్తం
జ్ఞాతేస్వీయాశయనిగదనం దీపవచ్చంద్రికాయాం,
తస్మాత్ప్రాజ్యం వచనమిహనోవచ్మి కింతేనిగాద్యం
తుల్యావస్థాఖలుతే వచమే దైవక్లుప్తానితాంతం॥

చ॥ ఎరుగుదువీవు సర్వమునికేమివచించెద నాదుచిత్తమీ
వెఱిగినదేకదా యదియిప్పుడుచెప్పుట దివ్వెవెన్నెలన్
బఱపినయట్లు దైవగతివచ్చిన నీవిరహార్తిగుందుటి
ద్దఱికిసమానమౌట మదిదల్పనుచెప్పఁగ నించుకేనియున్॥ 3౮॥

అర్థము—త్వం=నీవు, జానీషే=ఎరుగుదువు, మామకం=నాదైన, ఛందవృత్తం=మనోవ్యాపారము, తవ=నీకు, నవిదితం=తెలియకయుండునా, జ్ఞాతే=తెలియబడినదగుచుండగా, స్వీయాశయనిగదనం=తనయభిప్రాయముచెప్పుట, చంద్రికాయాం=వెన్నెలయందు, దీపవత్=దీపమువంటిది, తస్మాత్=అందువలన, ప్రాజ్యం=విస్తారముగా, వచనం=మాటను, ఇహ=ఇప్పుడు, నోవచ్మి=చెప్పను, తే=నీకు, నిగాద్యం=చెప్పదగినది, కిం=ఏమున్నది, నితాంతం=మిక్కిలి, తే=నీకునూ, మె=నాకునూ, తుల్యా=సమానమైన, అవస్థా=దశ, దైవక్లుప్తా=దైవముచేఁ జేయబడినది.

తా—సర్వముతెలిసిన నీకు నామనోవృత్తము మఱలదెలియజెప్పుట వెన్నెలలోదీపంబిడినయట్లు విఫలమేగాన నింకనేజెప్పదగినదేదియు గావరాదు. దైవయోగమున ప్రాప్తించిన నీవియోగమున మనమిరువురము సమానదుఃఖమునే యనుభవించుచూ సమానాభిప్రాయములంగల వారమగుటచే నేచెప్పవలసినదేమున్నది. "మామకంఛందవృత్తంనవిదితంకిం" అని చెప్పుట యక్షుడు మేఘునితో "నిశ్వా

సాసాం అశిశిరతయా భిన్నవర్ణాధరోష్ఠం'' ఇత్యాదికముచే తన ప్రియురాలి రూపాదికమును 'సంభోగంవా హృదయనిహితా రంభమాస్వాదయంతీ' త్యాదికముచే నామెభావాదికమును తనమనోనేత్రంబున గుర్తెరింగినవానివోలె నాయాదశలనూహించే వర్ణించిచెప్పి ప్రియురాలికి జీవితాశగల్పించుటకై వానినిపంపగా, నట్టివానికి నిజముగాతదవస్థకే పాల్పడియున్న నీపెతనస్థితిని తిరిగిచెప్పుటయనవసరమనిచెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ నీహారార్తా గతవతివనీ శ్రీతనూజా ప్రసంగం
గ్రీష్మే౽తీతే తదనువరటా మానసం సారసేశం
ఘస్రే౽తీతే ఖలుకుముదినీ కైరవాప్తం యథాహం
శాపస్యాంతే త్వదభిగమనం కామయే దుర్బలాత్మా॥

చ॥ వనసతిమించుకాలమెడఁబాసివసంతునిగోరునట్లుగా
చనగను గ్రీష్మమావరట చయ్యనమానసమేగునట్లుగా
దినముగతింపఁగాఁగలువతీగశశాంకునిగోరినట్లు నే
నునుజనశాపకాలమునినుంగననెంచెద దుర్బలాత్మనై॥ ౩౯॥

అర్థము—నీహారార్తా = హేమంతఋతువు, గతవతి = వెళ్ళినదగుచుండగ, వనీ = వనము, శ్రీతనూజా ప్రసంగం = మన్మథునకుస్నేహితుడైన వసంతుని సంబంధమును. గ్రీష్మే = గ్రీష్మకాలము, అతీతే=గడచినదగుచుండగా, తదను=వర్షకాలమందు, వరటా=హంసాంగన సారసేశం=సరశ్శ్రేష్ఠమగు, మానసం=మానససరస్సునున్నా, ఘస్రే=పగలు, అతీతే=గడచినదగుచుండగా, కుముదినీ=కలువతీగ, కైరవాప్తం=చంద్రునిన్ని, యథాఖలు=ఏవిధముగానో, అప్రకారముగానే, దుర్బలాత్మా=కృశించిన, అహం=నేను, శాపస్యాంతే=శాపావసానమున, త్వదభిగమనం=నీరాకను, కామయే=కోరుచున్నాను.

తా—ఆకురాలుకాలమందు కృశించినవని వసంతకాలమును, గ్రీష్మముగడచినదగుచుండగా వర్షకాలమున హంసమానససరస్సునున్ను పగలుకాంతిహీనమైయున్న కలువతీగ, రాతిరి చంద్రుని యాశించినట్లును, శాపాంతమున నీసంయోగము నాశించియున్నదానను. వర్షకాలమందు హంసలకు, ఇతరప్రదేశములు వర్షపువీరు రోగహేతువుగాన మానస సరోవరమునకేగునని ప్రసిద్ధి.

శ్లో॥ మద్వాక్యేన ప్రియసహచరం మత్ప్రణామాళిపూర్వం
క్షిప్రంగత్వా కథయతమిహప్రాణఁజ్జీవయాతిప్రియత్వాత్
పశ్చాద్వర్షాచలనయనయా భుక్తయాభూరికాలా
త్సంగమ్యేష్టాన్యనుభవశుభాన్యద్యవత్సప్రయాహి॥

చ॥ ఘనచనుమూవడిఁ బతినిగాంచుము చెప్పుము ముందునాధ్రువం
దనముల నుత్నపూర్వకమునన్ బ్రతికింపుము నాదు వెంటనే
చని గనువర్షకాలమను చాననుగూడియు సౌఖ్యమందు మో
తనయసుఖంబులంగని ముదంబునుబొందుము పొమ్ము వేగమే॥౪౦॥

అర్థము—మద్వాక్యేన = నామాటచేతను, ప్రియసహచరం = నాభర్తను, మత్ప్రణామాళి పూర్వం = నానమస్కారపరంపర పూర్వమందుగలుగునట్లు, నమస్కారపూర్వకముగ, క్షిప్రం = శీఘ్రముగా, గత్వా = వెళ్ళి, కథయ = చెప్పుమా, తం = ఆ నాభర్తను, అతిప్రయత్నాత్ = మిక్కిలియత్నమువలన, ఇహ = ఇప్పుడు, ఉజ్జీవయ = బ్రతికింపుమా. పశ్చాత్ = అనంతరమందు, వత్స = ఓమేఘుడా, భూరికాలాత్ = చాలకాలముక్రిందట, భుక్తయా = అనుభవింపఁబడిన, వర్షాచలనయనయా = వర్షా = వర్షకాలమనెడి, చలనయనయా = స్త్రీతో, సంగమ్య = కలుసుకొని, ఇష్టానిశుభాని = ఇష్టములైన శుభములను, అనుభవ = అనుభవింపుమా. అద్య = ఇప్పుడే, ప్రయాహి = వెళ్లుమా.

తా—ఓమేఘుడా! నీవాయక్షునిజూచిముందుగా నానమస్కారములఁ జెప్పి నేనింతకుమున్ను నీతోఁ జెప్పిన రహస్యములై విశ్వాసార్హములైన వాక్యములను, వియోగావస్థయందు కృశించినవాని రూపాదులమనమునభావించినపుడెల్ల నేఁజెందు దుఃఖమునున్నూ (అనగ=మదూర్ప్రాణా "యక్షాధీశప్రహితభిదిర" ఇత్యాది శ్లోకాభిప్రాయమను) శీఘ్రముగా నాప్రియునికి విశదపఱచి యుల్లసనవానిని బ్రతికింపుము. అనంతరము మాకుపకారమొనర్చుటకుగా చిరకాలమునుండి నిన్నెడబాసిన వర్షాంగననుగూడి సర్వదా సుఖించుచుండుము. సత్వరంబుగజనుము.

"ఉజ్జీవయాతి ప్రయత్నాత్" మేఘుడు చెప్పినట్లింతకుమున్నే యున్మాదావస్థజెందియున్న యక్షుడు వర్షాకాలము వియోగులకు మృత్యుప్రదంబగుటచే, మా

ర్భాద్యవస్థలఁ జెందియుండునని తలఁచి, తనక్షేమవృత్తాంతము నుపదేపదే చెప్పి యీ మైన మూర్ఛఁ తొలఁగించి ధైర్యము కలవానిగాఁ జేయుమని చెప్పుచున్నది, "వర్షాచల నయనయా...సంగవ్య" పరదేవత, మేము పూర్వజన్మమున దంపతుల నెడబాపుటచే నిట్టి దుఃఖము సంప్రాప్తమైనట్లు చెప్పినది గావున నిపుడు మా కుపకారము నకై నీభార్య నెడబాసితివి గాన నట్టిదోషము మఱల మాకు సంప్రాప్తింపకుండునటుల ను, మఱియు నీవియోగావస్థయందు నేననుభవించు దుఃఖము నిన్ను విడచియున్న వర్షాంగ కైనలేకుండునట్లుగను, నీవు శీఘ్రమె పోయి యాపెను కలుసుకొమ్మని. త్వర పెట్టుచున్నది, " శుభాన్యనుభవ, వత్స " ఇత్యాదివాక్యములచే తనకు ప్రాణదాన మొసంగుటచే నా మేఘుని పుత్రునిగాఁ దలచి యాశీర్వాదము నర్పుచు తనవృత్తాంత ము నుపసంహరించుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వాతం ప్రియతమసఖం సాధు సమ్మాన్య రత్నై
ర్విద్యుద్యోషారుచికరపదైర్విస్మయాధానదక్షైః
సఖ్యాసాకం ప్రముదితమనాః పూర్వవద్రమ్యవృత్తా
కాష్ఠాః కల్పానివ చగమయన్యేవ తస్థౌ ప్రహృష్టా॥

చ॥ పలుకు చుభర్తృమిత్రుఁడగు వారిదుఁ గూర్చి ప్రియంబుఁ ట్లు చం
చలయను కాంతకిచ్చె రువు సత్స్వదు వస్తువు లిచ్చి కాన్కగా
జెలఁగుచు నాళితోఁ గలసి, చిత్తమునన్ నిముసంబు కల్పమై
వలగొన రమ్యవృత్తియయి, భాసిలె పూర్వపురీతినొప్పుగన్ ॥ ౭౧॥

అర్థము: —ఇతి= ఈలాగున, ప్రియతమసఖం= తనభర్తకు స్నేహితుడైన, తం= ఆ మేఘునిగూర్చి, ఉక్త్వా= చెప్పి, విద్యుద్యోషారుచికరపదైః, విద్యుద్యోషా= మెఱుపనెడి స్త్రీకి, రుచికరపదైః= సంతోషకరములైనట్టియు, విస్మయాధానదక్షైః= ఆశ్చర్యమును పుట్టించుటయందు సమర్థములైనట్టియు, రత్నైః = శ్రేష్ఠవస్తువులచే తను, సాధు= బాగుగా, సమ్మాన్య= గౌరవించి, సఖ్యాసాకం= తనచెలికత్తెతో కూడా, ప్రముదితమనాః= సంతోషించినమనస్సు కలదై, పూర్వవత్= మునుపటివలెనే, రమ్యవృత్తా= సత్ప్రాలక్షేమముగలదై, కాష్ఠాః= అల్పకాలమును, కల్పానివ= కల్ప

ములవలె, గమయంతీ=గడుపుచున్నదై, పరిహృష్టఇవ= సంతోషము కలదివలెనే, తస్థౌ=ఉండెను.

తా—ఈవిధముగా మేఘునితోఁ జెప్పి మెఱుపనెడియతనిసహచరినిమిగులయైశ్చర్యజనకములగు కానుకలచేబహుమానించి, తనభర్త వృత్తాంతముదెలిసెగదాయుని తనచెలికత్తెయతో గూడసంతసించి, మునుపటివలెనే పరదేవతాపూజసల్పుచు నిముసమొకకల్పముగగడపుచు సంతోషముకలదానివలెనే యుండెను.

''విద్యు......పదైః సమ్మాన్య'' మేఘుడుతనసహచరియగు మెఱుపుతో కూడజనినట్లు ''విద్యుద్దామస్ఫురితచకితైః'' (పూ. మె. 28) ఇత్యాదులచె తెలియుచున్నది. కావుననిచ్చట నీయక్షాంగన సమీపమందున్న మేఘునిసహచరియగు నావిద్యుద్యోషను సత్కరించినట్లును, వెనుకటి 40 వ శ్లోకమునచెప్పిన వర్షాచలనయనఆదిఇంకనూ ఆషాఢమాసమేగనుక వర్షఋతువురాకుండుటచే దూరమందుండెగావున శీఘ్రముగాబోయికలసి సుఖించుమనియు చెప్పినట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

శ్లో॥ యక్షామోదోదయకరకథాలాభసంతుష్టచేతా
స్తత్సమ్మానాచ్ఛశభృదుదయాదుత్కటానందవార్ధిః
స్వప్రస్థానోచితసుమహితామంత్రిణాకాంతవర్ణం
కుర్వాణోఽయం జలభృదకరోద్గర్జితం పర్జితాధిః॥

చ॥ ఘనుఁడాయక్షుఁడావహంబుఁన నాక్యాలికి ముదంబంది త
ద్వనితాదత్తబహూక్తితోడు పలసత్సంతోషవార్ధిశుఁడై
వినియక్షాంగనసచ్ఛరిత్రమునుగిన్ బ్రేమించియాదేవిచే
జనఁగానాజ్ఞనుగోరినట్టు లొకగర్జం జేసె ప్రావ్యంబుగాఁ॥ ౪౨॥

అర్ధము—యక్షా........చేతాః, యక్ష=యక్షునకు, ఆమోదోదయకర=సంతోషకరమైన, కథ=వృత్తాంతముయొక్క, లాభ=ప్రాప్తిచే, సంతుష్ట=సంతోషించిన, చేతాః=మనస్సుగలిగినట్టియు, తత్సమ్మానాత్=ఆయక్షకాంతజేసినబహుమానముచెడు, శశభృదుదయాత్=చంద్రోదయమువలన, ఉత్కటానందవార్ధిః=ఉప్పొంగినసంతోషసముద్రముగలవాడునగు, అయంజలభృత్=ఈమేఘుడు, వర్జితా

ధీః=దుర్వార్త్తశ్రవణరూపమనోవ్యథలేనివాఁడై, స్వప్రస్థాన= తనబయలుదేరుటకు, ఉచిత=యోగ్యమై, సుమహిత=ఒప్పుచున్న, ఆమంత్రిణం= సెలవకొనుటవిషయమగు, కాంతవర్ణం=మంచివాక్కును, కుర్వాణం= చేయుచున్నవానివలె, గర్జితం= గర్జనమును, అకరోత్=చేసెను.

తా—యక్షునకు సంతోషకరమగు వార్తలభించుటచేతను, యక్షకాంతయొసర్చిన సన్మానమునను, మిగులసంతసించినవాఁడై మేఘుడు, తానుబయలుదేరునపుడు సెలవుపుచ్చుకొను వాక్యమాయననట్లు గర్జనముచేసెను. ఇచ్చట మేఘునికి స్వాభావికమగు గర్జనము యక్షకాంతవలన ననుజ్ఞపుచ్చుకొను వాక్యమువలె నుత్ప్రేక్షింపఁబడియె.

శ్లో॥ తత్ప్రాగుక్తాయనగతివశస్తత్రతత్రాతిచిత్రా
న్యాతన్వానోంబకవిషయతాంతద్ద్వితీయాగుణౌఘాన్
తత్సంపత్తింమనసికలయంశ్చిత్రకూటంసమేత్యా
ద్రాక్షీద్యక్షంవిరహకృశతాక్షిప్తబాలేందుపక్షం॥

చ॥ మునుపాయక్షుఁడు సెప్పుమార్గమున నేపొల్పందగాఁబోవుచున్
గనుచుఁ జిత్రములందు యక్షయువతీకళ్యాణ చారిత్రముల్
ధనసంపత్తియులోఁదలంచుచుఁ జడిన్ దా చిత్రకూటంబునన్
గనె బాలేందునిరీతి యక్షువిరహాగ్నిత్రస్తుఁ గృశున్ సుందరున్॥ ౪౩

అర్థము—తత్ప్రాగు......వశః తత్=ఆయక్షునిచేత, ప్రాగుక్త=పూర్వమందు చెప్పబడిన, అయన=మార్గమందు, గతి=నడకకు, వశః=వశుఁడై, తత్రతత్ర= అక్కడక్కడను, అతిచిత్రాణి=విశేషములగు చమత్కారములను అంబకవిషయతాం= దృగ్గోచరమును, ఆతన్వానః=చేయుచున్నవాఁడై తద్ద్వితీయాగుణౌఘాన్= ఆయక్షభార్యగుణసమూహములను, తత్సంపత్తిం= వారిసంపదను, మనసి=మనస్సునందు, కలయన్= తలఁచుకొనుచు, చిత్రకూటం=ఆచిత్రకూటపర్వతమును, సమేత్య=పొంది, విరహ......పక్షం, విరహముచేతనైన, కృశత, కృశత్వముచేత ఆక్షిప్త=తిరస్కరింపబడిన, బాలేందుపక్షం= బాలచంద్రునిరీతి గలిగినట్టి, యక్షం= ఆయక్షుని, అద్రాక్షీత్=చూచెను.

తా—పూర్వమున నాయక్షునిచే 'మార్గంతావచ్ఛృణుకథయత'' ఇత్యాది శ్లోకములఁ జెప్పబడిన మార్గమునుబట్టి పరిధమమున తొందరచే వచ్చియుండుటచే చూచుటకువీలులేక విడువఁబడిన యామాచమత్కారముల నిప్పుడు సావకాశముగ జూచుచున్నవాఁడై, యాయక్షభార్యగుణాతిశయమును, సంపత్సమృద్ధిని మనమున శంకించుచూ చిత్రకూటపర్వతముఁజేరి బాలచంద్రునివలె కృశించియు నందమగు నాయక్షుని యాకారమును జూచెను.

శ్లో॥ క్లాంతంవృష్టేరననుగమత స్తద్వియోగేన కామం
సస్యక్షేత్రంబిసమివరవిద్యోతసన్తాపితాంగం
గర్తేస్ఫీతేనిపతితమివక్షీబమాతంగనాథం
సత్వోద్రేకక్షయకరజరాశ్లిష్టకంఠీరవాభం॥

చ॥ వానలులేమివాఁడి చనుపైరులఁబోలి, గభస్తివేడిమిన్
మ్లానతగాంచినట్టి బిసమాయనశుష్కతగాంచి, యోదమున్
గానకకూలినట్టి కరినాథునిరీతి కృశించివృద్ధతన్
హీనబలప్రభావమయి యేపునశించుమృగేంద్రుఁడోయనన్॥ ౪౪

అర్థము—వృష్టేః=వర్షముయొక్క, అననుగమతః = లేకుండుటవలన, తద్వియోగేన=ఆవియోగమువలన, కామం=బాగుగ, క్లాంతం=వాడిన, సస్యక్షేత్రం=పైరువలెను, రవి.........తాంగం, రవి=సూర్యునియొక్క, ద్యోత=కాంతిచేతను, సంతాపితాంగం=వాడిపోయిన స్వరూపముగల, బిసమివ = తామరతూడువలెను, స్ఫీతే=గొప్పదియగు, గర్తే=గోతియందు, నిపతితం=పడిన, క్షీబమాతంగనాథం=మదపుఁటేనుగువలెనున్న, సత్వ=బలముయొక్క, ఉద్రేక=అతిశయమునకు, క్షయకర=నాశకరమైన, జర=ముసలితనముతో, ఆశ్లిష్ట=కూడుకొనిన, కంఠీరవాభం=సింహమువలెనున్నవానిని, అద్రాక్షీత్ అనిపైకి యన్వయము ఇవియక్షునికి విశేషణములు.

తా— మేఘుడు వెళ్ళిచూచునప్పటి కాయక్షుడు, వర్షములేక యెండిన పొలమువలెను, ఎండచేవాడిన తామరతూటివలెను, ఓడ (ఏనుగులనుపట్టుటకు గొయ్యి)

మందుడగుల్కొనిన మదపుటేనుగువలెను ముసలితనముచే బలహీనమగు సింహమువలె నున్నవాడు.

శ్లో॥ లోపాముద్రాసహచరకరగ్రస్తపాథోనిధానం
బాణాశ్రేణీశరణకరణాక్షిప్తకల్మాషకాయం
నీలాంభోభృచ్ఛకలవికలద్యోతపీయూషపాదం
రాహుస్పర్శాదివనిహతగోవిభ్రమంపద్మబంధుం॥

చ॥ కలశజహస్తసంగ్రథితకంధినిబోలి, వినీలకాంతిసం
క్షలితపయోదఖండములు గ్రమ్మినచందురుబోలిరాహువు దం
ష్ట్రిలజిగిబాయుసప్తకిరణంబులుగలిగినసూర్యుబోలియుర్
సీలుగుచుఁగంటకావనివసించెను మాసినమేనజింతచేఁ ౪౫

అర్థము—లోపాముద్రా........నిధానం, లోపాముద్రాసహచర=అగస్త్యమహామునియొక్క, కర=హస్తముచేత, గ్రస్త=గ్రహింపబడిన, పాథోనిధానం=సముద్రమువలెనున్నవాడును, బాణాశ్రేణీ........కాయం, బాణాశ్రేణీ=ముళ్లచెట్లవరుసకు, శరణ=ఉనికిపట్టయిన, కరణ=క్షేత్రమందు, ఆక్షిప్త=ఉంచబడినదిగనుకనే, కల్మాష=మలినమైన, కాయం=శరీరముకలవాడును, నీలాంభో...పాదం, నీలాంభోభృత్=నల్లమబ్బులయొక్క, శకల=ఖండములచేతను, వికల=వికారయుక్తమైన, ద్యోత=కాంతిగలిగిన, పీయూషపాదం=చంద్రునివలెనున్నవాడును, రాహుస్పర్శాత్=గ్రహణమువలన, నిహత=పోయిన, గోవిభ్రమం=కిరణములవిలాసముగల, పద్మబంధుం=సూర్యునివలెనున్నవాడును.

తా—విరహబాధచేనాయత్తుడు, అగస్త్యచుళుకగతుడైనసముద్రునివలె చిక్కినవాడును, ఉన్మాదావస్థయందుకంటకప్రదేశముల పరుండుటచే మలినమైనశరీరముకలవాడును, నల్లనిచిన్నచిన్నమబ్బులచే క్రమ్ముకొనబడినవాడై ప్రకాశముతగ్గినచంద్రునివలెనున్నవాడును, గ్రహణసమయమున కాంతిశూన్యుడగు సూర్యునివలెనున్నవాడు.

శ్లో॥ సన్యాసాగ్రాగమనచరణా లగ్నతత్కంటకాళిం
నానాభూమీశయనజకిణ శ్రేణికాదంతురాంగం

ప్రాతశ్చోరాపహృతసకల శ్రీరాకాశశాంకా
వస్థాపన్నం శిశిరహృతతత్పత్రజాతం యథాగం॥

చ॥ వనులనమార్గసంచరణ, బాదములందిగబడ్డ ముండ్లుభూ
మినిపడిదొర్లుటన్ మిపుల, మేనునఁ గాఁచిన కాయలుంటచే
గనలినహాని, సత్కళలఁ, గల్యహరించిన చంద్రుకైవడిన్
గనుగొనెనాకురాలిన, నగంబనయక్షుని మేఘుఁడచ్చటన్॥ ౪౮

అర్థము—వన్యా......కాళిం, వన్యా=అడవియందైన, అమార్గ= మార్గములేనిచోట్లను, ఆగమన=నడుచుటచే, చరణాలగ్న=పాదములయందు గుచ్చుకొనిన, తత్కంటకాళిం=ఆయడవిముళ్ళుకలవాడును నానాభూమి=వివిధప్రదేశములు, శయన=పరుండుటవలన జ=పుట్టిన, కిణ=కాయలయొక్క, శ్రేణికా=వరుసచే, పంతుర=ఎచ్చుతగ్గైన, అంగం=శరీరము కలవాడును, ప్రాతః...పన్నం, ప్రాతః=ప్రాతఃకాలమనెడు, చోర=దొంగచేత, అపహృత=అపహరింపఁబడిన, సకలశ్రీక=కళలనెడు సంపత్తుతో గూడిన, రాకాశశాంక=పూర్ణచంద్రునియొక్క, అవస్థాపన్నం=దశనుపొందినవాడును, శిశిరహృత=శిశిరఋతువునందు రాల్పబడిన, తత్పత్రజాతం=ఆయాకులగుంపు గలిగిన, అగంయథా=చెట్టువలె నున్నవాడును

తా—మఱియు నున్మాదవశంబున యడవియందు త్రోవలేనిచోట్ల సంచరించుటచే కంటకపీడితములగు పాదములు గలిగినట్టియు, నచ్చటచ్చటమూర్ఛచే శిలాప్రదేశములపడి పొర్లాడుటచేనుబ్బి కాయలుకాచిన శరీరము గలినట్టియు, ప్రాతఃకాలమున కాంతి రహితమైన పూర్ణచంద్రునివలెను ఆకురాలు కాలమందలి వృక్షమువలెనున్న నాయక్షుని జూచెను.

శ్లో॥ పశ్యన్నేవం వ్యతనుతమతౌ చింతయాసంవృతాత్మా
సోయంశక్రస్యచవరవధూరస్యతద్వ్యోషితశ్చ
భోగాస్వాదక్రమనిగదనేశక్తరూపప్రబోధా
దుష్టావస్థాబతహాతవిధేరాగతాచైతదూర్ధ్వా॥

చ॥ జలదుఁడు యక్షుఁ గాంచి యిటు స్వాంతమునందల పోసె యక్షుఁడా
బలపరిపంథి భాగ్యమును వానిసతీమణి యింద్రురాణికిన్
గలిగిన రూపసంపద సుఖంబులఁ దెల్పఁగఁ జాలు వారికిన్
గలిగెను దైవయోగమున గష్టములంచుఁ గలంగి నెమ్మదిన్॥ ౪౭

అర్థము—పశ్యన్=చూచుచునే, చింతయా=దుఃఖమును, సంవృతాత్మా=కూడుకొనినవాఁడగు మేఘుడు, మతౌ=బుద్ధియందు, ఏవం= ఈచెప్పఁబోవు ప్రకారము, వ్యతనుత = చేసెను (తలచెననుట) సోయం=అట్టి ఈ యక్షుడు, శక్రస్య=దేవేంద్రునియొక్కయు, అస్య=ఈయక్షునియొక్క, వరవధూః=భార్య, తద్యోషితశ్చ=ఆయింద్రునిభార్యయగు శచీదేవియొక్కయు, భోగాస్వాదక్రమనిగదనే, భోగ=అనుభవములయొక్క, ఆస్వాద=రుచియొక్క, క్రమ=రీతిని, నిగదనే=చెప్పుటయందు, శక్త=సమర్థమైన, రూప=సౌందర్యమును, పరిబోధా=జ్ఞానము నుకలవారుగానున్నారు, హతవిధేః=దౌర్భాగ్యము వలన, ఏతయోః=వీరికి, దుష్టావస్థా=దుర్దశ, ఆగతా హాబత=అయ్యోవచ్చెగదా!

తా—అట్టియక్షునిజూచుచునే, ఓహో! యీయక్షుడు నీయక్షాంగనయు, నింద్రునియొక్కయు శచీదేవియొక్కయు భోగసంపత్తుయొక్క యనుభవంబిట్టిదిగదా యని తెలియఁజేయు సామర్థ్యముగల సౌందర్యభోగములగలవారు. అహాఇట్టివారికిని ఎట్టిదురవస్థ సంభవించెనని మేఘుఁడు తనలోతాను చింతించెననితాత్పర్యము.

శ్లో॥ వృంతస్పర్శోఽప్యకురుత మహార్ఘప్రసూనాం చితాయాం
తచ్ఛయ్యాయాం ప్రచురతిరతత్కంటకానీతబాధాం
సంప్రత్యేతౌ కఠినవిషమక్షోణిదేశే శయాతే
కింవా కార్యం స్వవిధిరచితదుష్కర్మణి ప్రాణిజాతే॥

చ॥ తలిరులశయ్య వృంతములతాకున కోర్వక పూర్వమెంతయుం
గలఁతను జెందువారిపుడ నారతమీకఠినంపు నేలపై
నలుగులఁబోలు ముండులన, నాస్తరణంబుగఁ బండికుందఁగా
వలసెను జంతుసంతతికి వార్యముగాదె పురాకృతంబిలన్॥ ౪౮

అర్థము—మహార్హ = మిక్కిలివిలువగల, ప్రసూన = పుష్పములచే, అంచిత = ఒప్పుచున్న, తల్పశయ్యాయాం = వారిపక్కయందు, వృంతస్పర్శోపి = తొడిమె తాకుటయును, ప్రచుర.........నీతబాధాం, పరిచురతర = మిక్కిలిఅధికమైన, తత్కంటకా = ఆముళ్లచే, ఆనీతబాధాం = చేయబడినబాధను, అకురుత = చేసెనో సంప్రతి = ఇప్పుడు, ఏతౌ = అట్టివీరిద్దరు, కఠిన = గట్టిదైన, విషమ = ఎచ్చుతగ్గైన. క్షోణిదేశే = భూప్రదేశమున, శయానౌ = శయనించుచున్నవారు. ప్రాణిజాతే = జంతుసమూహము, స్వవిరచితదుష్కర్మణి = తమచేఁ జేయఁబడినదుష్కర్మకలదగుచునుండగా, కింవాకార్యం = ఏమిచేయతగినది.

తా—శాపమునకు పూర్వము వీరుమిగుల రమ్యంబైమృదువైనపూలసెజ్జయందుశయనింప తొడిమెతాకును గూడ వీరిశరీరము సహింపలేకపోయెను. అట్టివీరిప్పుడు నిమ్నోన్నతమగు కటికనేలల శయనింపవలసినచ్చెగదా! లోకమున జంతువులు తాముచేసిన కర్మంబనుభవింపకతీరదుగదాయని మేఘుడు వీరినిగూర్చి విచారపడెను.

శ్లో॥ ధాతాప్యాసీద్విదళితశిరాభిక్షుకస్సోలికాక్షః
పద్మాక్షోపి శ్రితబహుతరాకారగర్భాధివాసః
సర్వంచైతత్స్వవిరచితదుష్కర్మణాంసిద్ధిరూపం
తత్సాన్నాహంకిముసముతోవృద్ధ్యవృద్ధ్యోర్హిపాత్రం॥

చ॥ నలువశిరంబుఁగోయఁబడివాఁడుకపర్దికిబిక్షమెత్తఁగా
వలసెజనార్దనుండుపలుబొములనెత్తనెకగర్భసం
కలనముఁజెందెపూర్వకృతకర్మఫలంబివినేనుహెచ్చుతగ్గులకునులోనుగానొ భువిఁగాలవశంబనఁజెల్లమేమిటన్! ౯౮

అర్థము—ధాతాపి = బ్రహ్మయున్నూ, విదళిత = ఛేదింపబడిన, శిరాః = శిరస్సుగలవాడు, ఆసీత్ — అయెను. సః = అలికాక్షః = ఆయీశ్వరుడును, భిక్షుకః అభూత్ = బిచ్చమెత్తువాడాయెను. పద్మాక్షోపి = విష్ణువుగూడ, శ్రిత = ఆశ్రయింపఁబడిన, బహుతరాకార = అనేకావతారములయందు, గర్భాధివాసః అభూత్ = గర్భమందువసించినవాడాయెను. ఏతత్ = ఈ, సర్వంచ = సమస్తమును, విరచితదుష్క-

ర్మణాం=(పూర్వజన్మమందు) చేయబడిన పాపములయొక్క, సిద్ధిరూపం=పరిణామము స్యాత్=అగుచున్నది. అహం=నేను, సమయతః=కాలవశమువలన, వృస్యవృద్ధ్యోః=హెచ్చుతగ్గులకు, పాత్రల=భాజనము నకిముహి=అగుచుండుటలేదా ఏమి

తా—పూర్వము బ్రహ్మదేవుడనృత మాడుటచే యపూజ్యుఁడైనట్లును, తల గొట్టబడినట్లును, బ్రహ్మశిరంబు ఖండించిన యీశ్వరుడు భిక్షుకుడైనట్లును, భృగుమహర్షి శాపంబున నవతారాంతరములయందు గర్భవాసదుఃఖము పొందినట్లును, పురాణప్రసిద్ధములు గావునఁ సృష్టిస్థితిలయాధికారులైన ముమ్మూర్తులంతటివారికిని దురత్యయంబగు దుష్కర్మము సామాన్యుల పరిభవింపకమానదు. కాలవిశేషముచేతనట్టి వికాస సంకోచములకు మేఘుడునూ పాత్రుడగుచున్నవాడే వర్షాకాలమున పూర్ణుడైయుండి, శరత్కాలమున గౌరవహీనుడై నామమాత్రవశేషుడగుట లోకప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ ఏవంమత్వానిజవిలసనోత్ఫుల్లజాతిప్రసూన
వ్యాజాత్సంపాదితమృదుహాసశ్రీవిరాజన్ముఖేందుః
గంభీరేణ స్తనితవచసా భవ్యపాత్రంవధూటీ
భావత్కేతిస్ఫుటమకథయద్రామమేఘోజనేయః॥

చ॥ తలచుచునిట్లునెఱపద దర్శనవిస్ఫుటజాజిదంభ సం
కలితమృదుస్మితాననవిఖండిత శీతమయూఖతిగ్ముఁడై
జలదముగర్జవాక్కులను, సౌఖ్యమెలిసతిసంచుఁ బ్రేమచే
పలికెనురామచంద్రునకు బావనిపల్కినయట్టులిమ్ముగన్॥ ౪౦

అర్థము—ఏవం=ఈప్రకారముగా, మత్వా=తలఁచి, నిజ......వ్యాజాత్ నిజ=తనయొక్క, విలసన=ప్రకాశముచేతను, ఉత్ఫుల్ల=వికసించిన, జాతిప్రసూన=జాజిపువ్వులయొక్క, వ్యాజాత్=మిషవలన, సంపాది......ముఖేందుః, సంపాదిత=చేయబడిన, మృదుహాసశ్రీ=మందహాసలక్ష్మిచేతను, విరాజత్=ప్రకాశించుచున్న, ముఖేందుః=ముఖచంద్రుడు కలవాడై, యీమేఘుడు, గంభీరేణ=మంద్రమైన, స్తనితవచసా=ఉరుముఅనెడివాక్కుచేతను, భావత్క=నీదైన, వధూటీ=స్త్రీ, నీభార్యయనుట, భవ్యపాత్రం=శుభములకుస్థానమై, భవతి=అగుచున్నది.

ఇతి=ఈలాగునని, ఆంజనేయః=హనుమంతుడు రామమివ=రామునిగూర్చవలెనే, అ=అత్యంతము, స్ఫుటం=స్పష్టముగా, అకథయత్=పలికెను.

తా—ఈప్రకారము, వర్షకాలమందు వికసించిన జాజిపూవులనెడి నవ్వుచే విలాసముగల ముఖచంద్రుడు గలవాడై, యామేఘుఁడు గంభీరములగు యురుములనెడి వాక్యములచే నీసతి క్షేమవతియని, హనుమంతుడు రామునకునలెనే యాయక్షునకు మిక్కిలి స్పష్టముగా చెప్పెను.

శ్లో॥ వ్యాకోచత్వోపహితసుషమా విభ్రమేణేవపద్మం
వాసంతాప్త్యాసితకరఇవప్రాంశుచంద్రోదయేన
యాదోనాథఃప్రియసుహృదాజీవనాధానకర్త్రా
శ్రుత్వావార్తామమృతమధురాం కామపిప్రాపశోభాం॥

చ॥ వికసనమంది కాంతిలతి, విభ్రమమూనినసారసంబ నా
బ్రికటముగా వసంతమిల, భాసిలుసోముసిరీతిసోము రా
కకువడిఁబొంగుసంద్రమనఁగాఁదగె, జీవనదోక్తిసత్సుధా
నికరముయుక్తుశ్రోత్రముల, నిండఁగమెండగుశోభలూరఁగన్॥ ౫౧

అర్థము—వ్యాకోచ......విభ్రమేణ, వ్యాకోచత్వ=వికసించుటచే, ఉపహిత=కూర్చబడిన, సుషమావిభ్రమేణ=కాంతివిలాసముచేత, పద్మమివ=పద్మమువలెను, వాసంతాప్త్యా=వసంతఋతుప్రాప్తిచేత, సితకరఇవ=చంద్రునివలెను, ప్రాంశుచంద్రోదయేన=పూర్ణచంద్రోదయము వలన యాదోనాథ ఇవ=సముద్రునివలెను, జీవనాధానకర్త్రా=ప్రాణధారణను చేయునట్టి (ఉదకమునిచ్చు వాడగు మేఘుడనియు) ప్రియసుహృదా=ప్రియస్నేహితుడైన యామేఘునివలన అమృతమధురాం=అమృతమువలె మధురమైనట్టి వార్తాం=వృత్తాంతమును, శ్రుత్వా=విని, కామపి=అనిర్వాచ్యమైన, శోభా=శోభను, ప్రాప=పొందెను.

తా—తనకుజీవనదానం బొసగిన ప్రియస్నేహితుడగు మేఘునివలన నమృతసమానమగు వార్తనువిని యాయక్షుడు, వికసించుటచే శోభతోఁగూడిన పద్మమువలెను, వసంతాగమముచే చంద్రునివలెను, పూర్ణచంద్రోదయమున సముద్రమువ

లెను చెప్పవలదిగాని శోభనుపొందెను. ప్రియురాలి శుభవర్తమానము వినుటచే వియోగముచే కృశించినయాతనికి మరల, శోభకలిగెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ క్షేమోదన్తశ్రవణజనితానందవారాసిమగ్న
స్తత్సంలగ్నాశయ ఇవకలామాత్రము త్తిష్ఠమానః
సమ్మోదోద్యద్వికృతివిలసద్భాషితః కింకిమాచే
సాప్రోవాచేత్యధిగతరస స్తం జగాదేతియక్షః॥

చ॥ తనసతిక్షేమవార్తవిని దద్దయమోదపయోధిముగ్గి దా
క్షణమొకఁడూరకుండిదివ, తత్ప్రమునన్మదిఁబొంగి, పొర్లుప్రే
మనువిలసిల్లువాక్యముల మాటికినాసలి యేమిసెప్పనే
మనియెనువారిదాయనుచు, యక్షుఁడువల్కెనుసాదరంబుగన్॥౨

అర్థము—యక్షః=యక్షుడు, తత్సంలగ్నాశయః=తన ప్రియురాలియందు లీనమైన మనస్సుకలవాడై, క్షేమోదంత......మగ్నః, క్షేమోదంత=క్షేమవృత్తాంతముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచే, జనిత=పుట్టిన, ఆనందవారాశి=సంతోషసముద్రమందు, మగ్నః=మునిగినవాడై, కలామాత్రం=కొంచెము సేపు, ఉత్తిష్ఠమానఇవ=ప్రయత్నించిన వాడువలెనె, సంమోదో......షితః, సమ్మోద=సంతోషముచేత, ఉద్యత్=పుట్టిన, వికృతి=వికారముచేత, విలసత్ భాషితః=ఒప్పుచున్నమాటలు కలవాడై, సా=ఆనాప్రియురాలు కిమాచే=ఏమిచెప్పినది, కింప్రోవాచ=ఏమిచెప్పెను ఇతి=ఈలాగునని, అధిగతరసః=పొందబడిన యనురాగముకలవాడై, తం=ఆమేఘునిగూర్చి, జగాద=పలికెను.

తా—ఆయక్షుడు ప్రియురాలి క్షేమ సమాచారమునువిని యానందించినవాడై యొకక్షణమాలోచించు వానివలెనుండి అనగ నానందపరవశముచె మైమఱచి సమ్మోదవికారముచే నొప్పుచున్న ప్రియభాషణుండై, తనప్రియురాలేమి చెప్పె నేమి చెప్పెనని యాసక్తితో నామేఘు నడిగెను.

శ్లో॥ తత్సమ్మోదోచితమమృతదస్సన్నిగద్యప్రియోక్తి
స్తేనాక్లిష్టప్రియనువచనస్సాధుశిశ్రాయనాకం

స్మారంస్మారంసచసహచరీ సంగమార్థాభిలాషాం
స్రష్టా శాపావధిమజగరో రోద్బోధ మాకాంక్షమాణః॥

చ॥ అమృతదుఁడంతసంతసములౌ వచనంబులువల్కి యక్షుచే
బ్రియుదితమానుతింగొనిన. భఁబునకేఁగెను వేగయక్షుఁడు
దమిఁబ్రియురాలిసంగమముఁ, దద్దయుఁగోరుచు శాపమంత్యకా
సమయముగానఁజిత్తమునశార్ఙ్గి ప్రబోధము కాంక్షఁజేసెడున్॥ ౫౩

అర్థము—అమృతదః= మేఘుఁడు, తత్సహ్మాదోచితం, తత్=ఆయక్షునకు, సహ్మాదోచితం=సంతోషకరములగు, ప్రియోక్తిః=ప్రియములగువాక్కులను, సన్నిగద్య=బాగుగాచెప్పి, తేన=వానిచే, ఆక్లిష్ట=చేయబడిన, ప్రియనువచనః= ప్రశంసావాక్యములు గలవాడై, సాదు=యోగ్యమానట్లుగా, నాకం=స్వర్గమును, ఆకాశమనుట, శిశ్రియ=ఆశ్రయించెను. సచ=ఆయక్షుడున్నూ, సహచరీ... లాషాన్, సహచరీ=ప్రియురాలియొక్క,సంగమార్థాభిలాషాన్=సంగమేప్రయోజనముగాగల కోరికలను, స్మారంస్మారం=మిక్కిలి తలఁచి, శాపావధిం=శాపాంతమునుగూర్చి, అజగరోః=విష్ణుమూర్తియొక్క, బోధం=మేల్కనుటను, ఆకాంక్షమాణః=కోరుచున్నవాడై, తస్థౌ = ఉండెను.

తా— మేఘుడిట్లు యక్షాంగన వృత్తాంతమును చెప్పి, యాయక్షునిచే ప్రశంసింపబడినవాడై తానాకాశము నాశ్రయించెను అనగా తనమార్గమున బోయెనను ట. ఇచ్చట నీయక్షుఁడును ప్రియురాలి సంయోగమునకై యువ్విళ్ళూరుచు, శాపావధినిగూర్చి యుత్థానైకాదశియందు విష్ణుమూర్తి ప్రబోధమును నిరీక్షించుచుండెను

"శాపాంతో మే భుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ" అనియక్షుఁడు కాళిదాసుని యుత్తరమేఘమునచెప్పినట్లు ఉత్థానైకాదశి తనకుశాపావధియగుటచే నద్దానికై నిరీక్షించుచుండె.

శ్లో॥ ప్రావృట్ప్రాప్తాసపదివిరహిక్షోభ సంధానదక్షా
కేతక్యాదిప్రసవరజసా స్వాదమత్తద్విరేఫా

గర్జానాదక్షణరుచిహతశ్రోత్రనేత్రప్రశస్తిః
ప్రాంచద్ఘాసాంతరితవసుధా పూరితాశేషవాపీ॥

చ॥ విరహమనోవ్యథాకరము, విస్తృతనూతనకేతకాదిపు
ష్పరసవిలోలబంభర ర, వంబును బూనితదీర్ఘికాళియై
యురుములు మించుటన్ శ్రవణ యుగ్మదృగార్తినొసంగఘాస సం
భరితధరాతలంబగు నువచ్చెను, వర్షపు వేళ యయ్యెడున్॥ ౫౮

అర్థము—సపది = అప్పుడు, విరహి......దక్షా, విరహి = వియోగము జెందినవారికి క్షోభ = కలతను, సంధాన = కూర్చుటయందు, దక్షా = సమర్థమైనట్టియు, కేతక్యా......ద్విరేఫా, కేతక్యాది = మొగలి మొదలగు, ప్రసవజ = పుష్పములవలన బుట్టిన, రస = తేనెయొక్క, ఆస్వాద = తినుటచేతను, మత్త = మదించిన, ద్విరేఫా = తుమ్మెదలు కలదన్ని, గర్జా......ప్రశస్తిః, గర్జానాద = ఉరుము చేతను, క్షణరుచి = మెరుపుచేతను హత = పోగొట్టబడిన, శ్రోత్రనేత్రప్రశస్తిః = వీనుల యొక్కయు నయనముల యొక్కయు శక్తి కలదన్ని, ప్రాంచ......వసుధా, ప్రాంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఘాస = పచ్చికల చేతను, అంతరిత = కప్పబడిన, వసుధా = భూమి కలదన్ని, పూరిత = నిండింపబడిన, అశేషవాపీ = సమస్తమైన సరస్సులు గలదియునై, ప్రావృట్ = వర్షకాలము, ప్రాప్తా = వచ్చినది.

తా— మేఘుడాకాశము నంటగానే, వర్షకాలము ప్రాప్తించి, విరహిజనుల ధైర్యమును పోగొట్టుచు, మొగలి మొదలగు పుష్పముల వికసింపఁజేసి తుమ్మెదల మదింపజేయుచునూ, ఉరుములచే కర్ణములకు వేదనగావించుచూ, మెఱుపులచే నేత్రముల మిరుమిట్లుగొల్పుచు, భూప్రదేశంబుల పచ్చికచేతను, దిగుడుబావుల నుదకముచేతను నింపినదాయెను.

"విరహిక్షోభ......దక్షా" యనునది కాళిదాసుని పూర్వమేఘమున "కస్సన్నద్ధే విరహవిధురాంత్వయ్యుపేక్షేత జాయాం" అను యక్షవాక్యమును జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ మేఘారావస్ఫుటితహృదయాలంబనార్థం ప్రియాళీ
కాశ్మీరశ్రీలసదురసిజా సంగసంగోప్యమానం

కృత్వాగాఢంహృదయమథతద్బాహువల్లీనిబద్ధా
యస్యాంసర్వేవ్యపగతశుచశ్శేరతేకామిలోకాః॥

చ॥ విరహాగ్నంబు మేఘరవ విస్ఫుటితాత్మసుఖాశ్రియార్థమై
యురమును ప్రియసీగుబ్బ యోధరయుగ్మమునందు దాపనా
దరుణులు బాహువల్లరుల, దద్దయు బద్ధము సేయఁ గ ఖము
దొరఁగియథేచ్ఛగా నిదురదోగనొ, యాతతివచ్చెనిమ్ముగన్ ౫౫

అర్థము—యస్యాం = ఏవర్షకాలమందు, సర్వే = సమస్తులైన, కామిలోకాః = కాముకులైనజనులు, మేఘా......నార్ధం, మేఘారావ = మేఘధ్వనిచేత, స్ఫుటిత = విడిపోయిన, హృదయ = మనస్సుయొక్క, ఆలంబనార్ధం = స్థిమితపఱచుకొనుటకై, హృదయం = వక్షస్థలమును, ప్రియాళీ......మానం, ప్రియాళీ = ప్రియురాండ్రయొక్క, కాశ్మీరశ్రీలసత్ = కుంకుమశోభచే ప్రకాశించుచున్న, ఉరసిజ = స్తనములయొక్క, ఆసంగ = సంబంధముచేత, సంగోప్యమానం = రక్షింపఁబడుచున్నది గనుకనే, గాఢం = దృఢమైనదానినిగా, కృత్వా = చేసి, అథ = తరువాతను, తద్బాహువల్లీనిబద్ధాః = భుజలతికలచే కప్పబడినవారై, వ్యపగతశుచః = పోయినదుఃఖము కలవారగుచూ, శేరతే = విశ్రమించుచున్నవారు.

తా—ఆవర్షకాలమందు కాముకులు మేఘధ్వనికి జడిసిన తమహృదయములప్రియురాండ్ర స్తనాంతరమున సంగోప్యంబొనర్చినవారై, వారిచేదృఢముగ నాశ్లేషింపబడినవారగుచూ మనమును దృఢపఱచికొని పోగొట్టబడిన వియోగతాపముకలవారై నిరాతంకముగ శయనించుచున్నారు. వర్షకాలముద్దీపన విభావమగుటచే, వృద్ధినొందుచున్న విరహతాపముగల కాముకులు, తమప్రియురాండ్ర సాంగత్యము బడసి యథేచ్ఛగ సుఖించుచుండిరని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ రంగేతారాపథపరిసరే సూత్రధారేణవ్యాం
భోవాహేన స్తటితమురజధ్వానసక్రాంతరాశే
ప్రోద్యజ్జ్యోత్స్నసవరసనం న్యాదనత్సుబభ్రూంగా
చావేగానేలసతితటితో భ్రాన్తిస్సంక్లుప్తలాస్యాః॥

చ॥ ఘనుఁడను సూత్రధారినవగర్జితనిస్వనమే మృదంగమై
దనరఁగ జాజితేనెలను, ద్రావుమిళిందరవంబె గానమై
మనమునకింపు సేయఁగను, మారుతమార్గమె నాట్యరంగమై
గనుపడ మించులన్నెలుల, గమ్మననాట్యముసల్పఁ జేసెను॥ ౫౨

అర్థము — స్తనిత......రావే, స్తనిత = ఉరుములనెడు, మురజధ్వాన ము ద్దలనాదముతో. సక్తా = కలుసుకొనిన, అంతరాళే = మధ్యభాగముకల, తారాప థపరిసర = ఆకాశప్రాంతమనెడు, రంగే = నాట్యస్థలమందు, ప్రోదజ్జా......రా వే, ప్రోద్యత్ = వికసించిన, జాతిప్రసవ = జాజిపూవులయొక్క రస = తేనె యొక్క సంస్వాదన = తినుటచే, క్షీబ = మదించిన, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, ఆరావే = ధ్వనియనెడు, గానే = సంగీతము, లసతి = ఒప్పుచుండగా, నవ్యాంభో వాహేన = నూతనమేఘమనెడు, సూత్రధారేణ = సూత్రధారునిచే, కంక్లుప్తలా స్యాః = ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన నాట్యముకల, వైతటితః = విద్యుల్లతలు, భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా — ఆకాలమందాకాశ మనెడి నాట్యరంగమునందు, మేఘగర్జనము మృ దంగధ్వనిగను, జాజిపూవులతేనెఁగ్రోలి మదించిన తుమ్మెదల ఝుంకారము సంగీత ముగానుండగ, మేఘుడనెడు సూత్రధారునిచేనాట్యముచేయింపఁబడు స్త్రీలవలె మె రుపులు ప్రకాశించెను.

ఈవర్షకాలమున స్వాభావికములగు గర్జాది చిహ్నముల పరికించినవది యొక విలాసినీ నాట్యమును సూచించుచున్నది. ఇక నాట్యమునకు వలయు రంగపరిసాధ నాదులిట్లునిరూపింపడిరి

ఇందు నాట్యమునకు విధానకర్తయగు మేఘుడను సూత్రధారునిచే నాకాశ మను రంగస్థలమున, నుడుములను మృదంగధ్వనులును, తుమ్మెదఝుంకారములను గానంబును, రంగపరిసాధనంబులుగ నమర్చి, మించులను మించుబోడుల నర్తకు లుగజేసి యొకనాట్యంబు ప్రవర్తింపఁ జేయబడినట్లు కవిచే నిరూపింపబడిరి,

నాట్యంబన నృత్యగీతవాద్యముల కూడిక నాటకార్థాను కరణం నాట్యం స్యాత్'' అనిభరతుడు. ఇట్టినాట్యమును బ్రవర్తింపజేయువాడు సూత్రధారుఁడనబడు ''సూత్రంధరతీతిసూత్రిధార్య'' యనివ్యుత్పత్తి సూత్రమనగాసూచన. సూచనమన గాచతుర్విధాభినయాత్మకంబగునాట్యము'' సాత్వికాద్యైరభినయైః ప్రేక్షకాణాం యతోభవేత్ నటేనాయకతాదాత్మ్యబుద్ధిస్తన్నాట్యముచ్యతే'' మఱియుసూత్రంబ న ''నాట్యోపకరణాదీని సూత్రమిత్యభిధీయతే'' నాట్యోపకరణంబులనియు ''అ నూత్రయన్ గుణాన్నేతుః కవేరపిచవస్తునః రంగప్రసాధనప్రౌఢ స్సూత్రధారఇతీ రితః'' ఇట్టిరంగప్రసాధనమందుసమర్థుండు సూత్రధారుడని యు కొందఱిమతము. ఇక రంగమనగ నటుడు నటితోగూడి సంగీతాభినయంబులతో నాయకావస్థల తాదా త్మ్యంబున జూపుచు సభ్యులసంతసింపఁ జేయుప్రదేశము ''సభాపతిస్సభాసభ్యా గాయకా వాదకాఅపి, నటీనటశ్చమోదంతే యత్రాన్యోన్యానురంజనాత్, అతో రంగ ఇతిజ్ఞేయః'' అనిభరతుడు ''తౌర్యత్రికంనృత్తగీతం వాద్యనాట్యమిదం త్రియం'' అని అమరనిఘంటువు. కావుననిట్టిచ్చట, భృంగారావము గీతముగను, మేఘగర్జనములు వాద్యముగను, క్షణకాలము మెఱసి మిగులచంచలములగు మెఱుపు తీవెలను నాట్యస్త్రీలుగను జేయుటచే నృత్యగీతవాద్యములతో గూడిన నాట్యంబు సార్థకంబయ్యె.

శ్లో॥ యక్షావస్థాకలన జనిదీప్రానుకంపేవశంపా
వల్లీపాథోరహిత జలదాదత్తహంసప్రసంగా
సంఫుల్లశ్రీకలితకమలా మోదభాస్వద్దిగంతా
ప్రావిర్భూతాశరదుపగత స్వాగతాహంసనాదైః॥

చ॥ జలజపరీమళంబులుది, శ్వాసము వాయువులాక్రమింపమిం
చులనుజలంబులన్విడిచి, శుభ్రఘనంబులు గాలయుక్తులై
గలుగఁగఁ క్షేమవచ్చెనవఁగా వడిశారద వేళవచ్చె హం
సలకలనాదముల్జెలఁగ స్వాగతవాక్యములై మనోజ్ఞమై॥ ౫౮

అర్థము.—యక్ష=యక్షునియొక్క, అవస్థా=దశయొక్క, అకలన= చూచుటచేత, జని=పుట్టుకకలదై, దీప్ర=స్పష్టమైన, అనుకంపేవ=దయకలదియ

తనే శంపావల్లీ=మెరుపుతీగెలతోడను, పాథః=ఉదకముతోడను, రహిత=శూన్యమైన, జలదా=మేఘముకలిగినటువంటియు, దత్తహంసప్రసంగా, దత్త=చేయబడిన, హంస=హంసల యొక్క, ప్రసంగా=క్రేంకార ధ్వనులుకలదియు, సంఫుల్ల......దిగంతా, సఫుల్ల శ్రీవికాస శోభతో, కలిత=కూడిన, కమల=పద్మముల యొక్క, ఆమోద=పరిమిళము చేత, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, దిగంతా=దిక్ప్రదేశములు కలదియునగు, శరత్=శరత్కాలము, హంసనాదైః=హంసధ్వనులచే, ఉపగత స్వాగతా=పొందబడిన స్వాగతము గలదై, ప్రావిర్భూతా=ఆవిర్భవించినది.

తా—శాపావధియగు సుత్థానైకాదశి శరత్కాల మందగుటచే ప్రావృట్కాలానంతరము శరత్కాలమువర్ణింప బడుచున్నది. ఆశరత్కాలము మెరుపులు లేకనుదకశూన్యంబు లగుటచే తెల్లనివగు మేఘములు కలదియును, వికసించిన కమలముల పరిమిళముచే వ్యాపించిన దిక్కులుకలదియు, హంసక్రేంకారములచే స్వాగతమీయబడినదియునై, వియోగావస్థయందు దుఃఖించుచున్న యక్షునిగని జాలినొందినది వలెనా శీఘ్రముగ నావిర్భవించి నట్లుత్ప్రేక్షింపబడినది.

శ్లో॥ యక్షీభూయస్స్వముపహసతి స్వప్రసూతప్రసూన
చ్ఛాయాభారైః కిమితిసుమనా జాతిరాశాంతజృంభా
స్వావత్యాంభోజనివదనత శ్శీఘ్రస్సమేత్యస్థితాత్ర
వ్యాఖ్యాతీవభ్రమరమధురా రావకైః పద్మినీయం॥

చ॥ ననుగనియక్షినవ్వుతతి, నానుమకాంతులఁగేలనంచులో
ననుకొనిజాజిదాసుమన, యాచుఁబ్రశాంతివహించెమిక్కిలిఁ
వనిజినితమ్మి మోముఁగను, బంభరనాదముచేతఁబద్మిని
ఘనతవహించె యక్షయుని, గక్కునఁజాటెడులీలదోచెడుఁ॥ ౫౮

అర్థము—జాతిః=జాజితీగె, యక్షీ=ఆయక్షాంగన, భూయః=తిరిగి, శాపావసాన మందని తాత్పర్యము. స్వం=తనను, ఉపహసతి=పరిహసించునని, స్వప్రసూత ప్రసూనచ్ఛాయాభారైః, స్వప్రసూత=తననుండిపుట్టిన, ప్రసూన=పువ్వుల యొక్క, ఛాయాభారః=కాంత్యతిశయము, కిమితి=ఎందుకని, సుమనాః=మంచి

మనస్సుగల (దసుసార్థకమైనామముకల) దై, అకాంత=మిక్కిలిశయించిన, జృంభా=వికాసముకలది, అభూత్=ఆయెను, ఇయం=పద్మినీ=ఈతామరతీగెయును, భ్రమర......రావకైః, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, మధురావకైః=మధురధ్వనులచేత, స్వాపత్యా=స్వసంతానమగు, అంభోజని=పద్మమగెడు, వదనతః=ముఖము నుండి (తద్వారా) శ్రీః=శోభ, అనగాపద్మినీజాతిస్త్రీకి స్వభావమగుశోభ అత్ర=ఈయక్షియందు, సమేత్య=కలుసుకొని, స్థితా=ఉన్నదని, వ్యాఖ్యాతీవ=చెప్పుచున్నదివలెనున్నది.

తా—వర్షకాలమున జాజులు విస్తారముగ పుష్పించి శరత్కాలమున తగ్గిపోవును, అతగ్గుట, కొద్దికాలములో భర్తృసమాగమానందమున వికాసముపొందునాయక్షాంగన చిరునవ్వుతనను పరిహసించునని (నవ్వునకును తెల్లని పుష్పములకు నుపమానోపమేయభావముగాన) "సుమన" (జాజిచెట్టునకు మఱియొకపేరు, మంచిమనస్సుకలదియనియు నర్థము) యనుతననామమును సార్థకము నొందించుకొనుటకు, తన వికాసమును చాలించెనాయన్నట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడియె. మఱియు శరత్కాలంబున పద్మములకు వికాసంబధికము. కావుననప్పుడు పద్మిని (తామరతీగె) పద్మంబను తనముఖంబునుండి బయలువెడలు మిళింద బృంద ఝుంకారరూపంబులగు పలుకులచే, యక్షాంగనా ముఖంబు పద్మసమాన సంపత్తుగలదని (పద్మినీజాతిస్త్రీయగుటనున్నా) నలుదెసలఁ బ్రకటించుచున్నది వలెసేయుండె. పద్మము లక్ష్మీనివాసస్థలంబుగాన నామెముఖమును పద్మసదృశంబగుటజేసి, సిరి తులదూగుచుండెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సాయం నిత్యం ప్రియసుహృదితి ప్రత్యయాన్నైవకార్యే
స్వస్యాత్మాపి స్వవిపది భవేన్నైవకార్యాత్తశంకా
యస్మాద్భక్తిప్రాగ్జలధరతతే రాత్మభూతో నితాన్తం
తద్విచ్ఛేత్తా భవతఘనతా సాయతోమాతరిశ్వా॥

చ॥ ఇతఁడేఁకన్నె పువిఁటుఁడంచుమది సుంతేనమ్మరాదేని సఁ
లలనా త్వాకృతినున్న వాఁడ శిరీముఖుం దావేటనిక్కంబె, మే

ఘనవృత్తే.

ఘనతరీ మారుతుఁడాత్మరూపుఁడయినన్ గాలంబువత్యాస్తమా
గతిరాగా ఘనతాపనోదనముగాఁ గల్పింపఁడేనాశముల్ ॥ ౫౯

అర్థము — నాయం = వీఁడు, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, ప్రియసుహృదితి = ప్రియస్నేహితుడని, ప్రత్యయః = విశ్వాసము, నైవకార్యః = చేయఁతగినదికాదు. స్వస్య = తనకు ఆత్మాపి = స్వరూపమైనప్పటికి, స్వవిపది = తనయాపత్తు విషయమై, భవతి = అగుచున్నది, అత్ర = ఈవిషయమందు, శంకా = సందేహము, నైవకార్యా = కూడదు. యస్మాత్ = ఎందువలననఁగా యః = ఏవాయువు, ప్రాక్ = వర్షకాలమందు, జలధరతతేః = మేఘసమూహమునకు, ఆత్మభూతః = "ధూమజ్యోతిస్సలిల మరుతాంసన్నిపాతః" ఇత్యాది ప్రమాణమువలన, స్వరూపమయ్యెనో, మాతరిశ్వా = అట్టివాయువు, ఘనతాపాయతః = ఘనత్వనాశనమువలన, (ఘనత్వమన గౌరవమును, గట్టితనమును స్ఫురించుచున్నవి.) నితాంతం = మిక్కిలి, తద్విచ్ఛేత్తా = ఆమేఘస్వరూపనాశకుడు, భవతి = అగుచున్నాడు

తా — లోకమందొకనిని వీఁడు మనస్నేహితుడుగదాయని యెల్లప్పుడును విశ్వసింపగూడదు. తనస్వరూపమైనను తనకొకప్పుడు విపత్కారణ మగుచుండును. ఇదియథార్థమే. ఏలనన వర్షకాలమందు మేఘమునకు స్వరూపమగు వాయువీశరత్కాలమున ధూమాదులు విడుటచే తేలికయైన, తనస్వరూపమేయగు మేఘమును ఛేదింప సమర్థమగుచున్నది. అనగ శరత్కాలమున నుదక శూన్యంబులగుటచే మబ్బులు తెల్లనై ఖండఖండములుగ వాయువుచే నెగరగొట్టబడుచుండుట స్వభావమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ లక్ష్మీస్తవక్షోరుహాశిఖర సంఘర్షణాద్వ్యాత్మనూనో
శ్చంద్రస్య శీవ్యతికర నిరీక్షా ప్రమోదాశ్రితస్య
సంరంభాద్వ్యాముఖరితదిశస్సింధుబంధోరమేశో
నిద్రాముద్రాంసపదివిజహాపాణిసంస్పృష్టనేత్రః॥

చ॥ కలువలతేనిమెళిరినిగాంచి కుమారుఁడు గానముబ్బుచున్
జలనిధిమాఱుమ్రోయఁగది, శాసముదాయము పేర్మఘోషమున్

సలువట్టునో శరూగ్రకుచంబుల రాయిడినో ముదాతిచే
తులన్స్పృశియించి విచ్చికను, దోయిని, నిద్రను వీడెఁ గొబ్బునన్॥ ౬౦

అర్థము—లక్ష్మ్యా......నాద్వా, లక్ష్మ్యా=లక్ష్మీదేవియొక్క, వక్షోరుహ=స్తనములయొక్క, శిఖర= అగ్రభాగములయొక్క, సంఘర్షణాద్వా=రాపిడి వలననో (తాకుటవలననో,) ఆత్మనూనోః=తన కుమారుడైన, చంద్రస్య=చంద్రుని యొక్క, నిరీక్ష=చూచుట వలననైన, ప్రమోద=సంతోషమునకు, ఆశ్రితస్య=ఆధారమైనట్టియు, ముఖరితదిశః=శబ్దాయమానములైనదిక్కులుకలిగినట్టియు. సింధుబంధోః-సముద్రుని యొక్క, సంరంభాద్వా=అతిశయమువలననో, రమేశః=విష్ణువు, సపది=తత్కాలమందు, పాణిసంస్పృష్టనేత్రః=చేతులచే స్పృశింపఁబడిన నేత్రములు కలవాడై, నిద్రాముద్రాం=నిద్రా రీతిని, విజహౌ=విడిచెను.

తా—లక్ష్మీస్తనసంఘర్షణము చేతనో, శరత్కాలమందు చంద్రునికి విశేషకాంతికలుగుటచే నైనసంతోషముచే గంభీరనాదముగల సముద్రునిసంరంభము చేతనో, యన్నట్లు విష్ణుమూర్తి మేల్కాంచెను. లోకమున నిద్రించెడువారికి కఠినవస్తుస్పర్శనము చేతను, గొప్పధ్వనిచేతను నిద్రాభంగ మగుట స్వభావము, ప్రబోధైకాదశి.కార్తీక శుద్ధమగుటచే, చంద్రునకు పూర్ణత్వము, శరత్సమయవికాసత్వము నందువలన, సముద్రమునకు గంభీరఘోష గలుగుటయు సంభవించుచున్నది. నిద్రలేచునపుడు హస్తాగ్రంబుల నేత్రంబులస్పృశించి, వానిగాంచుట ధర్మశాస్త్రవిహితము "కరాగ్రేవసతేలక్ష్మీః కరమధ్యేసరస్వతీ" అనిప్రసిద్ధము. జగత్కర్తయగు విష్ణువును ధర్మసంగ్రహార్థమిట్లాచరించెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సమ్యక్త్యక్తప్రకృతివికృతే రాత్రసమ్మోదవృద్ధే
రుద్యత్సన్మార్గనగతివశాత్ త్యేంకృతైర్హంసపాళేః
శ్రుత్యానందప్రకటనచణైర్భవ్యవాక్యప్రసారై
రున్నిద్రోఽభూత్సపదికమలాకాముకశ్శేషతల్పాత్ ।

ఉ॥ చక్కఁగవీడఁగాఁబ్రకృతి, జాడ్యము మానసవానభోగమిం
పెక్కఁగనాత్తమోదులయి, హేలఁజలించెడుహంసపాళిప

ఘనవృత్తే.

స్మక్కున వసల్పుచుండ ప్రకృతిమండన వాఙ్మతి శంక్రితాళిదా
గ్రక్కున మేలుకాంచె హరి కంధినవొంద ప్రవణాళి నిమ్నగా॥ ౬౧

అర్థము—సమ్యక్=బాగుగా, త్యక్త=విడువబడిన, ప్రకృతి=స్వభావము యొక్కయు, మాయయొక్కయు, వికృతేః=వికారము కలిగినట్టియు, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, సత్=యోగ్యమైన, మానసగతివశాత్=మానససరస్సంచారవశము వలనను, విష్ణునామమనన నాదివశమువలనను, ఆప్తసమ్మోదవృద్ధేః=పొందబడిన సంతోషాతిశయముగల, హంసపాళేః=హంససమూహము యొక్కయు, యోగిసమూహము యొక్కయు, శ్రుత్యానంద=శ్రోత్రానందమును, వేదపఠనమువలన గలిగిన యానందమును, ప్రకటనచణైః=ప్రకటించుటయందు ప్రసిద్ధములైనట్టియు, భవ్యవాక్యప్రసాదైః=శుభవాక్కుల ప్రసాదముగలట్టియు, క్రేంకృతైః=క్రేంకారములను, మధురధ్వనులచేత, సపది=తత్కాలమందు, కమలాకాముకః=విష్ణుమూర్తి, శేషతల్పాత్=భుజగశయనమునుండి, ఉన్నిద్రః=మేలుకొన్నవాడు, అభూత్=ఆయెను.

తా—వర్షకాల జన్యమగు వికారమును విడచి మానససరస్సునందు సంచరించుటవలన సంతోషాతిశయముగల హంసలయొక్క శ్రవణానందకరములై శుభములగు క్రేంకారములచేతను, మాయావికారమును విడనాడి మానసికపూజచే బ్రహ్మానందమును పొందిన యోగిసమూహముయొక్క పరమానందమును ప్రకటించునట్టి స్వస్తివచనముల చేతనువలె విష్ణుమూర్తి శేషశయ్యనుండి లేచెను.

హంసలనగా యోగులలో నొకతెగ, వారు మాయాకృత వికారముల నతిక్రమించి యాషాఢశుద్ధ ఏకాదశి మొదలుకొని కార్తీకశుద్ధ ఏకాదశి పర్యంతము చాతుర్మాస్య వ్రతమును విధ్యుక్తముగా నాచరించి పరమేశ్వరుని నామముల స్మరించుచు వాని ప్రబోధము కొఱకు స్తుతిపాఠముల జదువుచుందురనుట పురాణ ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ శయ్యాం ముంచత్యహిపతిమయీం మాధవే సో౽పి యస్మి
ఞ్జ్ఞాపోన్నిద్రః క్రమరహితః పూర్ణిమాచంద్రశోభః
కాంతాం దృష్ట్వా త్వరితహృదయ స్త్వాం పురీం సంప్రయాతుం
తస్మాద్దేశాన్నిరగమదతి ప్రీతిసంసక్తచిత్తః॥

ఉ॥ హరియహిశయ్యవీడిచిన, యక్షుఁడు శాపజకార్శ్యముంత
త్వరితముగవీడిపూర్ణశశి భంగినిశోభిలికాంతఁజూడఁగా
త్వరితమనస్కుఁడై చునిజ పట్టణముంగనువేడ్కతోఁడదా-
గిరిదిగిపోయెఁబ్రేమమది గ్రెళ్లురుకన్బరమేశువేడుచున్ ౬౨

అర్థము—మాధవే=విష్ణుమూర్తి, అహిపతిమయీం=శేష వికారంబగు, శయ్యాం=తల్పమును, ముంచతి=విడిచిన వాడగుచుండగా, సయక్షోపి=ఆయక్షుడున్నూ, శాపోన్న......రహితః, శాప=కుబేరశాపముచేత, ఉన్నత=ప్రశస్తమైన, కర్శిమ=కార్శ్యమును, రహితః=విడిచిపెట్టినవాడై, పూర్ణిమాచంద్రశోభః=పున్నమచంద్రుని శోభకలవాడై, కాంతాం=భార్యను, దృష్టుం=చూచుటకొఱకు, త్వరితహృదయః=తొందరపడిన మనస్సుగలవాడై, అతిప్రీతిసంసక్తచిత్తః=మిక్కిలిప్రేమతో గూడినమనస్సుగలవాడై, స్వాంపురీం=తనపట్టణమునుగూర్చి, సంప్రయాతుం=వెళ్లుటకొరకు, తస్మాత్ దేశాత్=ఆచిత్రకూటపర్వతమునుండి, నిరగమత్=వెళ్లెను.

తా—విష్ణుమూర్తి నిద్రమేల్కొంచినతోడనే ఆయక్షుడు శాపమువలనైన దుఃఖములను విడిచి రాకాచంద్రునివలె వెలుంగుచు, భార్యనుజూచుతొందరతో నా చిత్రకూటమును వదలి తనపట్టణమునకు సత్వరంబుగ జనియె.

శ్లో॥ మధ్యేవైమానికమధపథః ప్రీత్యయక్షేశభృత్యం
తద్విజ్ఞాతస్స్వయువతిశుభో దంతనిష్ఠూతఖేదః
శాపోన్ముక్తస్తవసహచరస్త్వద్విదృక్షావశాత్తే
వాయాతీతిప్రవదతుభవా నిత్యవోచద్రిసాత్సః॥

చ॥ మారుతమార్గమందున విమానముపైజనుదెంచుయక్షరా
టూరిమిభృత్యుఁగాఁచి తనకోమలిసౌఖ్యపువార్తవీనులన్
జేరఁగవీతఖేదుఁడయి, చెప్పఁగఁటుచ్చెనుదీదుభర్తకున్
దీరెనుశాపమియ్యెడల, నిన్నుఁగనుంగొనునంచువానిచేన్॥ ౬౩

అర్థము — అథ = తరువాతను, పథః = మార్గముయొక్క, మధ్యే = మధ్యమందు, వైమానికం = విమానముచే సంచరించుచున్న, యక్షైకభృత్యం = ఒకకుబేరభటుని, ఈక్ష్య = చూచి, దద్విజ్ఞా...... ఖేదః, స్వయువతి = తనభార్యయొక్క, శుభోదంత = క్షేమవృత్తాంతముచేత, నిర్ధూతఖేదః = నిర్విచారుడై, తవసహచరః = నీప్రియుడు, శాపోన్ముక్తః = శాపమునుండి విడువబడినవాడై, త్వద్దిదృక్షావశాత్ ఏవ = నిన్ను చూడవలెనని మనస్సుకలవాడైయే, ఆయాతి = వచ్చుచున్నాడు, ఇతి = ఈలాగునని, భవాన్ ప్రవదతు = నీవుచెప్పుమా, ఇతి = ఇటు, సః = ఆయక్షుడు, రసాత్ = సంతోషముతో, అవోచత్ = చెప్పెను.

తా — ఈ విధముగా వెళ్ళుచూ, మార్గమధ్యమండలకనుండి వచ్చుచుండిన యొకకుబేర భటునిఁజూచి, తనభార్య క్షేమవృత్తాంతమునువిని మిగులసంతోషించినవాడై, విమానమువలన శీఘ్రముగ వెళ్ళగలవుగావున, నీప్రియుడు శాపావధిగడచుటచే నిన్ను జూచుటకు వచ్చుచున్నాడని యాయక్షుతో జెప్పుమాయని సంతోషముతోఁ బలికెను.

శ్లో॥ తంవీక్ష్యాయంసపదిముదితో వారివాహావలోకా
త్కేకీవాలంద్రుతతరగతి స్తామువాచప్రవృత్తిం
పుష్పానేహాగమనవశతస్సద్వనీవాభిపూర్ణ
శ్రీసంసక్తాసమభవదసౌ విహ్వలాసమ్మదేన॥

చ॥ వానినిఁజూచిఖేచరుఁడు, వారిదుఁగాంచిననెమ్మివోలెదా
మానసమందుఁబొంగుచు, విమానముపైజనివానివార్తయా
మానినితోడఁజెప్ప మధుమాససమాగమసద్వనీవశ్రీ
నూన విలాసపంపద, వినూత్నవికాసమునొందెముక్షేయుఁ॥ ౬౮

అర్థము — అయం = ఈవైమానికుడు, తం = ఆయక్షుని, వీక్ష్య = చూచి, వారివాహావలోకాత్ = మేఘదర్శనమువలన, కేకీవ = నెమలివలెనే, ముదితః = సంతోషించినవాడై, అలం = మిక్కిలి, ద్రుతతరగతిః = శీఘ్రగమనముకలవాడై, ప్రవృత్తిం = ఆవృత్తాంతమును, తాం = ఆయక్షకాంతనుగూర్చి, ఉవాచ = చెప్పెను.

సా = ఈయక్షపత్నీ, సమ్మదేన = సంతోషముచేత, విహ్వలా = సంభ్రమముకలిగినదై, పుష్పాసేహ = వసంతకాలముయొక్క, ఆగమనవశతః = ప్రాప్తివలన, సద్య నీవ = వనమువలె, అభిపూర్ణశ్రీసంసక్తా = పరిపూర్ణమైన శోభకలది, సమభవత్ = ఆయెను.

తా—ఆవైమానికుడు తనస్నేహితుడైన యక్షునిజూచి మేఘదర్శనమునను ప్పొంగు నెమలివలెనే మిగుల సంతసించినవాడై శీఘ్రముగాబోయి యక్షాగమనమును వానిప్రియురాలి కెఱింగించెను, ఆమెయు వసంతాగమమున నూతన శోభవహించు వనలక్ష్మివలె పూర్ణమైన శోభకలదై మిక్కిలి సంతోషించె.

శ్లో॥ భర్తాగచ్ఛేదితిసరభసా సంయమత్యాగలోలా
శ్రీదేవీసమ్మదకృతికృతే పూజనాయైవసాధూన్
ఆప్తైరర్హైరధివినయమాహ్వాపయత్తేపిసన్త
శ్శృత్వాగర్జామివవినదృతుర్నీలకంఠాఇవాలం॥

చ॥ పెనిమిటివచ్చుచుండెనని భృత్యుఁడు చెప్పఁగనాలకించి దా
మనుపచరించుచున్నవ్రతముఁ బూర్తినొనర్పఁగనెంచి దేవికిన్
మనమలరంగసాధుజనమండలిఁ బూజకుఁ బిల్వనంపఁగా
ఘనుగనినట్టినెమ్మివలెఁ గౌతుకమందెను లోకమాపురిన్॥ ౬౫

అర్థము—భర్తా=ప్రియుడు, ఆగచ్ఛేదితి=రాగలడని, సరభసా=తొందరకలదై, సంయమత్యాగలోలా, సంయమ=పూజానియమమును, త్యాగ=విడిచిపెట్టుటయందు, లోలా=ఆసక్తికలదై, శ్రీదేవీసమ్మదకృతికృతే=పరదేవతయొక్క సంతోషముకొరకు, పూజనాయైవ=పూజించుటకే, సాధూన్=పెద్దలను, అర్హైః=తగినటువంటి, ఆప్తైః=బంధువులచే అతివినయం=మిక్కిలియడకువతో, అహ్వాపయత్=పిలిపించెను. తేపిసంతః=ఆసజ్జనులున్నూ, నీలకంఠాః=నెమళ్ళు, గర్జామివ=మేఘధ్వనినివలెనే, శ్రుత్వా=ఆవృత్తాంతమునువిని, అలం=మిక్కిలి, వినదృతుః=ఆనందముచే నాట్యముచేసినవారువలె నుండిరి.

తా—ఆయక్షాంగన తనభర్తవచ్చుచున్నాడని విని యంతకుమున్నాచరించు చున్న వరదేవతా పూజాదీక్షను సమాప్తినొందింపఁ దలఁచి దేవీప్రీతికొరకు భోజనాదుల నిడుటకై యచ్చటి సత్పురుషులను వినయవిధేయురాలై యాప్తులచే పిలిపించెను. అప్పుడావార్తనువిని యాజనులు ఘనాగమంబునం దాండవమాడు నెమళ్ళవలె మిక్కిలి సంతోషముతో నుప్పొంగిరి. ఇదివరలో నీయక్షాంగన ప్రోషితభర్తృకగను నీసమయమున సమాగచ్ఛత్పతికగనలంకార శాస్త్రజ్ఞులచే పరిగణింపఁబడును.

శ్లో॥ తస్మిన్నేవప్రకృతసమయే సర్వవస్తుప్రశస్తి
వ్యాప్తే గేహే సకలసుజనే తత్తదర్చాప్రవృత్తే
గేహిన్యాంచ ప్రకృతకృతిషు వ్యాపృతాయాం సయక్షః
ప్రాప్తః శ్రీదేవ్యధిగతవరప్రోతసౌభాగ్యపుంజః॥

చ॥ వలయుపదార్థజాలములు భాసిలు గేహములోన సజ్జనా
వళినియమంబుమీఁదఁ దగు పట్లనొసర్చుచుఁ బూజభక్తిమై
సలుపుచునుండ నా సతియు, శాంకరిఁ గొల్చుచునుండఁ దత్తపో
ఫలపరిపాకపుంజమన వచ్చెను గుహ్యకుఁడింటి కాతఁడున్ ౬౬

అర్థము—తస్మిన్ ప్రకృతసమయ ఏవ=ఆసమయానుకూలముగ, సర్వవస్తుప్రశస్తివ్యాప్తే=సమస్తపదార్థములచేతను నిండినట్టి, గేహే=గృహమందు, సకలసుజనే=సమస్తులైన సత్పురుషులు, తత్తదర్చాప్రవృత్తే=ఆయా పూజలయందు ప్రవర్తించినవారుకాగ గేహిన్యాంచ=యక్షాంగనయు, ప్రకృతకృతిషు=ప్రస్తుతవ్యాపారములయందు, వ్యాపృతాయాం=ప్రవర్తించియుండగా, శ్రీదేవ్యధిగత వరప్రోతసౌభాగ్యపుంజః, శ్రీదేవి=అపరదేవతవలన, అధిగత=పొందబడిన, వర=వరముచేత, ప్రోత=కూర్పబడిన, సౌభాగ్యపుంజః=అదృష్టసమూహమాయన్నట్లు, సయక్షః=ఆయక్షుడు, ప్రాప్తః=వచ్చెను.

తా—ఆదినమున నే బ్రాహ్మణ భోజనాదికమునకు వలయు సమస్తపదార్థంబులచే తులతూగుచుండు నాగృహమందు, బ్రాహ్మణోత్తములు నియమతాత్పరతాలో

చిత హోమాదికంబుల నెరవేర్చుచుండగా, నాయత్నియు నాయావృజాబాహ్యపార ముల పరవశచిత్తయైయుండ, పూజాదికముచే ప్రసన్నురాలైన శ్రీదేవీవరప్రభావ సంజనితఫలోదయమా యను నట్లాయత్నుడును గృహంబు నేరె.

శ్లో॥ పశ్చాదేషా ప్రణయినిమహా గంధతైలావసేకా
దున్మృష్టాంగే మహితపయసా కల్పితస్నానశుద్ధే
స్నాతా దివ్యాంబర వరధరా క్లప్తనానావిభూషా
వల్లీ వాభాన్నిబిడకుసుమా సక్తతారేవ రాత్రిః॥

చ॥ పరిమళతైలమంటుకొని పావన వారి నిదోఁగినవ్యమా
వరవసనంబు గట్టి తనభర్తను జూచి సుయుక్తి స్నానమా
దరమునఁ జేసి వస్త్రములఁ దాల్చి సగర్వ నకల్పలన్విభా
వరివ లెఁ బుష్పసంతతిని వల్లివలెన్ గనుపట్టె శోభచేన్॥   ౬౨

అర్థము—పశ్చాత్=అనంతరమందు, ప్రణయిని=భర్త, మహాగంధతైలావసేకాత్, మహాగంధ=మంచిపరిమళముగల, తైల=నూనెయొక్క అవసేకాత్=పూయుటవలన, ఉన్మృష్టాంగే=శుభ్రమైన శరీరముగలవాడై, మహితపయసా=శుద్ధోదకముచేత, కల్పితస్నానశుద్ధే కల్పిత=చేయబడిన, స్నాన=స్నానముచేత, శుద్ధే=పరిశుభ్రుడగుచుండగా, ఏషా=ఈయత్నకాంత, స్నాతా=స్నానముచేసినదై, దివ్యాంబరధరా=మేలైనబట్టలుధరించి, క్లప్తనానావిభూషా=అమర్చుకొనిన యనేకములగు నగలుకలదై, నిబిడకుసుమా=విశేషము పుష్పములుగల వల్లీవ=తీగవలెను, సక్తతారా=నక్షత్రములుగల, రాత్రిరివ=రాత్రివలెను ఆభాత్=ప్రకాశించెను.

తా—యత్నుడు గృహమున కరుదేరగా సుగంధతైలముచే నభ్యంగనముగావించి యనంతరమాయత్నాంగనయు స్నానంబుజేసి పరిశుభ్రురాలై దివ్యాంబరముల ధరించి, యాభరణంబుల నలంకరించుకొనుటచే, పుష్పించిన తీగవలెనూ, నక్షత్రయుక్తమైన రాత్రివలెను ప్రకాశించెను.

శ్లో॥ జాతేపాకేపరముపగతాన్భూరిసాధూన్సుగంధై
రామోదాఢ్యైర్వివిధకుసుమ స్రగ్భిరగ్ర్యాంబరైశ్చ

రత్నవ్రాతైర్ద్రవిణనికరైః కామధేనూపమా సా
కార్షీత్సర్వానపి చ ముదితాన్ దేవతాబుద్ధిసక్తా॥

చ॥ సురగవిబోలు యక్షసతి, సుష్టుగఁ బాకము గాఁగ నింటికిన్
సరగున వచ్చు సాధుజన సంతతి వేల్పులగాఁ దలంచి సా
దరమున భోజనమ్మిడి ముదంబుగ వారికి దివ్యచందనాం
బరకుసుమస్రజ ద్రవిణవార మొసంగెను భక్తినిష్ఠ గాన్॥ ౬౪

అర్థము—పాకే=వంటకము, పరం=సుష్టుగా, జాతే=అయినదగుచుండగా ఉపగతాన్=ఏతెంచిన, సర్వానపి=సమస్తులైనట్టి, భూరిసాధూన్=పెద్దలను, కామధేనూపమా=కామధేనుతో సమానురాలైన, సా=ఆయక్షకాంత, దేవతాబుద్ధిసక్తా=దేవతలను బుద్ధితో కూడినదై, ఆమోదాఢ్యైః=పరిమళముతో గూడిన, సుగంధైః=మంచిగంధములచేతను వివిధ=అనేకములైన, కుసుమస్రగ్భిః=పూలదండలచేతను, అర్హాంబరైశ్చ=యోగ్యమగు వస్త్రములచేతను, రత్నవ్రాతైః=రత్నసమూహములచేతను, ద్రవిణనికరైః=ద్రవ్యసమూహములచేతను, ముదితాన్=సంతోషించినవారినిగా, అకార్షీత్—చేసెను.

తా—వంటయైనతర్వాత కామధేనువుతో సమానురాలైన నాయక్షాంగన వచ్చిన పెద్దలనందఱిని కస్తూర్యాదులచే మిళితమగు చందనములచేతను, అనేకవిధములగు పుష్పమాలికలతోడను. అర్హాంబరములచేతను, రత్నసమూహములచేతను దేవతాబుద్ధితో వారినిపూజించె.

శ్లో॥ సా సంశుద్ధాంబరపరధరా సౌరభేయీఘృతాక్తై
ర్దీపైస్సజ్యోతిషమివ దివం మేదినీం స్వాకృతిం తాం
కుర్వాణాలం మహితతులసీ మంటపే రత్నక్లప్తే
సంపూజ్య శ్రీవరతనుధియా సర్వచర్యావదోఘాన్॥

ఉ॥ ఆసతి శుభ్రవస్త్రధరయై తులసీవనరత్నమంటపా
భ్యాసమునందు గోఘృతమయంబులు దివ్వెలు పెక్కు పెట్టఁగా

ధానిలభూమిలిక్కలవభంబునుటో లెవరాంబికామశిక
నోసిలియొగ్గిపండితుల తోషమునొందఁగఁబూజసల్పెనా॥ ౬౯

అర్థము—సా=ఆయక్షి, శుద్ధాంబరవరధరా=పరిశుభ్రము లైన వస్త్రములధరించి సౌరభేయాఘృతాక్తైః=ఆవునేతి చే వెలిగింపఁబడిన, దీపైః=దీపములచేత, దివం=ఆకసమును, సజ్యోతిషమివ=నక్షత్రములతో కూడిన దానివలెను, తాం మేదినీం=ఆభూమిని, స్వాకృతిం=మంచిరూపము కలదానివలెను, కుర్వాణా=చేయుచున్నదై, రత్నసంక్లృప్తే=రత్నఖచిత మైనట్టియు, అలంమహిత=అలంకరింపబడిన, తులసీమఁటపే=తులసివృక్షముల మంటపమందు, చర్చావదోఘాన్=పండితసమూహమును, సంపూజ్య=గౌరవించి, శ్రీవగతనుధియా=పరదేవతా స్వరూపబుద్ధితో ఆనర్చ=పూజించెను.

తా—అంతట నాయక్షాంగన శుభ్రవస్త్రధారిణియై, యావునేతిదీపముల, రత్నాలంకృతంబగు తులసిమఁటపమందమర్చి పరదేవతాబుద్ధితో పండితుల నచ్చట పూజించెను. కార్తీకద్వాదశికి విష్ణుమూర్తి క్షీరాబ్ధినుండి బృందాపరజన్మంబగు తులసీ సన్నిధానంబున కేతెంచునుగాన నాదినమున తులసీమంటపమున నామలకఫలంబుల గోఘృతంబుచే దివ్వెలనుంచి, దానంబొసంగిన, నక్షత్రలోకము చేరుదురని పురాణ ప్రసిద్ధముగాన భక్తినము్రాలగు నాయక్షియిట్లొనర్చె.

శ్లో॥ ఏతద్వృత్తద్రవిణభరతస్తానితానిప్రశస్తా
న్యాదేయున్యాభరణకరణాన్య శ్రీమంఛ్రి శమోఽభూత్
కార్యంతత్త్రద్వతనుమహితో ద్యాపనం చేతి తేషా
మామోదోద్యత్పణయవచనా న్యాబభూవుస్సమంతాత్ ॥

గీ॥ యక్షుఁడొసఁగినధనముల, నందిబుధులు
శ్రేష్ఠమైనట్టిభూషలు చేకొనంగ
దగినవిఁకఁజాలుసద్వ్రతో, ద్యాపనంబు
సలుపుఁడనుచుంచు శ్రీమవా, క్సరణినవిరి॥ ౭౦

అర్థము — ఏతత్ = ఈయజ్ఞునిచేతను, దత్త = ఇవ్వబడిన, ద్రవిణభరతః = ద్రవ్యాతిశయమువలన, తానితాని = ఆయా, ప్రశస్తాని = శ్రేష్ఠములగు, ఆభరణకరణాని = అలంకారసామగ్రిలు, ఆదేయాని = గ్రహింపతగినవి, ఆశ్రమం = సుఖముగా, విశ్రమః = విశ్రాంతి, అభూత్ = ఆయెను. తత్త......ద్యాపనం, తత్ = ఆయా, ప్రతి = వ్రతములయొక్క, సమహిత = శ్రేష్ఠమైన ,ఉద్యాపనం = సమాప్తికర్మవిశేషమును, కార్యం = చేయతగినది. ఇతి = ఈప్రకారము, తేషాం = ఆబ్రాహ్మణులయొక్క, ఆమోదోద్యత్ప్రణయవచనాని, ఆమోద = సంతోషముచేత, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రణయవచనాని = స్నేహవాక్కులు, సమన్తాత్ = అంతటను, ఆబభూవుః = వ్యాపించినవి.

తా — ఈయజ్ఞుడు సత్కరించిన ద్రవ్యముచేనాయాయాభరణములకు గావలసిన రత్నాదుల సంపాదింపవచ్చుననియు, సుఖవిశ్రాంతి గలిగెననియు, తాము ప్రారంభించిన వ్రతములకుద్యాపనంబు జేసికొనవచ్చుననియు, నా బ్రాహ్మణులు బహువిధముల సంతోషవాక్కులను పలికిరి.

శ్లో॥ అస్మిన్నానాఫలరసహితై రద్భుతాస్వాదరూపై
ర్నానాభక్ష్యైరతిరసభరై స్సాధుసంభుక్తశిష్టైః
తాదృక్సత్నీకరకలనత స్సంభృతాస్వాదభారై
స్తృప్త్యాప్రీతింసమగమదసౌ నిర్జరాధీశమాన్యః॥

చ॥ ఫలరసమిశ్రితంబులునుపు భక్ష్యముసోహారనుర్యభుక్తిమై
లలితరసప్రపూరశుభ లక్షణలక్షితమైనయన్నముల్
వలపులగుమ్మరించుతనభార్య స్వహస్తముచేనొసంగమి
క్కిలిచవులుప్పతిల్లమదిఁ గొల్లరకర్ణ భుజియించె ప్రీతిమై॥ ౭౧

అర్థము — నిర్జరాధీశమాన్యః = ఇంద్రపూజ్యుడైన, అసౌ = ఈయజ్ఞుడు, నానాఫలరసహితైః = అనేకములగు ఫలరసముతో కూడినట్టియు అద్భుతాస్వాదరూపైః = వింతలైనరుచులు గలిగినట్టియు, నానాభక్ష్యైః = అనేకపిండివంటలచేతను, అతిరసభరైః = మిక్కిలిరసవంతములైనట్టియు, సాధుసంభుక్తశిష్టైః = బ్రాహ్మణభో

జనకేషము లైనట్టియు అన్నైః=అన్నములచేతను, తాదృక్......కలనతః, తాదృక్=అట్టిపతివ్రతయగు, పత్న్యా=భార్యయొక్క, కరకలనతః=హస్తసంసర్గమువలన సంభృత=సంపాదింపబడిన, ఆస్వాదభారైః=రుచ్యతిశయములతో, భుక్త్వా=భుజించి, ప్రీతిం=సంతోషమును, సమగమత్=పొందెను.

తా—అనేకములైన ఫలరసములచె రుచ్యములై, శ్రోత్రచవులనొప్పుచున్నట్టియు, నానాభక్ష్యములతో గూడినట్టియు, మిక్కిలి రసవంతములైన అన్నములను, బ్రాహ్మణ భోజనానంతరమున, భార్యతనకు స్వయముగా నొసంగుటంజేసి మిక్కిలి రుచులూరుచు భుజించి యాయత్నుడు సంతోషమును జెందెను.

శ్లో॥ భర్త్రాసత్రాసమభిమతమా స్వాద్యత త్తత్పదార్థాన్
విశ్లేషే యేమనసివిహితాః ప్రక్రమాభోగపాళేః
తాస్తానన్యానపి కుముదినీబంధుభానూంశ్చకోరీ
వాసంకోచంసమనుభవతిస్మాథయజ్ఞీసతీడ్యా॥

మా॥ పతితోఁగూడి యభీష్టవస్తువులనాస్వాదించిసంతృప్తిగాఁ
బతివిశ్లేషమునన్మనోభవములై వర్ధిల్లువాంఛాళినా
సతియజ్ఞేశ్వరినిర్విశంకముగనా, చంద్రాతపంబున్ జకో
రితమిఁగోరినయట్లుగ్రోలెనుమదిన్ రేకెత్తసంతోషముల్॥ ౭౨

అర్థము—అథ=అనంతరము, సతీడ్యా=పతివ్రతలచేస్తుతింపదగిన, యజ్ఞీ=యజ్ఞాంగన, భర్త్రాసత్రా=భర్తతో కూడా, సమభిమతం=ఇష్టమువచ్చినట్లు, తత్తత్పదార్థాన్=ఆయాపదార్థములను, ఆస్వాద్య=భుజించి, విశ్లేషే=వియోగకాలమందు, మనసి=మనస్సునందు, భోగపాళేః=అనుభవపరంపరలయొక్క, యేప్రక్రమాః=ఏరీతులు, విహితాః=తలంపఁబడినవో, తాంస్తాన్=ఆయారీతులను, అన్యానపి=ఇంకనితరములనున్నూ, కుముదినీబంధుభానూన్=చంద్రకిరణములను, చకోరీవ=చకోరాంగనవలె, అసంకోచం=నిశ్శంకముగ, సమనుభవతిస్మ=అనుభవించినదాయెను.

తా—తరువాత నాయక్షాంగన, తనభర్తతోఁగూడ నాయాపదార్థముల యథేచ్ఛగ భుజించి, విరహదశయందు వారన్యోన్యమూహించుకొనిన నాయాసంభోగ సమయ వ్యాపారముల, ఆలింగనాదులనుట, చకోరాంగన తనకు జీవనాధారంబగు చంద్రకిరణంబులవలె నసంకోచంబుగ నాప్యాయతతో ననుభవించె, చకోరపక్షులు వెన్నెలనుతిని బ్రతుకుగాంచునని ప్రసిద్ధి.

“ విశ్లేషే మనసివిహితాః ” అనునది కాళిదాసోత్తరమేఘంబున “ పశ్చాదావాం విరహగళితంతంతమాత్మాభిలాషం నిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికా సుక్షపాసు ” అనుయక్షవాక్యార్థసిద్ధి సమకూరినట్లు తెలియజేయుచున్నది.

శ్లో॥ పరశ్వస్స్వం ద్రష్టుంసముపగతమేతంస్వవిహితా
పదస్సమ్ముక్తంతంపరముదగధీశః ప్రణయతః
సమాలింగ్య ప్రేమ్ణా మణిమహితపీఠేపరిజన
ప్రణీతేసంవేశ్య ప్రియవచనమూచేసఖిధియా॥

ఉ॥ మూఁడవనాఁడుయక్షుఁడు, ప్రభుండగుకిన్నరనాథుభక్తిచే
జూఁడఁగఁబోవయక్షుఁబవిశుద్ధమనస్కుని, శాపముక్తునిన్
వేడుకఁగౌగలించుకొనిపీఠమునిచ్చిప్రియోక్తులిమ్ముగా
నాడెనుప్రేమసూప్రణయాత్మతనాదరభావపద్ధతిన్॥ ౨౩

అర్థము—ఉదగధీశః=కుబేరుడు, పరశ్వః=మూడవనాడు, స్వం=తనను, అనగాకుబేరుని, ద్రష్టుం=చూచుటకు, సముపగతం=వచ్చినట్టియు, స్వవిహితాపదః=తానిచ్చిన శాపమునుండి, పరం=మిక్కిలి, సమ్ముక్త=విడువబడినట్టియు, ఏతం=ఈయక్షుని, ప్రణయతః=స్నేహముతో సమాలింగ్య=కౌగలించుకొని, పరిజనప్రణీతే = భటులచేతేబడిన, మణిమహితపీఠే = రత్నపీఠమందు, ప్రేమ్ణా = ప్రేమతో, సంవేశ్య = కూర్చుండబెట్టి, సఖిధియా = సహచరబుద్ధితో, ప్రియవచనం = ప్రియమైనవాక్కును, ఊచే = పలికెను.

తా—యక్షుడు తానువచ్చిన మూడవనాడు కుబేరదర్శనార్థమై జనగా నాకుబేరుడు శాపమునుండి విడువబడిశవానిని కౌగిలించుకొని రత్నపీఠమందు కూర్చుండ

జెట్టి తనకుపరిజనుండైనను ప్రేమాతిశయంబున సఖునిగాభావించి గౌరవపూర్వకముగ ప్రసంగించెను. ఇందువలన ధర్మయుక్తులైన ప్రభువులపరాధులనైన కినుకవహించి శిక్షయొనర్చినను, దీర్ఘక్రోధులుగాక పశ్చాత్తప్తులయినయెడ, పరిజనులయెడ గౌరవభావముంచి సమయానుకూలముగ సన్మానించుచు వారియౌదార్యమున ప్రకటింతురనుట ప్రసిద్ధమగుచున్నది.

శ్లో॥ జిత్వా హృషీకనికరం నిశి నీరజాత
సందోహమిందురివ కామవశాశయోఽపి
ధర్మే రతస్సమభవో భవభీతచిత్తో
జాయాపి తే పరశివప్రమదార్పితాత్మా॥

చ॥ రాతిరినీరజాతనికరంబులఁ జందురుఁడు వోలి నింద్రియ
వ్రాతము నొంచితీవు, మునుపంచశరార్దితమానసుండవై
భీతిజనింపఁబుట్టువన వేమతిధర్మమునందుఁ జిక్కఁగా
నీతరుణీలలామయును, నెమ్మది శ్రీసతిసేవఁ జేసెఁగా॥ ౨౮

అర్థము—ఇందుః = చంద్రుఁడు, నిశి = రాత్రియందు, నీరజాతసందోహమివ = పద్మసమూహమువలె, హృషీకనికరం = ఇంద్రియసమూహమును, కామవశాశయోఽపి = మన్మథాధీనుఁడవైనప్పటికి, జిత్వా = ఒయిచి, భవభీతచిత్తః, భవ = పునర్జన్మవలన, భీత = జడిసిన, చిత్తః మనస్సుకలవాఁడవై, ధర్మే = ధర్మమందు, రతః = ఆసక్తుఁడవు, సమభవః = అయితివి, తే జాయాపి = నీభార్యయున్నూ, పరశివప్రమదా = ఆపరదేవతయందు, అర్పిత = ఉంచఁబడిన, ఆత్మా = మనస్సుకలదై, ఆసీత్ = ఉండెను.

తా—మున్ను కామవశుఁడవై, నియతకార్యముల నెరవేర్పకుండుటచే, క్షీతుఁడవయ్యును, వియోగసమయంబున పాపభీతిచే ధర్మరతుండవై, పగలత్యంతవికాసము జెందియున్న పద్మములను రాత్రిచంద్రుఁడు ముకుళింపఁజేసినట్లు, ప్రకృతికిలోనై యథేచ్ఛగ కామానుషంగంబులగు నింద్రియములనిగ్రహించి కృతార్థుండవైతివి.

నీసతియు సతిధర్మావలంబ్యురాలై పరదేవతాధ్యానాసోద పరవశాత్మయై కాలంబుగడపి కీర్తినిగాంచె.

ఇట్టీతని పరిసంగమువలన, మేఘసందేశమున ప్రథమశ్లోకమున "కాంతావిరహగురుణా స్వాధికారాత్ప్రమత్తః" యని చెప్పటవలన నీశాపమీయక్షుడు మోహావశుడై భార్యాసంగంబు విడువనోల్లకుంటచే గలిగెననుట స్పష్టీకృతంబగుచున్నది. కావుననియ్యది పద్మపురాణాంతర్గతమగు నొకకథను తలపించుచున్నది. పూర్వమొకప్పుడు ధననాథుడీశ్వరపూజాతత్పరుండై సేవకుడైననొక యక్షునిపుష్పంబులకైబనుప నాతిండు కామావేశచిత్తుండగుట ప్రియాసంగమ వ్యాపారంబునమైమఱచి స్వామికార్యంబు తడవుసేసి పూజాకాలమతిక్రమింప బుష్పంబులంగొని చన నాయక్షేశుడీతని వృత్తాంతమారసి, తనపూజాభంగంబు కావించుటకు కారణంబు వీనిమోహాతిశయంబుగాన, నదిశమింప నొకవత్సరంబుబట్టి మోహాస్పదంబగు భార్యవెడబాయ నటుల శాపంబొసంగెనని చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో॥ అన్యోన్యస్యప్రణయభరేణచక్రవాక
ద్వంద్వస్యేవహియువయోస్సదాశయేన
సంహృష్టోభవమసికాంతనిత్యధర్మా
జానేహంతవకిమభీప్సితంవదాద్య॥

గీ॥ జక్కవలదోయివలెపరస్పరముమీరు
ప్రేమగలిగియువిరహంపు వేళలందు
గడపినారలుసద్వృత్తి గానసంత
సించినాఁడవు నీకోర్కె జెప్పుమిపుడు॥ ౭౫

అర్థము—అన్యోన్య=ఒండొరులయందలి, ప్రణయభరేణ=స్నేహాతిశయముచేత, చక్రవాకద్వంద్వస్యేవ=చక్రవాకమిథునమునకువలెనే, యువయోః=మీయొక్క, సదాశయేన=సదభిప్రాయముచేతనే, సంహృష్టః=సంతోషించినవాడను, అభవం=అయితిని, కాంత=యోగ్యమైన, నిత్యధర్మా=నిత్యమైనధర్మముకలవాడవు, అసి=అయితివి, ఇతి=ఈలాగునని, జానే=నేనెఱుంగుదును, తవఈప్సితం=నీకోరిక, కిం=ఏమి, అద్య=ఇప్పుడు, వద=చెప్పుమా.

తా—మోహాతిశయంబున వియోగమందును, పరాంగనా సంగబుద్ధియు, పరపురుషాభిలాషయు లేక, చక్రవాక మిథునమువలె నన్యోన్య ప్రేమగలిగి కష్టకాలము గడపిన మీరిద్దఱి యోగ్యతకును సంతసించితిని. కావున మీయభీప్సితము నెరవేర్చెద, నెద్దియో దెల్పుము.

శ్లో॥ ఉదితస్త్విత్తి తేనసపరిమోదావృతచిత్తఃపునరేవ మేనమూచే
అనుజీవినియంతృతా నృపాణా ముచితా దేవసహస్వ మేపరాధం।

గీ॥ పలుకనిట్లుకుబేరుఁడు పల్కినంత
యక్షుఁడానందమునమున్గి యనియె మఱల
నృపులకనుజీవివర్గంబు నియతికగును
తప్పుక్షమియించుమో దేవ ధన్యచరిత॥ ౭౬

అర్థము—తేన=ఆకుబేరునిచే, ఇతి=ఈప్రకారము, ఉదితస్తు=చెప్పబడినవాఁడగుచునే, సః=ఆయక్షుఁడు, పరిమోదావృతచిత్తః=సంతసించినమనస్సుకలవాఁడై, ఏనం=ఈకుబేరునిగూర్చి, ఏవం=ఈపరికారము, పునఃఊచే=జవాబుచెప్పెను. నృపాణాం=ప్రభువులకు, అనుజీవిని=భృత్యులయందు, నియంతృతా=అధికారము, ఉచితా=తగినది. దేవ=ఓప్రభువా, మే=నాయొక్క, అపరాధం=తప్పును, సహస్వ=క్షమింపుమా.

తా—కుబేరుడిట్లు చెప్పగా నాయక్షుఁడు సంతోషించినవాఁడై, ప్రభువులకు భృత్యులయందు సర్వాధికారముగలదు కావున నాతప్పుక్షమించుటయే నాకువరం బొసగుటయనిచెప్పె.

శ్లో॥ తవచరణాంబుజానుసరణంశరణంభవతాత్సదామమ
త్వయిసదయే సనస్తవ పిమేకరకేతనకల్పకంనకిం
ఇతిఫణినయేనవక్త్రివరంద్విగుణీకృతకారుణీభర
స్తమిదమువాచవాచమధరీకృతసౌధసుధీరమాధురీం॥

చ॥ తావకపాదసేవయె హితంబొదరించుత మాకు సర్వదా
దేవ భవద్దయామహిమ, దీనుసి హస్తమె లోకపం క్తికిం
దావలమౌనుగాద, యనఁ దద్దయుఁ బ్రేముడియత్నుఁ జూచి సం
భావనఁ జేసి వాక్సుధల వారిగఁ బాఱఁగఁ జేసి వానిపై॥ ౭౭

అర్థము—తవ=నీయొక్క, చరణాంబుజానుసరణం=పాదపద్మసేవయే, శర
ణం=రక్షణము, మమ=నాకు, సదా=ఎల్లప్పుడు, భవతాత్=అగుగాక, త్వయి=
నీవు, సదయో=దయగలవాడవగుచుండగా, సమస్తమపి=సర్వమును, మే=నాకు,
కరకేతనకల్పకం=చేతియందలిధ్వజమువంటిది, నకిం=కాదా, ఇతి=ఈప్రకారము,
వినయేన=వినయము చేత, వక్తరి = ఆయక్షుడు చెప్పిన వాడగుచుండగా, పరం=
మిక్కిలి, ద్విగుణీకృతకారుణీభరః, ద్విగుణీకృత=రెట్టింపబడిన, కారుణీభరః=
దయాతిశయముగలవాడై, ఇదం=ఈప్రకారముగా, అధరీ......ధురీం, అధరీకృ
త=తిరస్కరింపబడిన, సౌధధురీ=అమృతప్రవాహముయొక్క, రమా=సంపత్తు
యొక్క, ధురీం=భారముకలిగినట్టి, వాచం=వాక్కును, ఉవాచ=పలికెను.

తా—నీపాదపద్మములే నాకురక్షకమగుగాక, నీయనుగ్రహము కలదేని
సర్వము నాకు హస్తగతమేకదాయని యిట్లువినయ నమ్రుడగు నాయక్షునిజూచి,
మిగులదయకలవాడై యమృతంపు సోనలనీసడించు మాటలచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ మదుదంచితదుస్సహార్తిశిక్షా మనుమన్యాత్మనిమాహుకీనసేవాం
ప్రతికామయసేతతోఽత్రమాభూత్పరతంత్రత్వమితక్రిప్రభృత్యవన్యాం॥

గీ॥ నేనొనంగినదుస్సహా, మైనశిక్ష
ననుభవించియుమఱినా, యాజ్ఞనుండ
దలఁచినాఁడవునీకిఁకెఁ, గలుగకుండు
గాతఁబరతంత్రతమీఁభువి, ఘనగుణాఢ్య॥ ౭౮

అర్థము— మదుదం......శిక్షాం, మత్=నాచేతను, ఉదంచిత=కల్పింపఁ
బడిన, దుస్సహా=సహింపరాని; ఆర్తి=విరహబాధగల, శిక్షాం=శిక్షను, అనుమ

వ్య=అంగీకరించి, ఆత్మని=మనస్సునందు, మామకీనసేవాం=నా సేవను, ప్రతి=ప్రై పరీత్యముచే మరల కామయసే=కోరుచున్నావు, తతః=అందువలన, ఆశాస్త్రివ స్యాం=లోకము ఇతఃప్రభృతి=ఇదిమొదలుకొని, పరతంత్రత్వం=భృత్యత్వము, మాభూత్=లేకపోగాక.

తా—నీకు బాధాకరమైనను నేవిధించిన శిక్షననుభవించియును తిరిగి నా సేవ నేగోరుచుండుట నీవినయసౌజన్యాదుల వెల్లడించుచున్నది. కావుననిది మొదలు నీకు సేవావృత్తి మూలకమగు పరతంత్రము లేకుండునట్లు వరంబొసంగితి.

శ్లో॥ సఖ్యుర్భావేనైవమేవప్రహృష్టః
కోశాగారాన్మామకీనాద్ధనాని
గృహ్ణన్నిష్టాన్యేవభూయాంసినిత్యం
సాకంప్రేయస్యాత్రివర్గంస్వదస్వ

తే॥ ఇచ్చవచ్చినధనమును*పుచ్చుకొనుము
నాధనాగారమునసీదే*నాకుహితుఁడ
వగుచుఁబ్రియురాలితోఁగూడి*యనుభవింపుఁ
ధర్మకామార్థములనెల్లఁదనివిదీర॥ ౨౮

అర్థము—సఖ్యుర్భావేన=స్నేహితధర్మముచే, ఏవమేవ=ఈప్రకారముగానే, ప్రహృష్టః=సంతోషించినవాడవై, మామకీనాత్=నాదైనటువంటి, కోశాగారాత్=భాండాగారమునుండి, ఇష్టాన్యేవ=ఇష్టమువచ్చినట్టి, భూయాంసి=అనేకములైనట్టియు, ధనాని=ధనములను, గృహ్ణన్=తీసుకొనుచు, ప్రేయస్యాసాకం=భార్యతోకూడా, త్రివర్గం=ధర్మకామార్థములను, స్వదస్వ=పొందుమా.

తా—నాతోనిట్లు స్నేహభావము నేపూని 'సేవకావృత్తివిడిచి యనుట' నాధనాగారమునుండి నీకిచ్చవచ్చిన ధనముంజేకొని యథేచ్ఛగ యనుభవించుచూ నీభార్యతోఁగూడి సుఖములబడయుము.

శ్లో॥ యక్షనాథవచనంనిశమ్యతత్సంప్రహృష్టహృదయోఽవదత్స
కోపబీజమివభాతితేదయా వాక్యమాకలనతఃకరోమికిం॥

క॥ వినియక్షుండా కులబిలుం
డనువాక్యము మోదమంది, యయ్యాదయని
ట్లనుటయుఁగినుక యొయ్యని నే
ననుకొని యెద నేమి సేయ నోనాకని యో!

అర్థము—తత=ఆ, యక్షనాథవచనం=కుబేరవాక్యమును, నిశమ్య=విని, సంప్రహృష్టహృదయః=సంతోషించినవాడై, పునరవదత్=తిరిగిపలికెను, ఆకలనతః=విచారింపగా, తే=నీయొక్క, దయావాక్యం=దయచెచెప్పుట, కోపబీజమివ=కోపమేకారణముగాగలదిగ, భాతి=కనుపడుచున్నది. కింకరోమి=ఏమిచేయుదును.

తా—యక్షుడా కుబేరుని వాక్యమువిని. యల్పుడనైన నాకిట్టిస్వాతంత్ర్యము కల్పించుట మొదలుగాగల వరంబులొసఁగుట నాగ్రహముచేతనేమోయని భయపడుచుంటి నేమిచేయఁగలనని వినయముతో పలికె.

శ్లో॥ ఇతివదత్యనుజీవినియక్షరాట్ప్రహసితాననపవజగాదసః
నృపవచఃకరణంహ్యనుజీవినాంసుకృతవత్కురుమేవచనంసఖే॥

తరల॥ పలుకనిట్టులభృత్యుఁడానర, వాహనుండును. మోమునన్
మొలకలెత్తఁగనవ్వుయుక్షుని. మోముగాంచివచించెభృ
త్యులకురాజనిదేశకృత్యమె, యొప్పుపుణ్యమొసంగనే
బలికినట్టులఁజేయుమిత్రమ, వాదమేలను మానుమీ॥

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, అనుజీవిని=భృత్యుడు, వదతి=చెప్పినవాడగుచుండగ, సః=ఆ, యక్షరాట్=కుబేరుడు, ప్రహసితాననపవ నవ్వుమొగముకలవాడగుచునే, జగాద=పలికెను. అనుజీవినాం=భృత్యులకు, నృపవచఃకరణం=రా.

...జ్ఞచేయుట. సుకృతవత్=పుణ్యకర్మచేయుటవంటిది. గను. సఖే=స్నేహితుడా, మమ=నాయొక్క, వచః=వాక్కును, కురు=చేయుము.

తా—ఆయక్షుని మాటలువిని నవ్వుచు, నాకు బేరుడు వానితో భృత్యులు ప్రభువుల మాటవినుట యుక్తము. నేజెప్పినచొప్పు ప్రవర్తింపుమని పలికె.

ఇతినిగదితమాకర్ణ్యాభర్తు
ర్నియమనముత్తమగాత్రతః ప్రగృహ్య
ప్రముదితహృదయః ప్రవిశ్య గేహం
సమవదదాత్మవధూం సమగ్రమేవ

తే॥ ఇటులఁ జెప్పఁగ వినుచు యక్షేశునాజ్ఞ
మౌళిధరియించి మోదాబ్ధిమున్కఁ డగుచు
వేగ నిలుసేరి ప్రియురాలు, వినఁగఁ గిన్న
రేశుపలుకులు, వినుపించె, నిమ్ముగాలుక ౮౨

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, భర్తుః=కుబేరునియొక్క, నిగదితం=మాటను, ఆకర్ణ్య=విని, నియమనం=ఆకుబేరాజ్ఞను, ఉత్తమగాత్రతః=శిరస్సునందు, ప్రగృహ్య=గ్రహించి, ప్రముదితహృదయః=సంతోషించిన మనస్సుకలవాడై, గేహం=గృహమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, ఆత్మవధూం=తనభార్యనుగూర్చి సమగ్రమేవ=సంపూర్ణముగ, ఈవృత్తాంతమును, సమవదత్=చెప్పెను.

తా—ఆకుబేరునిపలుకులువిని వానియాజ్ఞ తలనిడుకొని, సంతోషముతో నింటి బోయి తనభార్యకీ వృత్తాంతముం జెప్పెను.

తద్వాగాకలనాత్పరంముదితయాసఖ్యాసమంధర్మతః
ప్రాతస్స్నానవిధింవిధాయవిధివన్నిధ్యాతవాగ్దేవతః
తైర్వర్ణైవిహితాదరస్సమరుచిస్వాత్మానుకూలక్రియా
సాహిత్యాంచితయోగ్యతావిలసితఃకాలంనినాయాద్భుతం

చ॥ అనుపులాలకించుటను దాన్వితయైనపడంతిగూడి దా
స్నానముఁ జేసినిత్యములు శాస్త్రవిధిన్ నెరవేర్చి వాక్పతీ
ధ్యానముఁ జేయుచున్ దిరిపురుషార్థసమంచితకార్యసక్తుఁడై
మానుగఁ గాలమున్గడిపె నన్యులు మోదముతోడ మెచ్చఁగన్. ౭౩

అర్థము—తద్వ్యాగాకలనాత్=ఆమాటవినుటవలన, పరం=మిక్కిలి ముదిత యా=సంతోషించిన, సభ్యాసమం=భార్యతోకూడా, ధర్మతః=విధివలన, ప్రాత స్నానవిధిం=ప్రాతస్నానకృత్యములను, విధాయ=నిర్వర్తించి, విధివత్=యథా శాస్త్రముగానిధ్యాతా=ప్రార్థింపఁబడిన, వాగ్దేవతః=సరస్వతికలవాడై, త్రివర్గే= ధర్మార్థకామములయందు, విహితాదరః=మిక్కిలి అదరముకలవాడై, సమరుచిః= సమానమైనయాసక్తియుగలవాడై, స్వాత్మ ... విలసితః, స్వాత్మ=తనమనస్సు ను, అనుకూల=తగిన, క్రియా=కర్మలయొక్క, సాహిత్యా=కూడికచే, అంచిత= ఒప్పుచున్న, యోగ్యతా=మంచితనముచేత, విలసితః=ప్రకాశించుచున్నవాడై అద్భుతః=ఆశ్చర్యమగునట్లుగా, కాలం=కాలమును, నినాయ=గడపెను.

తా—అథ ర్తచెప్పిన మాటలనువినిముగుల సంతసించిన భార్యతోగూడ ధాశాస్త్రముగ ప్రాతస్నానాదికృత్యముల దీర్చివాగ్దేవినుపాసించువాడై, ధర్మా కామములయందు సమానమగు ఆసక్తితో, తాఁ యనుష్ఠానంబుల కనుగుణ్యా ను ప్రవర్తనగలవాడై ఇతరులకాశ్చర్యకరమగు వట్లుకాలక్షేపముచేసెను.

ఇతి శ్రీకోరాడ రామచంద్ర కృత "ఘనవృత్తి" నామ్నిమహా

ద్వితీయస్సర్గః

ఇది శ్రీకోరాడ రామచంద్రకృతమగు "ఘనవృత్తి"
మహాకావ్యంబు రెండవసర్గము.